

Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти НАПН України

**ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
МОДЕРНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Київ – 2017

УДК 378:331.54 (477)
ISBN 978–617–7486–02–1

Авт ори: Ю. Вітренко, В. Ворона, Д. Кірієнко, В. Ковтунець, С. Мельник, О. Мусієнко

За редакцією Ю. Вітренка

Рецензент и:

Грищенко Іван Михайлович, професор, доктор економічних наук, академік НАПН України, Заслужений працівник освіти України, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, ректор КНУТД.

Воробйова Оксана Петрівна, провідний науковий співробітник відділу політики і врядування у вищій освіті ІВО НАПН України

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 12/4 від 28.12.2017 року)

Економічні відносини у системі вищої освіти: модернізація в умовах інноваційної економіки: монографія / Авторський колектив: Ю. Вітренко, В. Ворона, Д. Кірієнко, В. Ковтунець, С. Мельник, О. Мусієнко; за редакцією Ю. Вітренка. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. – 187 с.

ISBN 978–617–7486–02–1

Монографія «Економічні відносини в системі вищої освіти: модернізація в умовах інноваційної економіки» (НДР 2015–2017 р.р.) досліджує економічні відносини у сфері вищої освіти України, що виникають між усіма суб'єктами виробництва, обміну, споживання та розподілу послуг вищої освіти (продукт вищої освіти – тотожне поняття), де «Освіта» як вид економічної діяльності є рівноправним серед 21 видів економічної діяльності, що приймає участь у виробництві валового внутрішнього продукту (ВВП) – найбільш уживаного індикатора результатів економічної діяльності країни. На основі положень неокласичної економіки та Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008) запропоновано впровадити Нову модель економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕДВО), яка б задовольняла економічні інтереси основних суб'єктів економічних відносин у сфері вищої освіти: здобувачів вищої освіти – споживачів послуг вищої освіти; закладів вищої освіти – виробників і надавачів послуг вищої освіти; органів державної влади та місцевого самоврядування, корпорацій, громадських організацій, фізичних осіб – замовників на виробництво і надання послуг вищої освіти.

© Інститут вищої освіти НАПН України, 2017
© Авторський колектив, 2017

ВСТУП

Вища освіта як інститут сучасних суспільних відносин займає одне із важливих місць. Переконавшись, на наш погляд, підтвердженням цього може слугувати затвердження ООН у вересні 2015 року серед Цілей сталого розвитку людства до 2030 року окремого завдання «...забезпечити для усіх жінок і чоловіків рівного доступу до недорогої та якісної ... вищої освіти...»¹.

Про важливість сфери вищої освіти у сучасному суспільному житті можуть свідчити дані ООН щодо валового коефіцієнту охоплення населення вищою освітою (% населення у офіційному віці вищої освіти) у 2010–2015 рр., який становив у світі 35с%, зокрема, в Україні – 82 %, у Німеччині – 65 %, Великій Британії – 56 %, Франції – 64 %, Польщі – 71 %². При цьому слід вказати на вражаючі темпи зростання кількості здобувачів вищої освіти – з 2000 року по 2014 рік вона у світі зросла з 99,5 млн. осіб до 207, 3 млн. осіб, або більше, ніж у два рази, а охоплення населення в офіційному віці зросло відповідно з 19 % до 34 %. У Європі та Північній Америці зазначені показники охоплення склали відповідно 56 % і 75 %³. В умовах такої «масовизації» вищої освіти уряди навіть розвинених країн, на думку експертів UNESCO, не мають можливості забезпечити належне державне фінансування, через що багато сімей вимушені самостійно оплачувати послуги вищої освіти. Стрімкі темпи зростання обсягів послуг вищої освіти обумовлюють появу і процесів зниження її якості.

Зростання ролі сфери вищої освіти у житті сучасного суспільства і пов'язане з цим зростання обсягів суспільних витрат, які виділяються на забезпечення ефективної діяльності сфери вищої освіти, об'єктивно обумовлює зростання актуальності проблем, які виникають у економічних відносинах у цій сфері. Як зазначив В. Кремень у статті «Підвищення економічної ефективності освіти України: концептуальні засади вирішення проблеми», економічна ефективність освіти значною мірою визначається участю всіх зацікавлених сторін суспільства в організації навчання, поєднанням державного управління і самоврядування в освіті, а також реалізацією, з одного боку, підзвітності та відповідальності в прийнятті рішень, взаємодією із суспільними інститутами, ринком праці. Це важливо для більш повної мобілізації як зовнішніх ресурсів, так і внутрішніх резервів⁴.

Саме аналіз таких проблем, розроблення рекомендацій щодо їх розв'язання є предметом дослідження «Економічні відносини в системі вищої освіти: модернізація в умовах інноваційної економіки», здійсненого у відділі економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України у 2015–2017 р. р.

Мета дослідження: Теоретико–методологічне обґрунтування шляхів реформування та модернізації економічних відносин у системі вищої освіти з метою підвищення ефективності економічної діяльності закладів вищої освіти як основних суб'єктів господарювання в умовах ринкової інноваційної економіки.

Предметом дослідження визначено економічні відносини у сфері вищої освіти, які виникають між усіма суб'єктами виробництва, обміну, розподілу та споживання послуг вищої освіти (продуктів вищої освіти – тотожне поняття). При цьому хочемо привернути увагу до того, що у центрі нашого дослідження є сучасне розуміння освіти як одного із 21 рівноправних видів економічної діяльності, який приймає безпосередню участь у виробництві валового внутрішнього продукту (ВВП) – найбільш уживаного індикатора результатів економічної діяльності країни.

Об'єктом дослідження є суспільні інститути, що повністю або частково беруть участь в економічних відносинах, які виникають між усіма суб'єктами виробництва, обміну розподілу та споживання продукту економічної діяльності – послуг вищої освіти, і які, на наше переконання, до цього часу здійснюються на

¹ Цілі сталого розвитку 2016–2030/15.09.2017 р. – Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» – URL: <https://menr.gov.ua/files/docs202017%20ukr.pdf>

² Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : Педагогічна думка, 2016. — 448 с. — URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMWiy4uKzLVE0czBVRlZXR2NsTkk0blc4bGNnTjNzbGNF/view> С. 230–233.

³ Всесвітня доповідь по моніторингу освіти, UNESCO, 2016. – С. 251

⁴ Кремень В.Г. Підвищення економічної ефективності освіти України: концептуальні засади вирішення проблеми.– Вісник Київського національного університету технологій та дизайну, № 5, Київ, 2013. – С. 23

засадах радянської планової економіки, відповідно до якої освітня діяльність відносилась до так званої невиробничої сфери, не брала участі у виготовленні суспільного продукту та виробництві нової створеної вартості – національного доходу. На підставі розуміння, що суспільний продукт є сукупністю лише матеріальних благ, які вироблені лише сферою матеріального виробництва, освітня діяльність забезпечувалась лише через один із фондів (споживання) на утримання закладів і організацій невиробничої сфери. Підтвердженням того, що заклади вищої освіти продовжують вважатися «утриманцями», слугує той факт, що усі державні і комунальні ЗВО до цього часу перебувають у статусі «бюджетна установа», які відповідно до Бюджетного кодексу України «повністю утримується за рахунок державного чи місцевого бюджету» і є неприбутковими⁵.

У той же час, сучасна економічна теорія і практика визнають результати економічної діяльності ЗВО невід'ємною складовою ринкової економіки і включають їх до валового внутрішнього продукту (ВВП) – одного із найбільш використовуваних індикаторів результатів економічної діяльності. Конкретним результатом економічної діяльності у сфері вищої освіти виступають послуги вищої освіти, які є одними із складових ВВП.

Зазначена вище неузгодженість між теоретичними засадами економічної діяльності українських ЗВО надала нам підстави для формулювання наступної головної проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти – невідповідність діючої моделі економічної діяльності вищої освіти принципам вільної ринкової економіки.

Крім головної проблеми, ми сформулювали і наступні, які ми віднесли до основних:

- відсутність унормованого визначення результату основного виду економічної діяльності ЗВО – послуга вищої освіти (продукт вищої освіти – тотожне поняття);
- відсутність науково–обґрунтованої методики розрахунку вартості послуг вищої освіти за кожним рівнем та за кожною спеціальністю вищої освіти;
- відсутність належної бухгалтерської звітності про економічну діяльність ЗВО як основи для визначення фактичної вартості послуг вищої освіти за кожним рівнем та за кожною спеціальністю вищої освіти;
- відсутність правового унормування і регулювання ринку послуг вищої освіти;
- неузгодженість (незбалансованість) механізмів визначення обсягів виробництва ЗВО послуг вищої освіти з кожним рівнем та за кожною спеціальністю вищої освіти з визначенням потреб ринку праці у фахівцях з вищою освітою;
- низька якість послуг вищої освіти як результату економічної діяльності ЗВО;
- відсутність права у здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) або у замовників, у випадках одержання послуг вищої освіти неналежної якості на відшкодування збитків у встановленому законом порядку;
- невідповідність статусу ЗВО «бюджетна установа» як суб'єкту економічної діяльності засадам ринкової економіки: статус «бюджетна установа» унеможливує одержання ЗВО економічної (у тому числі фінансової) самостійності (автономії);
- невідповідність діючої системи державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів та розподілу обсягів державного фінансування економічної діяльності ЗВО засадам ринкової економіки;
- відсутність права у виробників і надавачів послуг вищої освіти (ЗВО) у випадках невиконання замовником послуг вищої освіти умов договору (угоди, контракту) на відшкодування збитків в установленому законом або рішенням суду порядку;
- відсутність сучасної системи оплати праці співробітників ЗВО, яка б відповідає загальним засадам ринкової економіки з урахуванням положень корпоративного управління, фінансових можливостей ЗВО, якості освітнього та наукового продуктів, особливостей регіональних ринків праці;

⁵ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50–51, ст. 572), URL://<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> . – Ст.2 п.12

- діюча система інформаційного забезпечення економічних відносин у сфері вищої освіти не відповідає сучасним вимогам і потребує приведення її у відповідність до принципів «цифрової економіки».

Теоретичною основою нашого дослідження ми обрали неоінституціоналізм – домінуючу сучасну економічну теорію, яка, за вдалим, на наш погляд, висловом С. Мочерного, є «Найгуманнішою сучасною західною теорією»⁶. Серед величезної сукупності інститутів, до яких належать права власності, корпорації, держава, профспілки, професійні спільноти, правові, етичні, моральні, психологічні норми, за участі яких регулюються економічні відносини, представники цієї теорії важливу роль відносять сфері освіти, у тому числі, вищої освіти, як одному із інститутів.

Методологічною основою дослідження стали концептуальні засади Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), п'ята версія якої підготовлена під егідою Міжсекретарської робочої групи з національних рахунків (МСГНР), яка складається з п'яти організацій:

- Статистичного бюро Європейського співтовариства (Євростат),
- Міжнародного валютного фонду (МВФ),
- Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР),
- Статистичного відділу ООН
- і регіональних комісій Секретаріату ООН,
- Світового банку.

На сороковій сесії у лютому 2009 р. Статистична комісія ООН одностайно прийняла СНР 2008 у якості міжнародного статистичного стандарту для національних рахунків і закликала усі країни якомога швидше перейти до складання і надання національної звітності на основі СНР 2008. На даний час в Україні національні рахунки складаються Держслужбою статистики України за версією СНР 2008 та відповідного Європейського стандарту ЕСА–2010. Невід'ємною складовою СНР 2008 є врахування результатів економічної діяльності за одним із 21 виду економічної діяльності «Освіта», до складу якого входять класифікації групи «Вища освіта». Більше того, на основі СНР 2008 Міжнародний інститут планування освіти UNESCO та Інститут статистики UNESCO у 2016 році видали документ «Методологія національних рахунків освіти (Methodology of national education accounts), призначення якої вбачають у створенні умов і можливостей «... для аналізу економіки сектору освіти, який би охоплював як фінансування, так і виробничі витрати діяльності»⁷.

Головним шляхом досягнення мети дослідження ми вбачали теоретико–методологічне обґрунтування реформування та модернізації економічних відносин у сфері вищої освіти України на засадах сучасної економічної теорії. У цьому зв'язку, виходячи із сформульованої нами головної проблеми (невідповідність діючої моделі економічної діяльності вищої освіти принципам вільної ринкової економіки), ми визначили наступне головне завдання дослідження: створення на концептуальних принципах сучасної ринкової економіки Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України (далі – НМЕДВО), яка б задовольняла економічні інтереси основних суб'єктів економічних відносин у сфері вищої освіти: здобувачів вищої освіти – споживачів послуг вищої освіти; закладів вищої освіти – виробників і надавачів послуг вищої освіти; органів державної влади та місцевого самоврядування, корпорацій, громадських організацій, фізичних осіб – замовників на виробництво і надання послуг вищої освіти. З метою нормативно–правового забезпечення впровадження НМЕДВО ми поставили завдання на основі положень неоінституціоналізму та СНР 2008 сформулювати відповідні правові новели, зокрема: «послуга вищої освіти», «державний стандарт послуги вищої освіти», «якість послуги вищої освіти», «виробник послуг вищої освіти як суб'єкт економічної (господарської) діяльності», «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО)», розробити основні положення НМЕДВО, запропонувати основні заходи для впровадження НМЕДВО.

Монографія складається із п'яти розділів.

У першому розділі «Теоретично–методологічні засади економічних відносин у сфері вищої освіти» досліджені теоретичні і методологічні засади економічних відносин у сфері вищої освіти з позицій основних напрямів сучасної світової економічної теорії, таких як неокласицизм, кейнсіанство і неокейнсіанство, інституціоналізм і неоінституціоналізм, теорії людського капіталу, теорії економіки знань, «цифрової»

⁶ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко, Економічна теорія, Підручник, Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856с.– С.711

⁷ Методологія національних рахунків освіти, UNESCO 2016.– 68 с.– С.7

економіки, Системи національних рахунків. Визначено місце і роль вищої освіти у сучасних економічних відносинах, її результатів у суспільному виробництві валового внутрішнього продукту (ВВП) як найбільш використовуваного індикатора результатів економічної діяльності. Стверджується, що діюча модель економічної діяльності не відповідає засадам сучасної ринкової економіки. Сформульовано визначення основного результату економічної діяльності у сфері вищої освіти в умовах ринкової економіки – «послуга вищої освіти» та об'єктивно пов'язані з ним інші визначення: «економічні відносини у сфері вищої освіти»; «економічна діяльність у сфері вищої освіти»; «державний стандарт послуги вищої освіти»; «ринок послуг вищої освіти»; «споживач послуг вищої освіти»; «замовник послуг вищої освіти»; «виробник послуг вищої освіти»; «якість послуги вищої освіти». Запропоновано впровадити Нову модель економічної діяльності у сфері вищої освіти (НМЕДВО), сформульовано мету, основні цілі та основні індикатори, зазначеної моделі.

Другий розділ «Правове регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти» присвячено аналізу положень і норм Конституції України, які безпосередньо регулюють економічні відносини у сфері вищої освіти; Рішення Конституційного Суду України у справі про доступність і безоплатність освіти від 4 березня 2004 року № 5–рп/2004 в частині вищої освіти; Закону України «Про освіту» та Закону України «Про вищу освіту»; Бюджетного, Господарського, Податкового кодексів України, інших законів та нормативно–правових актів України в частині регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти. Наголошується, що у центрі уваги усіх відповідних нормативно–правових актів мають бути питання регулювання суспільних (у тому числі економічних) відносин, які виникають у процесі реалізації конституційного права громадян України на вищу освіту, прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права. Констатується, що положення діючого Закону України «Про вищу освіту» у переважній більшості зосереджені на встановленні основних правових, організаційних, фінансових засад «функціонування системи вищої освіти», а не забезпеченні конституційного права на вищу освіту». Зазначається, що положення Розділу XII. Фінансово–економічні відносини у сфері вищої освіти майже без суттєвих змін залишилися на концептуальних засадах радянської планової економіки. Сформульовані конкретні пропозиції для внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» в частині регулювання економічної діяльності у сфері вищої освіти. Здійснено аналіз положень Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» та прийнятих на виконання цього Закону України Постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку формування державного замовлення на підготовку ...» від 15 квітня 2013 р. № 306; «Про затвердження розрахунку орієнтовної середньої вартості одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20 травня 2013 р. № 346; «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 травня 2013 р. № 363; наказу Мінекономрозвитку України «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці» від 26 березня 2013 р. № 305. Стверджується, що у застосуванні держзамовлення на послуги вищої освіти, як засобу регулювання соціально–економічними процесами, продовжують залишатися значна кількість нерозв'язаних проблем, запропоновані конкретні рекомендації щодо їх розв'язання. Розглянуто положення п. 5 ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі», згідно якого необхідно розробити і прийняти окремий закон, у якому мають бути встановлені особливості здійснення процедур публічних закупівель «послуг з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням». Запропоновано пропозиції щодо розроблення положень здійснення публічних закупівель послуг вищої освіти за державними замовленнями або у вигляді окремого розділу проекту Закону України «Про особливості здійснення процедур публічних закупівель (далі повністю) ...» або як окремий розділ у Законі України «Про вищу освіту». Наведено назви міжнародних нормативно–правових актів, положення яких потребують імплементації в нормативно–правову базу у сфері економічних відносин у сфері вищої освіти України. Зроблено висновок, що правове регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти здійснюються на основі положень значної кількості національних та міжнародних нормативно–правових актів, які розробляються різними міністерствами та відомствами України, і процеси їх узгодження між собою мають бути предметом постійної уваги перш за все відповідних структурних підрозділів Міністерство освіти і науки України.

У третьому розділі «Ринок послуг вищої освіти» здійснено дослідження обсягів ринку послуг вищої освіти України у вартісному вимірі, кількості споживачів та виробників послуг вищої освіти на основі

показників Національних рахунків освіти України у 2015 році, сформованих Державною службою статистики України. Стверджується, що послуги вищої освіти є обов'язковою складовою валового внутрішнього продукту (ВВП) України і мають усі підстави розглядатися як один із окремих ринків послуг, якому властиві певні особливості. Наявність зазначених особливостей обумовлюють, на думку дослідників, необхідність відповідного правового унормування окремого ринку послуг вищої освіти або у розділі «Економічні відносини у сфері вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту», або у якомусь іншому нормативно-правовому акті. Пропонується, що об'єктом купівлі-продажу мають бути послуги вищої освіти, які повинні мати вартісний вимір (ціни) кожної послуги. Проаналізовано положення Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 р. № 346; положення розділу II «Встановлення вартості платних освітніх послуг» Порядку надання платних освітніх послуг державними та комунальними навчальними закладами, затвердженого спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 23 липня 2010 р. № 736/902/758, положень Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII в частині, що відноситься до закупівлі послуг із підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів. Запропонована загальна формула розрахунку вартості (ціни) послуг вищої освіти, на основі концептуальних засад СНР 2008, та підходи до врахування особливостей конкретних послуг вищої освіти від рівня освіти та спеціальності.

У четвертому розділі «Економічний аспект якості послуг вищої освіти: стандартизація, стандарти» здійснено теоретичний аналіз процесів стандартизації вищої освіти як складової світових, європейських процесів стандартизації товарів і послуг в умовах сучасної ринкової економіки. Наведено показники освітньої діяльності у сфері вищої освіти України, які, на думку дослідників, дають підстави стверджувати, що низька якість послуг освіти, які надаються українськими закладами освіти (перш за все ЗВО), є одною із основних причин слабого взаємозв'язку між високими кількісними показниками масштабів освітньої діяльності України та низькими значеннями одного із основних показників економічного розвитку – ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США. Зроблено висновок, що у центрі уваги як Європейської системи стандартів щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, так і у створюваній в Україні національній системі стандартів вищої освіти головними об'єктами стандартизації виступають стандарти на процес виробництва послуг освіти та стандарти на методи контролю за ходом виробництва, а не стандарти послуг вищої освіти, як кінцевого результату освітньої діяльності. Як підтвердження правильності зазначеного висновку наводиться те, що у діючому Законі України «Про вищу освіту» у розділі III Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти також відсутні положення про стандарти послуг вищої освіти як кінцевого результату освітньої діяльності. На думку авторів дослідження головною метою стандартизації послуг вищої освіти є запобігання появи на ринку послуг вищої освіти неякісних таких послуг, а це можливо зробити лише за наявності чітко сформульованого зразка, мірила. У цьому зв'язку пропонується формулювання терміну «Державний стандарт послуги вищої освіти» та «якість послуги вищої освіти». Стверджується, що лише наявність державних стандартів послуг вищої освіти може забезпечити можливість розрахунку обґрунтованої вартості (ціни) таких послуг і розробити дієві механізми підвищення якості вищої освіти. Запропоновано пропозиції та рекомендації щодо впровадження державних стандартів послуг вищої освіти як кінцевого результату економічної діяльності ЗВО з урахуванням їх якості на основі концептуальних засад Системи національних рахунків 2008.

П'ятий розділ «Соціально-трудові відносини у сфері вищої освіти» містить результати дослідження законодавчо-нормативного забезпечення соціально-трудових відносин у сфері вищої освіти України, аналізу основних характеристик умов зайнятості та соціального захисту науково-педагогічних і педагогічних працівників сфери вищої освіти, підходів щодо регулювання оплати праці науково-педагогічних працівників в окремих країнах Європейського Союзу та світу. Розглянуто ключові норми та положення трудового законодавства України, які розповсюджуються на регулювання соціально-трудових відносин у сфері вищої освіти, зокрема, Кодексу законів про працю України, постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 року за №1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» (із змінами), Наказу Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 року за № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» (зі змінами), Наказу МОН України від 3 грудня 1993 року № 181 «Про затвердження

Інструкції про оплату праці та розміри ставок заробітної плати професорсько–викладацького складу закладів вищої освіти» (зі змінами), Закону України «Про освіту» та Закону України «Про вищу освіту». Запропоновані пропозиції щодо реформування окремих складових – регуляторів соціально–трудових відносин у сфері вищої освіти України, зокрема щодо розроблення та впровадження (на основі тарифної системи) гнучких систем оплати праці науково–педагогічних працівників ЗВО; порядку розроблення та запровадження у ЗВО гнучких тарифних систем оплати праці; методичних підходів щодо розроблення гнучких тарифних систем оплати праці працівників ЗВО на основі оцінювання посад; розроблення гнучких тарифних систем оплати праці у ЗВО на основі оцінки індивідуальних результатів праці працівників; рекомендації щодо регулювання розмірів оплати праці керівників ЗВО та їх структурних підрозділів.

Автори далекі від думки, що здійснили вичерпний аналіз усіх проблем економічних відносин у сфері вищої освіти України, сформулювали завершені теоретично–методологічні засади і практичні рекомендації щодо впровадження Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України. Проте ми переконані, що запропоновані основні положення НМЕДВО та основні заходи щодо її впровадження в практику відповідають принципам сучасної ринкової економіки і, у цьому зв'язку, мають багато підстав розглядатися як достатньо обґрунтований, і, можливо, навіть безальтернативний шлях реформування економічних відносин у сфері вищої освіти.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Теоретично–методологічні засади економічних відносин у сфері вищої освіти, як основа Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти (НМЕДВО) (Ю. Вітренко, В. Ковтунець)

Зміни, які відбуваються в усіх сферах суспільного життя, об'єктивно обумовлюють розвиток відомих та формування нових наукових напрямів вивчення економічних процесів. Для України, яка у результаті Революції Гідності задекларувала кардинальну зміну вектора суспільного розвитку, формування нових економічних відносин (у тому числі у сфері вищої освіти) набуває величезної актуальності. Цілком природно, що основою для зазначеного формування мають стати засади сучасної економічної теорії.

Ми поділяємо позиції тих дослідників, які основними напрямками сучасної світової економічної теорії вважають неокласицизм; кейнсіанство, неокейнсіанство і посткейнсіанство; теорію людського капіталу, економіку знань, цифрову економіку, інституціоналізм і неоінституціоналізм, систему національних рахунків.

Проте перед оглядом основних напрямів сучасної світової економічної теорії, як теоретичних засад дослідження економічних відносин у сфері вищої освіти України, ми вважаємо за необхідне зазначити, що базовими принципами нашого дослідження ми обрали основні принципи лібералізму (автономія індивіда, особиста свобода та плюралізм ідей), який, за визначенням упорядників антології «Лібералізм», набирає рис метаідеології. Як стверджується у передмові до антології: «Йдеться про те, що ХХ століття стало завершальним етапом багатоміліардної біфуркації політичних ідеологій і одночасно оприявило той факт, що передусім ліберальні принципи і практики стали альфою та омегою передових дискусій та ідеологічних баталій. Сепарація традиційних ідеологій зрештою завершилися імплементацією ключових настанов лібералізму у будь–які політики і практики сучасного світу. Очевидно, саме цей процес можна охарактеризувати як всесвітню ліберальну революцію...»⁸.

За визначенням С. Мочерного, предметом дослідження представників неокласичного напрямку (А. Маршалл, А. Пігу, Ф. Хайєк, М. Фрідман, А. Лаффер та інші) є «чиста» економіка, або економіка загалом, абстрагована від історичних і національних форм, від типів і форм власності⁹. Основною метою своїх досліджень вони вважають визначення найзагальніших закономірностей раціонального господарювання в умовах вільної конкуренції, які повинні враховуватись усіма видами економічної діяльності, у тому числі й видом економічної діяльності «Освіта». Так, зокрема, лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 р. Мілтон Фрідман, один із найвідоміших представників цього напрямку у післявоєнну епоху, у книзі «Капіталізм і свобода», яка відноситься до числа найзначних політекономічних праць ХХ століття, у розділі «Роль держави у царині освіти» стверджує, що роль держави у сфері освіти «бездумно» розширена навіть у країнах, які по своїй організації і філософії відносяться до приватнопідприємницьких¹⁰. На його переконання, втручання держави в економічну діяльність у сфері освіти повинно обмежуватись лише у випадках, при яких неможливий «вільний обмін» та при «патерналістському» піклуванні про дітей та інших недієздатних індивідів¹¹. У цьому зв'язку М. Фрідман пропонує державі «...ввести певний мінімальний обов'язковий рівень навчання, фінансування якого здійснювалося б шляхом видачі батьками «ваучерів», згідно яких на кожну дитину щорічно виплачувалися би певна фінансова сума за умови, що вона буде використана на «офіційно затверджене» навчання. Тоді батьки мали б право використовувати цю і яку завгодно додаткову суму із своєї кишені на купівлю педагогічних послуг в якомусь «організаційно затвердженому» закладі освіти на свій вибір. Такі послуги могли б надаватись приватними комерційними чи некомерційними закладами освіти»¹². Як гарний приклад для вищої освіти М. Фрідман наводить програму для ветеранів, введену після Другої світової війни в США, згідно якої кожний колишній військовослужбовець, який мав право на участь у

⁸ Лібералізм, Антологія. Упорядники О. Проценко, В. Лісовий.– Київ, «Смолоскип», 2002.– 1122 с.– С.1.

⁹ С.В. Мочерний, М.В.Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с. – С.684.

¹⁰ Мілтон Фрідман, Капіталізм і свобода, Наш формат, 2017.– 216 с. – С.93.

¹¹ Мілтон Фрідман, Капіталізм і свобода, Наш формат, 2017.– 216 с. – С.93.

¹² Мілтон Фрідман, Капіталізм і свобода, Наш формат, 2017.– 216 с. – С.96–97.

програмі, щорічно мав отримувати певну максимальну суму, яку він мав право витратити у будь-якому закладі освіти на свій вибір за умови, що заклад освіти відповідає певним мінімальним вимогам¹³. З наведеного, на нашу думку, неважко зробити висновок, що пропозиції М. Фрідмана «у царині освіти» здійснені з урахуванням засад неокласичного напрямку економічної теорії.

Інший видатний представник неокласичного напрямку, лауреат Нобелівської премії 1974 р. Ф. Хайєк, у своїй останній книзі «Згубна самовпевненість: Помилки соціалізму» (1989), головним завданням якої вважав «...показати, що соціалізм – один із найбільш впливових політичних рухів нашого часу – ґрунтується на явно неправдивих посилках»¹⁴, писав про істину «... давно і твердо засвоєну економістами. Суть її в тому, що наші цінності і інститути не просто визначаються якимись минулими подіями, а формуються як складова процесу несвідомої самоорганізації певної структури або моделі»¹⁵. Цим самим Ф. Хайєк, на наш погляд, хоче підкреслити, що «із самого свого народження економічна наука взялася вивчати, як виникає розширений порядок людської взаємодії у процесі опробування варіантів їх відсіву та відбору – процесі, не підвладному нашій уяві чи нашій здатності планувати. А. Сміт був першим, хто зрозумів, що методи впорядкування економічної співпраці, на які ми наштовхнулися, не вміщуються в межах нашого знання і нашого сприйняття. Його «невидиму руку», мабуть правильно було б визначити як невидиму або як підвладну безпосередньому сприйняттю структури (pattern)¹⁶ тобто, що сформульований А. Смітом вислів «невидима рука ринку» слід розглядати як закон економіки, який просто слід визнавати. Спроба радянської моделі соціалізму знехтувати цим законом, впровадивши тотальне державне планування економічних відносин, стала, на думку Ф. Хайєка, «згубною самовпевненістю». Освіту Ф. Хайєк розглядав як один із факторів виробництва і підвищення продуктивності праці: «Люди стали могутнішими тому, що стали такими різними: нові можливості, відкриття спеціалізацій, обумовлених не стільки підвищенням інтелектуального рівня індивідів, скільки посиленням їх диференціації, створюють основу для більш успішного використання ресурсів нашої планети. Це в свою чергу потребує розширення мережі опосереднювання взаємних послуг, яке забезпечується сигнальним механізмом ринку»¹⁷. Ф. Хайєк, на нашу думку, прямо включає послуги освіти до ринкових відносин згідно засад неокласичної економічної теорії.

Ще один сучасний представник неокласицизму, лауреат Нобелівської премії 2013 року Р. Шиллер, у роботі «Фінанси і гарне суспільство»¹⁸, попри пережиту світову економічну кризу 2008–2010 рр., продовжує стверджувати, що «... втручання держави ... не повинно негативно впливати на ринкові рішення. У даному випадку завдання держави полягає у встановленні чітких правил, які захищають споживачів, сприяють діям, які відповідають суспільним інтересам, і які дозволяють гравцям конкурувати в тих областях, в яких вони володіють найбільш розвиненими діловими здібностями і забезпечують надання кращих товарів і послуг. Зазначені вище правила повинні мати міжнародний вимір, так як відмінні риси сучасних ринків – глобальне охоплення і миттєвий вплив»¹⁹. Питання економічних відносин у сфері вищої освіти у зазначеній роботі певним чином розглянуті у главах «Працівники сфери освіти», «Фахівці з фінансів у сфері суспільних благ» та «Менеджери некомерційних організацій і довірчі управляючі». Зокрема, підкреслюється, що «... викладачам належить одне із центральних місць з огляду на функціонування фінансової системи в цілому», пропонуються рекомендації щодо підвищення рівня викладання фінансів і бізнесу в коледжах і університетах»²⁰, щодо здійснення університетами економічної діяльності у статусі некомерційних організацій²¹.

Як стверджують С. Мочерний²² і В. Базилевич²³; із чим ми погоджуємося, кейнсіанство є одним із провідних напрямів сучасної макроекономічної теорії, згідно з яким, без активного втручання держави в

¹³ Мілтон Фрідман, Капіталізм і свобода, Наш формат, 2017.– 216 с. – С. 97

¹⁴ Фрідріх Август фон Хайєк Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма, Издательство «Новости», 1992.– С.21.

¹⁵ Фрідріх Август фон Хайєк Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма, Издательство «Новости», 1992.– С.20.

¹⁶ Фрідріх Август фон Хайєк Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма, Издательство «Новости», 1992.– С. 29.

¹⁷ Фрідріх Август фон Хайєк Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма, Издательство «Новости», 1992.– С.18.

¹⁸ Роберт Шиллер, Финансы и хорошее общество, М., Издательство института Гайдара, 2014. – 504с.

¹⁹ Роберт Шиллер, Финансы и хорошее общество, М., Издательство института Гайдара, 2014. – 504с. – С. 43.

²⁰ Роберт Шиллер, Финансы и хорошее общество, М., Издательство института Гайдара, 2014. – 504с. – С.227–232.

²¹ Роберт Шиллер, Финансы и хорошее общество, М., Издательство института Гайдара, 2014. – 504с. – С.262.

²² С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с.– С.684.

розвиток соціально–економічних процесів, без суттєвого розширення функції держави капіталізм неспроможний існувати²⁴. Засновник цієї теорії Дж. Кейнс, основні ідеї якої були викладені ним у найбільш відомій праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936), в якій, за виразом С. Мочерного, центральною ланкою виступає «принцип ефективного попиту» в органічній єдності з проблемою досягнення повної зайнятості²⁵. Важливим інструментом регулювання сукупного попиту Дж. Кейнс вважав грошово–кредитну та бюджетну політику, при цьому бюджетну політику він вважав найважливішою, а грошово–кредитну – ненадійним інструментом²⁶. Безпосередньо проблеми втручання держави в економічні відносини у сфері освіти Дж. Кейнс у своїх роботах не розглядав.

Проте прихильники і послідовники Дж. Кейнса (Е. Домар, Р. Харрод, Е. Хонсен, Н. Кандора, Дж. Робінсон та інші), розвиваючи ідеї Дж. Кейнса про відсутність у зрілій капіталістичній економіці «невидимої руки ринку» і про об'єктивну необхідність державного регулювання за допомогою фінансових інструментів – бюджетних і кредитно–грошових, почали пропонувати і конкретні напрями використання бюджетних коштів, зокрема на збільшення частки соціальних витрат. Так, посткейнсіанці (Дж. Робінсон, Н. Кандор, П. Сраффа), перш за все Дж. Робінсон, прямо вказували на переорієнтування військових витрат на охорону здоров'я, освіту, соціальне страхування. Характеризуючи кейнсіанство, некейнсіанство і посткейнсіанство ми мусимо визнати, що нам не вдалося знайти робіт, в яких би розгляду проблем економічних відносин як в освіті у цілому, так і у вищій освіті зокрема, приділялась значна увага, що не дає нам підстав визнати кейнсіанство, некейнсіанство і посткейнсіанство теоретичною основою для нашого дослідження.

Теорія людського капіталу, як один із основних напрямів сучасної економічної теорії, бере свій початок з того, коли її основоположник Т. Шульц (лауреат Нобелівської премії в 1979 році в галузі економіки) на щорічних зборах Американської економічної асоціації 1960 року виголосив промову про взаємовплив освіти та економічного зростання²⁷. Ця ідея отримала теоретичне оформлення у роботі Г. Беккера (лауреат Нобелівської премії з економіки у 1992 році) «Людський капітал» (перше видання 1964 р.), розвиток теорії людського капіталу став предметом робіт М. Блайга, Р. Лейарда, Дж. Мінцера, Дж. Псахаропулоса, Ш. Розена та інших.

Вважаємо, що на сучасному етапі людський капітал складається із капіталу здоров'я, освітнього капіталу та капіталу матеріальних умов життя. Наша позиція ґрунтується на показниках індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), які уже більше 20 років використовуються Програмою розвитку ООН при складанні щорічних Доповідей про людський розвиток²⁸. Більше того, ми вважаємо, що саме засади теорії людського капіталу і є практичним втіленням в підготовці щорічних доповідей про розвиток людського капіталу у світі у розрізі країн і регіонів світу.

Спроби довести наявність суттєвого взаємозв'язку людського капіталу з економічним розвитком беруть свій початок ще з XVII ст. з робіт родоначальника англійської класичної політекономії Вільяма Петті, який розрахував, що «вартість основної маси людей, як і землі, дорівнює двадцятикратне річного доходу, який вони приносять». Вартість всього населення Англії на той час за його розрахунками складав близько 520 млн. фунтів стерлінгів, а вартість одного жителя – у середньому 80 фунтів стерлінгів, при цьому дорослого жителя Петті оцінював удвічі дорожче, ніж дитину, а вартість моряка дорівнювала трьом селянинам²⁹.

Із відомих нам спроб першим обґрунтованим на конкретних статистичних даних розрахунок впливу освіти на доходи працюючих зробив згадуваний вище Г. Беккер для визначення доходу від вищої освіти. Він із

²³ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с.– С.684.

²⁴ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с.– С.684.

²⁵ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с.– С.684.

²⁶ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с. – С. 684

²⁷ Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. American Economic Review 51, 1–17.

²⁸ Доклад о человеческом развитии для всех и каждого / Пер. с англ.; Программа развития ООН. – М.: Издательство «Весь мир», 2017. – 284 с. (Human Development Report 2016).

²⁹ Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. American Economic Review 51.– С.1–17.

довічних заробітків тих, хто закінчив коледж чи університет, віднімав довічні заробітки тих, хто закінчив лише середню школу. Розрахувавши віддачу від витрат на навчання як відношення доходів до витрат, Беккер визначив величину річного прибутку на рівні 12–14%.

Як стверджують Дж. Майєр, Дж. Раух, А. Філіпенко у роботі «Основні проблеми економіки розвитку», «Існує кілька способів визначити коефіцієнти окупності капіталовкладень в освіту: за видом інвестицій (приватні чи суспільні); за рівнем економічного розвитку країни; за видом навчальної програми – загальної чи професійної середньої освіти; за типом економічного сектора, в якому діє робітник (сучасна наймана праця чи самозайнятість), а також гендерним шляхом. За останні 30 років було проведено сотні досліджень стосовно можливостей інвестування в освіту великого числа країн ...»³⁰.

Якщо, як радять автори цієї роботи, зосередитись на структурі вигод для освіти, а не на точності розрахунків, то «Першим відчутним результатом використання досліджень коефіцієнтів окупності капіталовкладень в освіту є те, що ці коефіцієнти недалеко відходять від випадків зі звичайними інвестиціями. Прибутки від інвестування в освіту в передових промислових країнах в цілому такі ж, як і прибутки на інвестований фізичний капітал. ... Типовим висновком, який вимальовується з перших кроків оцінки коефіцієнтів окупності капіталовкладень в освіту, є те, що прибутки зменшуються з рівнем навчання. Таким чином, прибутки від інвестицій у початкову освіту вищі порівняно з середньою, а прибутки від інвестування останньої перевищують у випадку з університетською освітою. Ця закономірність, ... підтверджуються від дослідження до дослідження...

Ще одним результатом, вартим уваги, є різниця між окупністю приватних і суспільних капіталовкладень. Через державне субсидування освіти в усіх частинах світу окупність приватних капіталовкладень, як правило, на кілька відсоткових пунктів вища, ніж окупність суспільних.

За визначенням, вартість в оцінці окупності приватних капіталовкладень відноситься тільки до окремої особи, яка платить зі своєї кишені, тоді як вартість в оцінці окупності суспільних капіталовкладень відноситься до повної вартості ресурсів того, хто відвідує школу. Викривлення, спричинене державним субсидуванням освіти, означає, що в деяких випадках окремі особи вважають вигідним продовжувати освіту до якогось встановленого рівня, тоді як з погляду суспільства ця інвестиція не є прибутковою. Максимальне викривлення між окупністю приватних та суспільних капіталовкладень стосується освіти на університетському рівні, який у багатьох країнах субсидується найбільш суттєво»³¹.

У зв'язку з викладеним важко погодитись з твердженням І. Грищенка, що «...Макродослідження показують, що чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більшого значення для економічного зростання набуває вища освіта. Наприклад, досвід США та Європейського Союзу свідчить, чим вищий рівень продуктивності праці в країні та чим ближче економіка до межі зростання ефективності, тим більше засобів їй необхідно вкладати у вищу освіту (особливо післявузівську) для забезпечення подальшого зростання»,³² оскільки відсутні посилання на конкретні відповідні макродослідження. На наш погляд, заклики до збільшення інвестування вищої освіти слід вважати обґрунтованими лише до приватних інвесторів.

Розглядаючи теорію людського капіталу як один із важливих напрямів сучасної економічної теорії, ми все ж таки візьмемо на себе сміливість висловити думку, що ця теорія поступово переходить до загальносвітоглядних теорій, положення яких дуже важко імплантувати в сучасну практику економічної діяльності. Переконливим фактом може слугувати визначення, викладене у останній, п'ятій версії Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), п. 1.54: «часто вважають, що витрати на підготовку і навчання персоналу треба класифікувати як валове накопичення основного капіталу у формі інвестицій у людський капітал. Здобуття знань, навиків і кваліфікації підвищує виробничий потенціал відповідних людей і є для них джерелом майбутніх вигод. Проте, хоча знання, навиків і кваліфікації, безумовно, є активами у широкому розумінні слова, їх не можна прирівнювати до основних фондів, як вони визначені у СНР 2008. Вони набуваються у процесі навчання, занять і практики, тобто є діяльністю, яка не може здійснюватися іншими на користь того, хто навчається, і через це здобуття знань не є процесом виробництва на відмінну від

³⁰ Основні проблеми економіки розвитку, Джеральд М.Маєр, Джонс Е.Раух, Антон Філіпенко, Київ, «Либідь» 2003.— С. 283.

³¹ Основні проблеми економіки розвитку, Джеральд М.Маєр, Джонс Е.Раух, Антон Філіпенко, Київ, «Либідь» 2003.— С. 283.

³² І.М.Грищенко. Профільна освіта в системі економічних досліджень, Монографія, Київ, «Грамота» 2014, С. 11.

викладання при надані послуг освіти. Послуги освіти, вироблені школами, коледжами, університетами і т.п. розглядаються як такі, що споживаються студентами у процесі здобуття ними знань і навичок. Витрати, пов'язані з цим типом освіти, розглядаються як кінцеве споживання. Якщо навчання організовує роботодавець з метою підвищення ефективності персоналу, витрати на навчання розглядаються як проміжне споживання»³³.

Вважаємо, що наведений вище аналіз основних положень теорії людського капіталу і особливо, наведене положення із СНР, дає нам достатньо підстав для вибору іншого напрямку сучасної економічної теорії у якості теоретичної основи нашого дослідження.

Майже одночасно із виникненням теорії людського капіталу, невід'ємною складовою частиною якого визначається освіта, почали з'являються публікації результатів досліджень, які сприяли формуванню концепції економіки знань, яку ми в контексті нашого дослідження проблем економічних відносин у сфері вищої освіти України не маємо права лишити поза нашої уваги. Основні ідеї формування економіки знань були викладені у роботах Ф. Махлупа, П. Друкера, Д. Белла, М. Костельса, Е. Тоффлера. Серед українських дослідників значну увагу приділили питанням економіки знань Ю. Бажан, В. Гаєць, Л. Мусіна, Л. Федулова та інші.

Вперше термін «економіка знань» запровадив Ф. Махлуп у роботі «Виробництво і розповсюдження знань у Сполучених Штатах» (1962)³⁴. До складу економіки знань у розумінні Махлупа входили освіта, наукові дослідження і розроблення, зв'язок, інформаційне приладобудування і інформаційну діяльність і на цій підставі він розглядав економіку знань як складову загальної економіки, що починає суттєво впливати на функціонування економіки у цілому. П. Друкер, розвиваючи розуміння Ф. Махлупа, стверджує, що в сучасних умовах знання стають ресурсом, який за своїм значенням перевищує традиційні фактори виробництва: працю, капітал, землю. Саме зміну ролі знання і перетворення його із приватного товару у суспільний товар, П. Друкер називає революцією в управлінні, яка в умовах глобальної економіки охопила увесь світ. Проте, на його думку, ще зарано вважати сучасне суспільство як суспільство знань. Його можна розглядати як початок створення економічної системи на основі знання (knowledge – based economy)³⁵.

М. Кастельс, підтверджуючи певною мірою висновок П. Друкера щодо лише початку створення економічної системи на основі знань, у 80-х роках минулого століття зазначив, що революційні зміни у сфері комп'ютерних технологій, систем зв'язку і рівні НТП стали передумовою для розвитку інформаційного суспільства»³⁶. У цей же період поняття «інформаційне суспільство» на підставі зростання значення і ролі саме знань трансформується в поняття «суспільство знань» (knowledge – society або knowledge – able society).

Значну увагу становленню економіки знань приділив академік НАН України В. Геєць, який назвав економіку знань як «проект» модернізації і суспільства, і держави, і економіки знань³⁷. Більш розширене тлумачення визначення цього терміну сформоване ним наступним чином: «Економіка знань як багатовимірною категорією пов'язана сьогодні з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що охопили більшість сфер людської діяльності і завдяки яким відбувається включення людей у процес формування та використання нових знань як ресурсу розвитку на відміну від домінуючих раніше ресурсів землі, капіталу та корисних копалин і масовості буденного знання, з широким використанням можливостей наукового, культурного та духовного взаємозабезпечення, а не тільки опори на наукове знання, що було притаманне суспільній свідомості і реальній політиці ще з часів Просвітництва. У глобалізованому світі завдяки ІКТ відкриваються можливості нагромадження та обліку новими знаннями як науково-технічного, так і гуманітарного змісту. Останнє є досягненням інноваційності в розвитку суспільства і економіки, а також інтелектуалізації і професіоналізації населення країни, в якій формування економіки знань відбувається досягнення в системі управління влади розуму замість домінуючої влади сили капіталу і всездозволеності»³⁸.

³³ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>. – п.1.54, С.17.

³⁴ Machlup, Fritz, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton University Press. – 1962.

³⁵ Друкер П.Ф. *Епоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества*. М: Вильямс И.Д. – 2007. – 336с.

³⁶ М.Кастельс. *информационная эпоха: экономика, общество и культура*: пер. с англ. Под науч.ред. О.И.Шкаратана. – М.: ГУ–ВШЭ,– 2000.

³⁷ Геєць В.М. *Суспільство, держава, економіка. Феноменологія взаємодії та розвитку*. Київ – 2009.– С.623.

³⁸ Геєць В.М. *Суспільство, держава, економіка. Феноменологія взаємодії та розвитку*. Київ – 2009.– С.631–632.

Л. Федулова у роботі «Концептуальні засади економіки знань» висловила думку, що «... за своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари і послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфера послуг. Слід зазначити, що однією з проблем, з якими стикаються дослідники економіки знань, є відсутність згоди з приводу термінологічних аспектів цього поняття. В літературі використовуються такі можливі варіанти термінології: економіка знань (економіка, яка базується на знаннях, суспільство знань), нова економіка, інформаційна економіка (інформаційне суспільство), постіндустріальне суспільство, суспільство навчання упродовж життя, цифрове суспільство, суспільство мережевого інтелекту, глобальне суспільство та ін.»³⁹.

На наш погляд, наведені вище розлогі, надзвичайно затеоретизовані засади економіки знань, сформульовані провідними вченими–економістами України, позбавляють нас необхідності доводити, що вони не можуть стати основою розроблення конкретних заходів щодо впровадження економіки знань в практику економічних відносин України. Навіть при великому бажанні керівництва держави та відповідних центральних органів виконавчої влади.

На цьому фоні виділяється бачення процесів впровадження в Україні суспільства, побудованого на знаннях, або економіки знань, викладене М. Згуровським. Як він стверджує, суспільство, побудоване на знаннях (економіка знань) природно виникло із комунікаційного суспільства 80–х–початку 90–х років минулого століття та інформаційного суспільства. У суспільстві, побудованому на знаннях, які мають наступні ознаки⁴⁰:

- Їм притаманний людський вимір.
- Знання є товаром, який може купуватись, зберігатися, розповсюджуватися, продаватися, бути предметом обміну.
- Нові глобальні знання змінюють конфігурацію геополітичних сфер впливу у світі. ... З'являються нові альянси, нові теорії, нові могутні влади, що групуються з метою вироблення та володіння глобальними знаннями (наприклад, 45 країн – учасниць Болонського процесу, Євросоюзу тощо).
- ... Нові знання стають більш комплексними, проблемно–орієнтованими та міждисциплінарними.
- Знання є одночасно індивідуальними і колективними.
- Знання набувають синергетичного характеру ...
- Процес створення і розповсюдження нових знань має мережевий характер ... У результаті формуються розгалужені мережі людей, установ та організацій (без кордонів), в яких відбувається створення нових знань та обмін ними, виробництво інтелектуальної продукції (наприклад, програмного забезпечення), проводяться фінансові операції, культурологічні обміни і ще величезна кількість інших видів взаємодії між людьми.

На думку М. Згуровського, Україна, як країна з перехідною економікою, ідеологічно й політично ще не готова скористатися перевагами та потенційними вигодами, які надає суспільство, побудоване на знаннях. На переконання М. Згуровського, суспільство, побудоване на знаннях, вносить істотні якісні зміни в методологію та зміст сучасної освіти.

Пропонує М. Згуровський і два шляхи стратегії розбудови суспільства, побудованого на знаннях (економіки знань)⁴¹:

Перший. Виходячи з того, що Україна ще не завершила побудову комунікаційного суспільства (немає національної інформаційної мережі освіти і науки, інформаційне середовище України не відповідає базовим міжнародним індикаторам), можна вибрати традиційний шлях копіювання і наздоганяння розвинених країн у частині послідовного проходження відповідних фаз – комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство і суспільство, побудоване на знаннях.

³⁹ Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія.– 2008. – № 4, с. 37–59.

⁴⁰ «Дзеркало тижня», 2005 р. № 34

⁴¹ «Дзеркало тижня», 2005 р. № 34

Другий. Розуміючи важливість і цілісність усіх трьох фаз розбудови національного інформаційного сегмента, доцільно діяти паралельно, а саме:

- прискорити розвиток першої фази шляхом залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій ...
- одночасно мобілізувати в єдиному комплексі національну науку, освіту, промисловість, гуманітарну, мас–медійну сферу, бізнес на пріоритетний розвиток наступних двох фаз – інформаційного суспільства і суспільства побудованого на знаннях.

Ця стратегія, на переконання М. Згуровського, дозволила б Україні побудувати розвинене інформаційне середовище, конкурентоспроможну індустрію інтелектуальних інформаційних технологій і з цим сегментом увійти в глобальну економіку знань. Вона була б привабливою, амбіційною і затребуваною з боку світового співтовариства.

Як зазначалося вище, розуміння М. Згуровським було викладене більше 12 років тому. Ми з певним жалем мусимо визнати, що на даний час економіка знань, як одна із концепцій економічної теорії не може бути основою нашого дослідження економічних відносин у сфері вищої освіти України.

Здійснюючи огляд основних напрямів сучасної світової економічної теорії, як можливих теоретичних засад для нашого дослідження економічних відносин у сфері вищої освіти України, ми, звісно, не могли не звернути увагу на один із них, який отримав дискусійну назву «цифрова економіка», яка набирає динамічне поширення у світі і Україні. Основою нашої оцінки зазначеного напрямку стали положення гарної, на наш погляд, статті С. Коляденка «Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі»⁴².

Як стверджує у статті С. Коляденко, одним із перших термінів, яким описували трансформаційні зрушення в світовій економіці, був термін «електронна економіка», який у 1995 р. був запроваджений Н. Негропonte. У цьому ж 1995 р., завдячуючи одному із найголовніших, як зазначає С. Коляденко, світових авторитетів у галузі бізнес–стратегії Д. Топскотту, термін «електронна економіка» поступається терміну «цифрова економіка», визначення якої Д. Топскотт сформулював наступним чином: цифрова економіка – економіка, що заснована на домінуючому застосуванні цифрових технологій. Згаданий вище Н. Негропonte сформулював концепцію «цифрової економіки», яка звучить, за визначенням С. Коляденка, як «перехід від обробки атомів до обробки бітів». Як зазначає С. Коляденко, в економічно розвинених країнах прийнято не змінювати класичне визначення у зв'язку з чим науковці всього світу використовують саме визначення Д. Топскотта при розгляді цифрової економіки. Будемо дотримуватися вище зазначеного підходу і ми. До цього слід додати, що, як стверджує С. Коляденко, за роки, що пройшли з моменту появи поняття «цифрова економіка», багато науковців і практиків вносили свої корективи у її визначення, проте, на переконання С. Коляденка, значних відмінностей у них немає і суттєво або принципово визначення не змінилося.

На даний час найбільш поширеним є визначення: цифрова економіка (digital economy) – економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Цифрову економіку також іноді називають інтернет–економікою, новою економікою, або веб–економікою. ... Під цифровою економікою розуміють виробництво, продажі і постачання продуктів через комп'ютерні мережі.

С. Коляденко наводить інформацію, що у Франції створено Міністерство цифрової економіки, а в Україні у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі у 2014 році створено департамент цифрової економіки, серед основних завдань якого є розвиток широкосмугового доступу в Інтернет, створення інформаційного суспільства, широке впровадження електронних адміністративних послуг, а також нових стандартів навчання цифровим навичкам (digital–skills), підтримка інвестицій в інновації та start–up. Розвитку цифрових технологій надають пріоритети і у Європейському Союзі, за що відповідає профільний комісар з питань цифрової економіки і інформаційного суспільства. При підготовці створення Цифрового Співтовариства в Україні особлива увага зверталася на те, що цифроекономіка залишається сферою з нерозкритим потенціалом як в Євросоюзі, так і в Україні.

Попри велику, на наше переконання, перспективу впровадження і розвиток цифрової економіки в Україні у майбутньому, як одного із сучасних напрямів світової економічної теорії, на даний час ми не можемо взяти її у якості теоретичної бази нашого дослідження.

Домінуючою сучасною економічною теорією виступає неoinституціоналізм (передумовою якого виступає інституціоналізм), яку С. Мочерний назвав «найгуманнішою сучасною західною теорією», об'єктами

⁴² С.В. Коляденко. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент.: актуальні питання науки і практики, 2016, № 6.

дослідження якої є такі інститути, як корпорація, держава, профспілки, а також, психологічні та морально-етичні аспекти (звичаї, навички, інстинкти та інше), які, на думку представників цього напрямку, є рушійними силами розвитку людського суспільства⁴³.

Про зростання популярності та впливу ідей інституціоналізму свідчить такий промовистий факт, який навели С. Матузка і В. Горбатюк у статті «Інституціональні аспекти трансакційних витрат»⁴⁴: «За перших 20 років вручення Нобелівської премії з економіки (1969–1988) її отримали п'ять учених, які проводили інституціональні дослідження (Я. Тінберген, К. Ерроу, Г. Мюрдаль, Г. Саймон, Дж. Бьюкенен), а за наступних 20 років їх було вже десять (Р. Коуз, Г. Беккер, Д. Норт, Р. Фогель, А. Сен, Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стіглер, Д. Канеман, Е. Остром). Зауважимо, що майже всі нагороджені – представники неінституціоналізму.

На думку Дж. Бьюкенена, неінституціоналізм, або «конституціональна економічна теорія» в широкому розумінні, «виник у 1970–х роках для опису спроб аналізу наслідків, до яких веде дослідження альтернативних наборів правил – на відміну від аналізу проблем вибору в рамках існуючих структур, що не підлягають аналізу»⁴⁵. До складових цієї наукової дисципліни вчений відносить⁴⁶:

- 1) теорію суспільного вибору, на основі котрої сформувалася конституціональна економічна теорія;
- 2) економічну теорію прав власності;
- 3) теорію економіки та права, або економічну теорію права;
- 4) політичну економію регулювання;
- 5) неінституціональну економічну теорію;
- 6) нову економічну теорію.

Підставою для об'єднання всіх цих теорій, на думку Дж. Бьюкенена, є те, що в кожному випадку певна увага приділяється юридичним і політичним обмеженням, в умовах яких економічні і політичні суб'єкти розв'язують проблему вибору. Разом із тим учений виокремлює низку відмінностей між цими теоріями⁴⁷.

Вітчизняну економіку останнього десятиліття ХХ ст. – початку ХХІ ст. (2015) попри те, що вона вважається ринковою, автори статті загалом охарактеризували як низькоефективну й недостатньо конкурентоспроможну. На їх погляд, який ми поділяємо, однією із причин такого стану є нерозвиненість і недоліки її інституціональних підвалин: середовища, механізму, чинників економічного зростання тощо⁴⁸.

Д. Норт, який у 1993 р. разом із Р. Фогелем отримав Нобелівську премію з економіки «за оновлення дослідження економічної історії із застосуванням економічної теорії і кількісних методів для пояснення економічних й інституціональних змін» дав наступні визначення: «Інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодії, що повторюються, між людьми»⁴⁹; «Інститути – правила гри в суспільстві ... будь-які види обмежень, придумані для спрямування людської взаємодії ... Інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя...»⁵⁰. При цьому слід зазначити що Д. Норт чітко розмежовує поняття «інститут» і «організація»: Інститут – це правила гри, а організація і установа – це гравці. Інститути грають роль своєрідних «дорожніх карт», що визначають можливості руху агентів»⁵¹. На наш погляд, саме у наведених положеннях вдало сформульовано сутність неінституціоналізму.

Зростання значення інституційних чинників при трансформаційних процесах обумовлюється також європейським спрямуванням українського розвитку як стратегічної мети України з подальшим її входженням

⁴³ С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с. – С. 711.

⁴⁴ Я.В. Матузка, В.І. Горбатюк, Інституціональні аспекти трансакційних витрат. «Фінанси України», №12, 2015.

⁴⁵ Дж. Бьюкенен // Экономическая теория / ред.: Дж.Итуэлл, М.Милгейт, П.Ньюмен: пер.с англ. В.С.Автономова.–: ИНФРА – М. 2004.– С.171.

⁴⁶ Дж. Бьюкенен // Экономическая теория / ред.: Дж.Итуэлл, М.Милгейт, П.Ньюмен: пер.с англ. В.С.Автономова.–: ИНФРА – М. 2004.– С.171

⁴⁷ С.В. Мочерний, М.В.Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с. – С. 113.

⁴⁸ С.В. Мочерний, М.В.Довбенко. Економічна теорія. Підручник., Київ, Видавничий центр «Академія», 2004.– 856 с. – С. 113.

⁴⁹ Институти и экономический рост: историческое введение. Д. Норт, THESIS, 1993 вып. 2.– С.73.

⁵⁰ Норт Д. Институти, институційна зміна та функціонування економіки.– Основи, С. 11–12.

⁵¹ Норт Д. Институти, институційна зміна та функціонування економіки.– Основи, С. 11–12.

до Європейського Союзу, а також нещодавнє входження України до Світової організації торгівлі, визнання української економіки ринковою, справедливо зазначає А. Маслов⁵². Говорячи про завдання, які постають перед економічною наукою, А. Маслов вважає, що необхідно нові напрями досліджень, які аналізували б еволюцію інституційної структури суспільства та економіки сучасної України (від себе додамо: у тому числі й економіки вищої освіти). А. Маслов зазначає, що у більшості напрямів неінституціоналізму основна увага звертається на правові аспекти економічного життя. Відповідного до контрактної (договірної) парадигми неінституціоналізму, будь-які відносини між людьми розглядаються як взаємовигідний обмін, що закріплюється певними зобов'язаннями сторін. Саме способи регламентації договірних відносин, підкреслює А. Маслов, визнаються найважливішою економічною інституцією. Знову від себе додамо: саме практична відсутність регламентації договірних відносин між здобувачами вищої освіти (споживачами послуг вищої освіти), виробниками послуг вищої освіти (ЗВО), замовниками на виробництво і надання послуг вищої освіти (держава, органи місцевого самоврядування, корпорації тощо) виступає однією із головних проблем сучасних економічних відносин у сфері вищої освіти України.

На підставі здійснення огляду основних напрямів світової економічної теорії з урахуванням особливостей економічних відносин у сфері вищої освіти вважаємо, що маємо достатньо підстав для обрання теоретичною основою нашого дослідження концептуальні засади неінституціоналізму, які, на наше переконання, нададуть нам найбільше можливостей для наукового обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо теоретико-методологічного обґрунтування шляхів реформування та модернізації економічних відносин у системі вищої освіти з метою підвищення ефективності економічної діяльності закладів вищої освіти як основних суб'єктів господарювання в умовах ринкової інноваційної економіки.

Методологічною основою нашого дослідження ми обрали систему національних рахунків (СНР), яка у сучасному вигляді бере свій початок після Другої світової війни у зв'язку з виникненням ООН, Світового Банку, Міжнародного валютного фонду, Євростату та ряду інших міжнародних організацій. Необхідність поновлення після війни міжнародного економічного співробітництва об'єктивно вимагала наявності такої макроекономічної статистичної інформації щодо стану економічної діяльності у тій чи іншій країні, яка б давала можливість розробляти узгоджену економічну політику. У цьому зв'язку відповідно до рекомендацій ООН та зазначених вище міжнародних організацій стали використовувати єдину методикку розрахунку основного макроекономічного показника – валового внутрішнього продукту (ВВП), до якого, згідно засад сучасної економічної теорії, входить і додана вартість, створена у сфері вищої освіти. Україна офіційно почала розраховувати валовий внутрішній продукт (ВВП) (з включенням до його складу і послуг вищої освіти) на концептуальних засадах СНР 1993 з 2001 року.

У 2003 році Статистична комісія ООН прийняла рішення про оновлення СНР 1993. П'ята версія СНР 2008 підготовлена під егідою Міжсекретарської робочої групи з національних рахунків (МСГНР), яка складається з п'яти організацій: Статистичного бюро Європейського співтовариства (Євростат), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), статистичного відділу ООН, Світового банку. На сороковій сесії у лютому 2009 року Статистична комісія ООН одноголосно прийняла СНР 2008 у якості міжнародного статистичного стандарту для національних рахунків і заклінала усі країни якомога швидше перейти до складання і надання національної звітності на основі СНР 2008.

Як зазначено у Вступі, Система національних рахунків 2008 (СНР 2008) – «це узгоджений на міжнародному рівні стандартний набір рекомендацій для розрахунку показників економічної діяльності у відповідності до чітких правил ведення рахунків і обліку на макrorівні, заснованих на принципах економічної теорії. Ці рекомендації сформульовані у формі системи концепції, визначень, класифікацій і правил ведення рахунків, які складають узгоджений на міжнародному рівні стандарт розрахунку таких показників, як валовий внутрішній продукт (ВВП) – найбільш використовуваний індикатор результатів економічної діяльності. Концептуальна основа СНР дозволяє розраховувати і представляти економічні показники у форматі, розробленому для цілей економічного аналізу, прийняття рішень і розроблення економічної політики»⁵³.

У п. 1.3. Глави I наголошено, що «... СНР призначена для використання на різних рівнях агрегування: на рівні окремих економічних суб'єктів, або як вони називаються у СНР, інституціональних одиниць, груп

⁵² Маслов А.О. Інституційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта, Київ: КНЕУ, 2010.– С.80–91.

⁵³ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.– С. 1.

таких одиниць, або інституціональних секторів; або на рівні економіки у цілому»⁵⁴. Крім того, у п. 1.4 цієї ж Глави зазначено: «СНР призначена для економічного аналізу, прийняття рішень і розроблення економічної політики незалежно від галузевої структури економіки або рівня економічного розвитку країни. Основні концепції і визначення СНР засновані на економічній теорії і принципах, які мають універсальний характер, і не залежить від конкретних економічних умов, в яких вони застосовуються. Класифікації і правила ведення рахунків теж є універсальними ...»⁵⁵.

На даний час в Україні національні рахунки складаються Державною службою статистики України за версією СНР 2008 та відповідного європейського стандарту ЕСА–2010. Методологічні положення оновленої версії СНР 2008 затверджені наказом Держстату від 17.12.2013 р. № 398.

На наше переконання, наведене вище дає нам більш ніж достатньо підстав, як наукових, так і правових, обрати за методологічну основу нашого дослідження саме концептуальні засади Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

В Україні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти в останні роки стали предметом уваги багатьох дослідників, що пояснюється, як ми визначили вище, перш за все невідповідністю діючої моделі економічної діяльності у цій сфері принципам сучасної ринкової економіки.

Проте серед великої кількості публікацій, присвячених проблемам економіки вищої освіти, суттєво вирізняються результати досліджень, здійснених у рамках наукової школи України з актуальних проблем розвитку теоретичних і прикладних основ економіки вищої освіти, професійної підготовки кадрів для управління бізнесом, створеній і очолюваній академіком НАПН України І. Грищенком. Так, тільки з 2010 року вийшли такі роботи:

- монографія «Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні» (2010, 478 с., 18 авторів);
- вісник КНУТД «Ефективність організаційного механізму інноваційного розвитку вищої освіти в Україні» (2011, 405 с., 94 автори);
- монографія «Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти» (2012, 364с., 17 авторів);
- вісник КНУТД «Ефективність організаційно–економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України» (2013, 505 с., 72 автори);
- монографія І. Грищенка «Професійна освіта в системі економічних досліджень» (2014, 384 с. 82 автора);
- колективна монографія «Економічні та соціальні аспекти ефективного розвитку вищої школи» (2015, 480 с., 20 авторів);
- вісник КНУТД «Ефективність організаційно–економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти» (2015, 442 с., 67 авторів);
- вісник КНУТД «Ефективність організаційно–економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти» (2016, 460 с.);
- вісник КНУТД, спец. випуск VII Міжнародної науково–практичної конференції «Ефективність організаційно–економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти» (2017, 395 с., 67 авторів).

У рамках цієї ж школи за останні 4 роки підготовлено 3 доктори та 5 кандидатів економічних наук з питань економіки вищої освіти:

- докторська дисертація «Теоретико–методологічні засади інноваційного розвитку сфери вищої освіти» О. Романовського (2014);
- докторська дисертація «Методологічні основи управління вищим навчальним закладом як суб'єктом ринку послуг» О. Моргулець (2017);

⁵⁴ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.– С.2.

⁵⁵ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.– С. 2.

- докторська дисертація «Стратегія економічного розвитку вищого навчального закладу в умовах ринкових трансформацій» С. Натрошвілі (2016);
- кандидатська дисертація «Особливості регулювання ринку освітніх послуг у сучасних соціально–економічних трансформаціях» С. Бебко (2014);
- кандидатська дисертація «Формування системи освіти в контексті інноваційного розвитку економіки України» В. Заріцької (2015);
- кандидатська дисертація «Стратегічне управління вищим навчальним закладом на основі конкурентних переваг» П. Дудко (2015);
- кандидатська дисертація «Організаційно–економічні основи управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти» Т. Нефедової (2015);
- кандидатська дисертація «Організаційно–економічний механізм управління інвестиційним потенціалом ЗВО» М. Вергуна (2017).

Серед наведених вище чисельних публікацій результатів наукових досліджень, здійснених у рамках наукової школи академіка НАПН України І. Грищенка, цілком природно особливу увагу привертає монографія її засновника і очільника «Професійна освіта в системі економічних досліджень», в якій, як стверджує автор, досліджено та узагальнено результати теоретико–методологічних розробок проблем професійної освіти в умовах інноваційного розвитку, висвітлено економічні підходи до професійної освіти як виду економічної діяльності, розглянуто її природу та освітні продукти, особливості модернізації економічних відносин у системі вищої освіти в сучасних умовах, проаналізовано практичний досвід адаптації та включення закладів вищої освіти у сферу ринкових відносин⁵⁶.

Перш за все хочемо зазначити, що повністю поділяємо твердження автора про те, що «...економістам необхідно починати говорити про проблеми вищої освіти професійною мовою, яка зрозуміла всьому світові. В умовах, що сформували впродовж десятиріч стереотипи, які майже ототожнювали розуміння ринку як базару, потрібно розібратися в економічних аспектах освітньої діяльності закладів освіти...»⁵⁷.

Повністю поділяємо також і твердження автора, що є «... необхідність уточнення теоретичних підходів до дослідження освітнього виробництва та освітнього продукту як найважливіших складових цілей і змісту модернізації української освіти...»⁵⁸.

Проте ми не поділяємо думку автора щодо тлумачення освітнього продукту. Так, зокрема, автор вважає, що структура освітнього продукту включає «... такі три види: освітню послугу, послуги засобів передавання знань і освітній результат»⁵⁹.

На наше переконання, освітній продукт і освітня послуга – це тотожні поняття. Таке розуміння ґрунтується на концептуальних засадах СНР 2008, де встановлено: термін «продукти» – це синонім товарів і послуг⁶⁰; товари і послуги, які називаються також продуктами, є результатом виробництва⁶¹.

Не можемо погодитись із визначенням терміну «освітня послуга», яке сформульоване автором: «...цілеспрямована діяльність юридичних і фізичних осіб, за основу якої взято навчання для задоволення різноманітних інтелектуальних потреб людини і суспільства в нових знаннях, уміннях, навичках, розвиткові індивідуальних здібностей, що має вартісний вимір»⁶². На наш погляд, у визначенні відсутнє важливе уточнення, що не вся діяльність юридичних і фізичних осіб визначає сутність освітньої послуги, а лише економічна діяльність, і крім того, шляхом виробництва і надання освітніх послуг задовольняються потреби людини не лише в нових знаннях, уміннях, навичках, а й уже в давно відомих знаннях, уміннях, навичках.

⁵⁶ Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014.– 364 с.

⁵⁷ Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014.– 364 с.– С.5.

⁵⁸ Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014.– 364 с.– С.13–14.

⁵⁹ Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014.– 364 с.– С.21.

⁶⁰ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.– С. 34. п.2.27.

⁶¹ Система національних рахунків (СНР 2008), прийнята ООН, Європейською комісією, ОЕСР, МВФ, Групою світового банку URL: <https://unstats.un.org/Unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.– С.36. п.2.36.

⁶² Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014.– 364 с. – С. 28.

Не вдалося авторові уникнути і певних неузгоджень між окремими твердженнями. Так, зокрема, автор у визначенні терміну «освітня послуга» стверджує, що освітня послуга «...має вартісний вимір» (с. 28), а при розгляді основних особливостей сучасних освітніх послуг пише: «Характерною рисою послуг освіти є неможливість їх грошового виміру» (с. 37).

Узагальнюючи аналіз доволі фундаментального економічного дослідження проблеми професійної освіти (у тому числі вищої), здійсненого І. Грищенком, як, на наш погляд, перш за все на основі теорії людського капіталу без належного врахування теоретичних засад одного із сучасних напрямів економічної теорії – неінституціоналізму та концептуальних засад СНР 2008, вважаємо за можливе висловити думку, що авторові не вдалося у повній мірі, сформулювати достатньо обґрунтований, готовий до впровадження у практику економічної діяльності у сфер вищої освіти України «понятійний апарат економіки освіти (с. 372)», зокрема, таких основних термінів, як «послуга професійної (вищої) освіти»; «економічні відносини у сфері вищої освіти»; «економічна діяльність у сфері вищої освіти»; «державний професійний стандарт вищої освіти»; тощо. До речі, нам не зрозуміло, чому автор взагалі не розглядав проблеми стандартизації професійної освіти, як одного із сучасних і ефективних засобів підвищення якості освітньої діяльності і її результатів – послуг професійної (у тому числі вищої) освіти.

Ґрунтовними, на наш погляд, є дослідження економічних проблем вищої освіти, здійснені доктором економічних наук І. Каленюк:

- Особливості регулювання ринку освітніх послуг: Монографія / І. Каленюк, Л. Цимбал, Чернігів, ЧДЕУ, 2011.– с.183;
- Економіка освіти та управління: посібник / О. Падалка, І. Каленюк.– К.: Педагогічна думка, 2012.– с. 184;
- Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія / І. Каленюк, О. Куклін. – К., 2012.– с. 343.

Характерною особливістю зазначених досліджень, на нашу думку, виступає те, що ґрунтуються вони перш за все на засадах теорії людського капіталу і економіки знань, положення яких, як ми зазначали раніше, (див. стор. 4 цього дослідження), дуже важко імплементувати у сучасну практику економічної діяльності. Це, до речі, зазначає і І. Каленюк: «Формально–загальна теорія людського капіталу, як засвідчує присудження одразу кількох Нобелівських премій з економіки, визнана у світі й розвинена достатньо добре, однак її практичне використання зустрічається з усе більшими труднощами, головною причиною яких є виключно швидка і глибока зміна й оновлення засобів життєдіяльності – інструментарію, технологій, необхідних виробничих компетенцій...»⁶³.

На нашу думку, у своїх дослідженнях і публікаціях І. Каленюк головну увагу приділяє не безпосередньо проблемам економічних відносин у сфері вищої освіти України, а сутності і ролі освіти в соціально–економічному розвитку, тобто, у черговий раз зазначається, що «... освіта і, зокрема, вища освіта, перетворилися у визначальний чинник динамічного соціально–економічного розвитку країни»⁶⁴. Проте сучасна економічна теорія розглядає освіту як один із 21 рівноправних видів економічної діяльності (СНР 2008), і надавати якомусь із них статус визначального без наведення обґрунтованих розрахунків, на наш погляд, некоректно. Не можемо погодитись і з критикою автора, що «...Економісти розглядають результати освіти в якості товару, який має багаточільове призначення: інвестиційне, споживче, соціальне і т.д. Дехто (?) нічим не відрізняє товар «освіта» від усіх інших товарів і вважає, що до освіти можуть бути застосовані всі закони ринку в тому числі і принципи вільної конкуренції...»⁶⁵. Перш за все слід зазначити, що сучасні економісти розглядають результати освіти не в якості товару, а в якості послуги, тобто, товару «освіта» не існує, а по–друге, «дехто» – це ООН, Світовий банк, МВФ, ОЕСР, Євростат, які прийняли систему національних рахунків 2008 (СНР 2008) і в якій однозначно встановлено, що послуга, у тому числі послуга вищої освіти, є одним із центральних елементів сучасної ринкової економіки.

Як відомо, ґрунтовний аналіз діючої практики економічних відносин у тій чи іншій сфері економічних відносин у тій чи іншій сфері суспільного життя, у тому числі й у сфері економічних відносин у системі вищої освіти, можливий лише за умови наявності відповідної належної статистичної інформації. Протягом 2014–2015 років при розробленні проекту стратегії розвитку вищої освіти, концепції та дорожньої карти реформ в

⁶³ Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія /Каленюк І.С., Куклін О.В. – К., 2012.– с 343.– С.64.

⁶⁴ Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія /Каленюк І.С., Куклін О.В. – К., 2012.– с 343.– С. 4.

⁶⁵ Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія /Каленюк І.С., Куклін О.В. – К., 2012.– с 343.– С. 43.

освіті стало зрозумілим, що державна статистика не дає достатнього обсягу даних для глибокого кількісного і якісного аналізу освіти⁶⁶.

Системний аналіз положень Закону України «Про державну статистику» приводить до висновку, що Закон не містить окремих норм, що стосуються статистики освіти і освітньої діяльності, і не передбачає можливості для органів управління системою освіти впливати на визначення змісту статистичної інформації. Питання статистичних обстежень в освіті і збору статистичної інформації відповідно до Закону України «Про державну статистику» вирішуються Державною службою статистики України – центральним органом виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері надання статистичних даних.

Здійснений нами аналіз змісту статистичної інформації форми 2–3 НК заклади вищої освіти показує відсутність зв'язку між економічними показниками, зібрані відомості не дозволяють оцінити вартість навчання студентів за спеціальностями, не кажучи вже про якісні показники діяльності як окремого закладу, так і системи вищої освіти в цілому.

Основним джерелом статистичної інформації щодо стану економічних відносин у сфері вищої освіти є регулярні щорічні статистичні бюлетені «Основні показники діяльності закладів вищої освіти України» та «Національні рахунки освіти в Україні». Так, зокрема, в бюлетені «Основні показники діяльності закладів вищої освіти України» містяться наступні показники, які певним чином характеризують економічні відносини у сфері вищої освіти: видатки Зведеного бюджету на освіту у т.ч. на вищу освіту; чисельність студентів за джерелами оплати за навчання; чисельність студентів, які отримують стипендії. Наведений перелік показників дає нам підстави стверджувати, що належного ґрунтового аналізу економічної діяльності ЗВО на підставі даних зазначеного бюлетеня здійснити не можливо.

До певної міри прогалину заповнюють відомості статистичного бюлетеня «Національні рахунки освіти в Україні». Однак у вищій освіті неможливо за цими даними оцінити вартість здобуття освіти за певними спеціальностями чи групами спеціальностей.

З інших статистичних матеріалів для освітньої статистики певний інтерес становлять відомості про середню зарплату за видами економічної діяльності та обстеження ринку праці. Проте наявні відомості не дають змоги виявити потреби ринку праці у фахівцях з певним рівнем і за спеціальністю вищої освіти, тобто, і тут ми маємо справу з інтегральними показниками, які не дають змоги співставити потреби ринку праці у послугах вищої освіти.

Загальний недолік статистичної інформації про освіту (у тому числі вищу освіту) – відсутність відомостей економічного характеру на рівні, який би дозволяв оцінити ефективність економічної діяльності у сфері вищої освіти. Відповідно статистична інформація не дає жодних відомостей про якість послуг вищої освіти.

Здійснений нами аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що для успішного розвитку освіти необхідна окрема система освітньої статистики. Так, у Сполучених штатах Америки функціонує потужний Національний центр освітньої статистики (National Center for Education Statistics – NCES). Освітньою статистикою Австралії займається Центр освітньої статистики і оцінювання. На міжнародному рівні збором освітньої статистики для ООН займається Інститут статистики ООН; Евростат – офіс статистики Європейського Союзу; Освітня статистика Світового банку; Освітня статистика Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD).

У підсумку потрібно зазначити, що кожне із описаних вище джерел освітньої статистики, як національного, так і міжнародного рівня, суттєво відрізняється від державної статистики України за такими параметрами:

- обсяг і глибина статистичної інформації, що виходить далеко за межі кількості закладів, кількості осіб, які навчаються і навчають;
- можливість доступу до відомостей в електронній формі, зручній для подальшої обробки (наприклад, у форматі Excel);
- сфокусованість на якісних показниках освіти, грамотності населення тощо.

Головним шляхом модернізації освітньої статистики ми вважаємо внесення змін до діючих нормативно-правових актів щодо надання права центральному органу виконавчої влади у сфері освіти

⁶⁶ Ковтунець В.В. Освітня статистика в Україні: стан і шляхи розвитку. – К.: Нора-Друк, 2015. – С.3.

(МОН) або уповноваженій ним агенції збирати і обробляти додаткову статистичну інформацію з питань освіти, крім тієї, що збирає і обробляє Державна статистична служба України.

Певне розуміння необхідності кардинальної зміни моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України почало з'являтися при здійсненні досліджень, результати яких були висвітлені у наших публікаціях⁶⁷. З впровадженням у практику економічної діяльності України положень Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008) зазначене розуміння отримало необхідне методологічне обґрунтування для розроблення конкретних заходів щодо зміни діючої моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України.

Після не зовсім вдалим спроб досягти якісних змін у реформуванні вищої освіти на основі положень нового Закону України «Про вищу освіту», про що заявив колишній міністр освіти і науки С. Квіт (2014–2016), (висновок якого ми поділяємо) який назвав серед основних перешкод на шляху змін відсутність фінансової та пов'язаної з нею організаційної автономії, наголосивши при цьому, що без них «... не може відбутися відчутного якісного зростання»⁶⁸, наше розуміння переросло у переконання, що ефективні результативні зміни у сфері вищої освіти України можливі лише шляхом кардинальної зміни діючої моделі економічної діяльності – перехід від парадигми фінансування «утримання» вищої освіти до парадигми оплати вироблених і наданих вищими навчальними закладами послуг вищої освіти за кожним рівнем та спеціальністю.

Форматом викладення нашого розуміння парадигми оплати послуг вищої освіти ми обрали Нову модель економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕДВО). Перший розгляд НМЕДВО відбувся на круглому столі в Інституті вищої освіти НАПН України (25.04.2017), другий – на круглому столі у Відділенні вищої освіти НАПН України (25.10.2017), третій – на засіданні робочої групи з питань фінансування вищої освіти МОН України (09.11.2017). Результатом розгляду на зазначених заходах було схвалення НМЕДВО.

З урахуванням викладеного вище наводимо проект Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України.

⁶⁷ Ю.М. Вітренко «Основні напрями реформування економічного механізму вищої освіти» / Вісник КНУТД № 5 (61), 2011.– С. 315–318.

Ю.М. Вітренко, Освіта як вид економічної діяльності / Науковий журнал «Економіка України», № 10 (599), 2011.– С4–15
Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти: Колективна монографія. – К.: Педагогічна думка, 2012.– 364 с. //Ю.М. Вітренко, Освітня діяльність у системі макроекономічних показників, С.73–87; Ю.М. Вітренко, Стандартизація освітніх послуг як основа визначення їх якості, С.129–141;

Ю.М. Вітренко «Освіта України в системі національних рахунків» / Теоретичний та науково–методичний часопис «Вища освіта України» № 3 (50), 2013.– С. 9–22.

Ю.М. Вітренко «Взаємозв'язок освіти та зайнятості населення України в умовах ринкової економіки: пошук узгодженостей» / Науково–практичне видання «Вища школа» № 3, 2013;

Ю.М. Вітренко «Державне замовлення на освітні послуги: напрями поліпшення діючої моделі (прагматичний аспект)» / Вісник КНУТД № 5, 2013.– С. 111–127.

Жилияєв І.Б., Ковтунець В.В. Сьомкін М.В., «Вища освіта України: стан та проблеми», К: Науково–дослідний інститут інформатики і права НАПрН України, 2015, 96 с.;

Економічні та соціальні аспекти ефективного розвитку вищої школи: Колективна монографія .– К., 2015.– 480 с.// Вітренко Ю.М. «Державне прогнозування та стратегічне планування розвитку вищої освіти» С. 161–192

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; за загал. ред. В.Г.Кременя. – Київ: Пед. думка, 2016. – 448. – Бібліогр.: с.21. – (до 25–річчя незалежності України). – [Вітренко Ю.М., Ворона В.О., Ковтунець В.В., Лебідь Д.К. та ін.] // Розділ «Економіка освіти: основні напрями підвищення ефективності». – с.173–182 та. – URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6UKMwiy4uKzLVE0czBVRIZXR2NsTkk0blc4bGNnTjNzbGNF/view> С. 230–233;

Ю.М. Вітренко Державне прогнозування та стратегічне планування розвитку вищої освіти / Законодавче забезпечення розвитку реального сектору економіки: науково–практичне видання / Заг. ред. В. І. Сергієнка. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – Вип. 3. – 654 с. С 561–582.;

Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Науково–теоретичний та інформаційно–практичний журнал «Фінанси України», №1. (247), 2017;

Вітренко Ю.М. «Вища освіта України: нова модель економічної діяльності в умовах ринкової економіки» /Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25–річчя НАПН України). Збірник наукових праць. — К.: Видавничий дім «Сам», 2017. – 400 с.

⁶⁸ Сергій Квіт «Реформування вищої освіти в Україні» .– Дзеркало тижня №1164, 21 жовтня — 27 жовтня, 2016 рік.

Необхідність Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕДВО) обумовлена невідповідністю діючої моделі засадам сучасної ринкової економіки (Україна має статус країни з ринковою економікою з 2006 року).

До цього часу діюча модель економічної діяльності у сфері вищої освіти України практично функціонує на засадах радянської планової економіки, згідно з якою фінансування освітньої діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) здійснюється на їх «утримання», а не як оплата за вироблені і надані конкретні послуги вищої освіти, як це повинно відбуватися в умовах сучасної ринкової економіки.

Сучасна економічна теорія і практика визнають результати економічної діяльності ЗВО невід'ємною складовою ринкової економіки і включають їх до валового внутрішнього продукту (ВВП) – одного із найбільш використовуваних індикаторів результатів економічної діяльності. Центральним положенням узгодженого на міжнародному рівні стандартного набору рекомендацій з розрахунку показників економічної діяльності – Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008) – є вимір виробництва товарів і послуг, у тому числі і послуг вищої освіти. У зв'язку з цим, лише кардинальна зміна моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України на концептуальних засадах СНР 2008 дозволить суттєво підвищити ефективність усієї сфери вищої освіти України, сприятиме її повноцінному входженню у Європейський та світовий простори вищої освіти.

Теоретичною основою НМЕДВО є неонституціоналізм як один із найпоширеніших напрямів сучасної економічної теорії; методологічною основою – положення СНР 2008 та її основні стандартні класифікації (ISIC, CPA), відповідні європейські класифікації (NACE, PRODCOM), та українські (КВЕД, ДКПП).

Враховуючи зобов'язання України, сформульоване в Угоді про асоціацію з ЄС щодо «...завершення переходу до діючої ринкової економіки...», головна ідея даного проекту полягає у створенні та ефективному функціонуванні Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України, яка повинна стати початком формування сучасного ринку послуг вищої освіти України як невід'ємної складової національного, європейського і світового ринків.

Нова модель економічної діяльності у сфері вищої освіти (НМЕДВО) (Ю. Вітренко, В. Ковтунець)

Вища освіта в умовах ринкової економіки на концептуальних засадах СНР 2008

Таблиця 1.2.1
Із Класифікатора видів економічної діяльності і (КВЕД)

Код	Назва	NACE (Rev.1.1)	ISIC (Rev. 4)
P	Освіта		P
85	Освіта		85
85.4	Вища освіта		853
85.42	Вища освіта	80.30	8530

Джерело: Класифікатор видів економічної діяльності⁶⁹

Таблиця 1.2.2
Із Державного класифікатора продукції та послуг в частині послуг вищої освіти і (ДКПП ДК 016:2010) Секція P

Код	Назва
Секція P	ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОСВІТИ
85	Послуги у сфері освіти
85.4	Послуги у сфері вищої освіти
85.41	Послуги у сфері післяшкільної освіти неуніверситетського рівня
85.42	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня

Таблиця 1.2.3
Обсяги послуг вищої освіти і в Україні у 2010 – 2015 р.р.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
млрд. грн. у % до:	39,2	41,3	44,8	45,5	42,1	48,7
– усіх товарів і послуг (в країні)	1,6	1,4	1,4	1,4	1,2	1,1
– ВВП	3,5	3,0	3,0	3,0	2,7	2,5
– загальних витрат на освіту	43,0	42,3	40,3	38,9	38,4	38,3

Джерело: Національні рахунки освіти України у 2015 році. – Статистичний бюлетень/Державна служба статистики України.

Послуги вищої освіти і є невід’ємною складовою ринкової економіки і економічна діяльність у сфері вищої освіти і має здійснюватись на засадах сучасної ринкової економіки.

⁶⁹ Класифікатор видів економічної діяльності / національний класифікатор України . – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10/page>

I. Головна та основні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України

Головна

– невідповідність діючої моделі економічної діяльності вищої освіти принципам вільної ринкової економіки.

Основні проблеми, як ознаки невідповідності діючої моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти принципам вільної ринкової економіки:

– відсутність унормованого визначення результату основного виду економічної діяльності ЗВО – послуга вищої освіти (продукт вищої освіти – тотожне поняття);

– відсутність науково–обґрунтованої методики розрахунку вартості послуг вищої освіти за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю;

– відсутність належної бухгалтерської звітності про економічну діяльність ЗВО як основи для визначення фактичної вартості послуг вищої освіти за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю;

– відсутність правового унормування і регулювання ринку послуг вищої освіти;

– неузгодженість (незбалансованість) механізмів визначення обсягів виробництва ЗВО послуг вищої освіти з кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю з визначенням потреб ринку праці у фахівцях з вищою освітою;

– низька якість послуг вищої освіти як результату економічної діяльності ЗВО;

– відсутність права у здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) або у замовників, у випадках одержання послуг вищої освіти неналежної якості на відшкодування збитків у встановленому законом порядку;

– невідповідність статусу ЗВО «бюджетна установа» як суб'єкту економічної діяльності засадам ринкової економіки; статус «бюджетна установа» унеможлиблює одержання ЗВО економічної (у тому, числі фінансової) самостійності (автономії);

– невідповідність діючої системи державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів та розподілу обсягів державного фінансування економічної діяльності ЗВО засадам ринкової економіки;

– відсутність правового урегулювання особливостей здійснення процедур закупівель послуг вищої освіти за державним замовленням;

– відсутність права у виробників і надавачів послуг вищої освіти (ЗВО) у випадках невиконання замовником послуг вищої освіти умов договору (угоди, контракту) на відшкодування в установленому законом або рішенням суду порядку;

– відсутність сучасної системи оплати праці співробітників ЗВО, яка б відповідала загальним засадам ринкової економіки з урахуванням положень корпоративного управління, фінансових можливостей ЗВО, якості освітнього та наукового продуктів, особливостей регіональних ринків праці;

– діюча система інформаційного забезпечення економічних відносин у сфері вищої освіти не відповідає сучасним вимогам і потребує приведення її у відповідність до принципів «цифрової економіки».

II. Мета, основні цілі та основні індикатори досягнення цілей НМЕДВО

Мета

Створення на концептуальних засадах сучасної ринкової економіки Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕДВО), яка б задовольняла економічні інтереси основних суб'єктів економічних відносин у сфері вищої освіти:

– здобувачів вищої освіти – споживачів послуг вищої освіти;

– закладів вищої освіти – виробників і надавачів послуг вищої освіти;

– органів державної влади та місцевого самоврядування, корпорацій, громадських організацій, фізичних осіб – замовників на виробництво і надання послуг вищої освіти.

Основні цілі

1. Забезпечення конституційного права громадян на доступне і безоплатне здобуття вищої освіти відповідно до стандартів у державних і комунальних закладах вищої освіти на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державне і регіональні замовлення).

2. Забезпечення права здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) або замовників, у випадках одержання послуг вищої освіти неналежної якості на відшкодування збитків в установленому законом порядку.

3. Підвищення якості послуг вищої освіти відповідно до стандартів таких послуг, як основи вимірювання їх якості та визначення їх вартості з урахуванням якості.

4. Підвищення рівня ефективності використання людських, матеріально-технічних, фінансово-кредитних ресурсів, які залучаються для виробництва і надання послуг вищої освіти.

5. Забезпечення права ЗВО на економічну самостійність (фінансову автономію) відповідно до положень сучасної ринкової економіки.

6. Подолання корупції в економічній діяльності у сфері вищої освіти України.

7. Повноцінна асоціація сфери вищої освіти України до Європейського освітнього простору вищої освіти.

Основні індикат ори:

До цілі 1:

- валовий коефіцієнт охоплення населення в офіційному віці вищої освіти, (%);
- кількість громадян України, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО за рахунок усіх джерел фінансування, (тис. осіб);
- кількість громадян України, які здобувають вищу освіту безоплатно у державних і комунальних ЗВО, (тис. осіб);
- питома вага громадян України, які здобувають вищу освіту безоплатно у державних і комунальних ЗВО (% до загальної кількості);
- питома вага штатних працівників, які мають вищу освіту за освітніми рівнями за видами економічної діяльності (% до облікової кількості штатних працівників).

До цілі 2:

- кількість позовів здобувачів вищої освіти або замовників щодо одержання послуг вищої освіти неналежної якості, (одиниць);
- кількість задоволених позовів здобувачів вищої освіти або замовників щодо одержання послуг вищої освіти неналежної якості (одиниць);
- питома вага задоволених позовів здобувачів вищої освіти або замовників щодо одержання послуг вищої освіти неналежної якості, (% до загальної кількості позовів);
- питома вага задоволених позовів здобувачів вищої освіти або замовників щодо одержання послуг вищої освіти неналежної якості (% до загальної кількості громадян України, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО за рахунок усіх джерел фінансування).

До цілі 3:

- кількість українських ЗВО, які входять до основних світових рейтингів ЗВО (одиниць);
- кількість студентів, які навчаються в українських ЗВО, що входять до основних світових рейтингів ЗВО (тис. осіб);
- питома вага студентів, які навчаються в українських ЗВО, що входять до основних світових рейтингів ЗВО (% до загальної кількості);
- кількість громадян України, які здобувають вищу освіту в іноземних ЗВО, (тис. осіб);
- питома вага громадян України, які здобувають вищу освіту в іноземних ЗВО, (% до загальної кількості, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО за рахунок усіх джерел фінансування);
- кількість громадян інших країн, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО (тис. осіб);
- питома вага громадян інших країн, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО (% до загальної кількості, які здобувають вищу освіту в українських ЗВО за рахунок усіх джерел фінансування).

До цілі 4:

- ВВП (ВНП) на душу населення України за паритетом купівельної спроможності, (у доларах США);
- рівень безробіття (за методологією МОП) з причини непрацевлаштування після закінчення ЗВО, (%);
- середня кількість здобувачів вищої освіти на один ЗВО державної та комунальної форми власності, тис. осіб;
- середня кількість здобувачів вищої освіти, які навчаються у ЗВО державної та комунальної форм власності, на одного викладача ЗВО, осіб;
- середня загальна площа навчальних приміщень у ЗВО державної та комунальної форм власності на одного здобувача вищої освіти, (кв.м);
- вартість і ціни конкретних послуг вищої освіти з урахуванням їх якості, (грн.).

До цілі 5:

- кількість державних і комунальних ЗВО, які здійснюють економічну діяльність у статусі некомерційної організації (НКО) на концептуальних засадах СНР 2008, одиниць;
- питома вага українських державних і комунальних ЗВО, які здійснюють економічну діяльність у статусі некомерційної організації (НКО) на концептуальних засадах СНР 2008, (% до загальної кількості українських державних і комунальних ЗВО).

До цілі 6:

- кількість офіційно зареєстрованих корупційних порушень відповідно до національного законодавства у системі вищої освіти України, (одиниць);
- кількість українських ЗВО, у яких офіційно зареєстровані корупційні порушення відповідно до національного законодавства, (одиниць);
- питома вага українських ЗВО, у яких офіційно зареєстровані корупційні порушення відповідно до національного законодавства, (% до загальної кількості українських ЗВО);
- питома вага здобувачів вищої освіти, які навчаються в українських ЗВО, у яких офіційно зареєстровані порушення відповідно до національного законодавства (% до загальної кількості здобувачів вищої освіти).

III. Основні правові регулятори, положення яких обумовлюють сутність і особливості НМЕДВО

Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996 рік)

Стаття 3: «... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав ... людини є головним обов'язком держави».

Стаття 53: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти;...»

Стаття 53: «Кожен має право на освіту... Держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; ... Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі»

Стаття 49: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування ... У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно...»

Стаття 59: «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно....»

Стаття 54: «...Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність....»

Стаття 17: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави...»

Стаття 16: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»

Стаття 27: «...Обов'язок держави – захищати життя людини...»

Стаття 95: «...Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків...»

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно–технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року №5–рп/2004. Конституційний Суд України щодо вищої освіти вирішив:

– доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права;

– безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі (частина четверта статті 53 Конституції України) в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення).

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони ратифіковано із заявою Законом № 1678–VII від 16.09.2014 у редакції від 30.11.2015, підстава v2980321–15

Преамбула: «...Підтверджуючи, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір, у тому числі її зобов'язання розбудувувати розвинуту й сталу демократію та ринкову економіку;...»

Стаття 1: Цілі... «п 2. Цілями асоціації є:... d) запровадити умови для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі..., (це ж, зазначається у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») та підтримувати зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС;...».

Стаття 3: «Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин...».

Глава 23 Освіта, навчання та молодь. Стаття 430: «Повною мірою поважаючи обов'язки Сторін щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття, Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур».

Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою: стаття 431: «а) реформування та модернізації систем вищої освіти; б) сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; с) підвищення якості та важливості вищої освіти; д) поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; е) розширення можливостей закладів вищої освіти; ф) активізації мобільності студентів та викладачів; г) увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти».

План заходів імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС..., з іншої сторони, на 2014 – 2017 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. №847–р. (п. 223).

Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 14.04.2016 № 1099–VIII

«VII. Децентралізація та реформа публічної адміністрації... Децентралізація... Сприяння належному забезпеченню органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, зокрема шляхом спрямування до місцевих бюджетів частки загальнодержавних податків, забезпечення повноти і своєчасності фінансування делегованих повноважень за затвердженими стандартами».

«XV. Соціально–гуманітарна реформа ...Освіта, наука та інновації ...Вдосконалення системи оцінювання якості освіти. Зміна системи розміщення державного замовлення, зокрема, фінансування закладів вищої освіти залежно від кількості абітурієнтів (система адресності). Надання реальної фінансової та академічної автономії вищим навчальним закладам. Лібералізація доступу на український освітній ринок іноземних закладів вищої освіти».

Бюджетний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456–VI Документ 2456–17, чинний, поточна редакція — Редакція від 05.01.2017, підстава 1800–19.

Стаття 2 п.12): «бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими».

Стаття 7 п.1 пп. 1): «принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності».

Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922–VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078–VIII від 12.04.2016 р.

Стаття 2 п. 5: Особливості здійснення процедур закупівлі, визначених цим Законом, встановлюються окремими законами для таких товарів, робіт і послуг: ... *«послуги з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням»*

Закон України «Про вищу освіту» Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 № 1556–VII, документ 1556–18, у редакції від 05.01.2017, підстава 1798–19.

Система національних рахунків 2008 (СНР 2008) прийнята ООН, Європейською комісією, Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Групою світового банку.

Пункт 1.4.: «СНР 2008 призначена для економічного аналізу, прийняття рішень і розроблення економічної політики незалежно від галузевої структури економіки або рівня економічного розвитку країни. Основні концепції і визначення СНР засновані на економічній теорії та принципах, які мають універсальний характер...»

Пункт 1.6.: «... У центрі СНР – вимір виробництва товарів і послуг».

Глава 4. С Некомерційні організації пункт 4.88.: «... Школи, коледжі, університети ... є некомерційними організаціями (НКО), зайнятими ринковим виробництвом, якщо вони отримують платежі, які відображають їх витрати на виробництво і які достатньо високі, щоб суттєво впливати на попит на їх послуги. У результаті виробничої діяльності цих одиниць повинні бути прибуток або збиток. Любий прибуток повинен залишатися у розпорядженні НКО...»

Глава 6. В пункт 6.17.: «Послуги є результатом виробничої діяльності, яка змінює стан споживаючих одиниць або сприяє обміну продуктами або фінансовим активами...»

Пункт 6.18.: «Зміни у стані... можуть приймати багато різних форм... с. зміни в інтелектуальному стані окремих осіб: виробник надає ... освіту...»

Глава 23 Некомерційні організації.

Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності (МСГК), четвертий переглянутий варіант

Класифікація основних продуктів (КОП)

Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО 2011)

Галузі освіти та професійної підготовки 2013 (МСКО–0–2013)

Міжнародна класифікація некомерційних організацій (МКНКО)

Класифікація інституційних секторів економіки (KICE) чинна від 2015–01–01, затверджена наказом № 378 від 03.12.2014 р. Державної служби статистики України

Національна Рамка кваліфікацій, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 (НРК).

Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 р. №5499–VI.

Постанова КМУ від 15.04.2013 р. № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 р. № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта».

Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

Наказ Мінекономіки України від 26.03.2013 № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці».

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015

«Стратегія передбачає ... реалізацію 62 реформ. Реформа захисту економічної конкуренції; ...Реформа сфери трудових відносин; ... Реформа у сфері здійснення державних закупівель; ... Децентралізація та реформа державного управління; ... *Реформа освіти*;...Реформа державної політики у сфері науки та досліджень; ... антикорупційна реформа».

Пріоритетом в управлінні публічними фінансами має стати підвищення прозорості та ефективності їх розподілу та витрачання.

Стратегія реформування державного управління України на 2016–2020 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474–р.

Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2017 р. № 142–р

4. Мета та основні завдання цієї Стратегії: «...Основними завданнями цієї Стратегії є:

– підвищення ефективності державних видатків завдяки проведенню комплексного аналізу доцільності та ефективності *видатків і зміни підходів до їх здійснення шляхом переходу від утримання установ до надання якісних державних послуг» ...*

- підтримка процесу бюджетної децентралізації...

Відповідно до цієї Стратегії забезпечуватиметься розвиток таких складових частин системи управління державними фінансами: «...макроекономічне та бюджетне прогнозування; ... середньострокове бюджетне планування; ... система публічних закупівель; ... бухгалтерський облік у державному секторі; ...»

3. Міжбюджетні відносини та фіскальна децентралізація: «...*Завдання 3. Удосконалення фінансового забезпечення видаткових повноважень, які передаються державою на виконання місцевому самоврядуванню ...* Підвищення дієвості та результативності механізму фінансового забезпечення делегованих повноважень передбачає перегляд та затвердження Кабінетом Міністрів України оновлених соціальних стандартів і нормативів надання гарантованих державою послуг в описовому та вартісному вигляді за кожним з делегованих повноважень. При цьому Мінфін проведе *перегляд методики розрахунку, умов та порядку розподілу, а також порядку використання коштів освітньої, медичної та соціальних субвенцій з метою підвищення прозорості процесу, розширення повноважень органів місцевого самоврядування і посилення контролю за реалізацією проектів та програм, що фінансуються за рахунок коштів субвенцій.* Разом з проведенням реформи секторальної децентралізації у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту *це забезпечить поступовий перехід від утримання мережі установ до закупівлі публічних послуг із поетапною оптимізацією мереж у відповідних секторах.*

Вище зазначений перелік основних правових регуляторів НМЕДВО та окремих їх положень є далеко не повним і дає підстави стверджувати: *економічні відносини у сфері вищої освіти України та економічна діяльність ЗВО регулюється значною кількістю як міжнародних, так і національних нормативно-правових актів, положення яких мають бути максимально узгодженими між собою».*

IV. Основні терміни і визначення, які пропонується внести до відповідних нормативно-правових актів України

Економічні відносини у сфері вищої освіти – відносини людей, як суб'єктів економіки, які вступають між собою у відношення з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання продукту економічної діяльності – послуг вищої освіти.

Економічна діяльність у сфері вищої освіти – виробництво і надання послуг вищої освіти відповідно до визначень офіційних міжнародних і національних статистичних класифікацій.

Економічна конкуренція у сфері вищої освіти – змагання між споживачами послуг вищої освіти та змагання між вищими навчальними закладами – виробниками послуг вищої освіти щодо здобуття певних економічних вигод завдяки їх власним досягненням.

Послуга вищої освіти як результат економічної діяльності – це освітня діяльність офіційно зареєстрованих інституціональних одиниць, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремої особи, виробляється на замовлення відповідно до державних стандартів вищої освіти та можливих додаткових вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт тощо), і яка має вартісний вираз.

Державний стандарт послуги вищої освіти – це визначена відповідно до встановленого законом порядку сукупність мінімальних характеристик змін в інтелектуальному стані осіб, які мають відбутися в результаті освітньої діяльності кожного рівня в межах кожної спеціальності вищої освіти, і які є основою разом із професійним стандартом, стандартами вищої освіти та освітньої діяльності для визначення (розрахунку) її вартості.

Ринок послуг вищої освіти – це сукупність економічних відносин при купівлі–продажу послуг вищої освіти, які виникають між споживачем послуг вищої освіти (здобувачем вищої освіти), замовником (органом державної влади, місцевого самоврядування, корпорацією, некомерційними організаціями тощо, які можуть оплачувати надані послуги вищої освіти повністю або частково) та виробником послуг вищої освіти (вищим навчальним закладом).

Безоплатна вища освіта – це здобуття фізичною особою вищої освіти на конкурсних умовах з оплатою послуг вищої освіти за рахунок видатків державного, та/або місцевих бюджетів, коштів господарських та громадських організацій.

Споживач послуг вищої освіти – це фізична особа, яка відповідно до визначених замовником послуг вищої освіти умов виконання замовлення на надання послуг вищої освіти здобуває вищу освіту з оплатою послуг вищої освіти як за рахунок одного із джерел фінансування (державний бюджет, місцевий бюджет, кошти юридичних чи фізичних осіб, власних коштів), так і за рахунок кількох джерел фінансування. Споживач послуг вищої освіти може бути одночасно замовником послуг вищої освіти.

Замовник послуг вищої освіти – фізична або юридична особа, яка замовляє надання фізичній особі або кільком фізичним особам однієї або кількох послуг вищої освіти відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти, або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).

Виробник послуг вищої освіти (ЗВО) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності – це інституціональна одиниця, основною метою якої є виробництво і надання послуг вищої освіти відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти та можливих додаткових вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт) та зареєстрована у законному порядку.

Заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) – це юридична особа, інституційна одиниця, яка створюється з метою виробництва послуг вищої освіти, чий статус не дозволяє їм бути джерелом доходу, прибутку або іншої фінансової вигоди для одиниць, які їх засновують, контролюють або фінансують.

Заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом – це юридична особа, інституційна одиниця, яка створюється з метою виробництва послуг вищої освіти, і яка отримує платежі що відображають їх затрати на виробництво і які достатньо високі, щоб суттєво впливати на попит на їх послуги.

Заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом – це юридична особа, інституційна одиниця, яка створюється з метою виробництва послуг вищої освіти, і яка виробляє і надає послуги вищої освіти безоплатно або за економічно незначними цінами.

Заклад вищої освіти як бюджетна установа – це юридична особа, інституційна одиниця, яка створена в установленому порядку, що повністю утримується за рахунок відповідно державного чи місцевих бюджетів і є неприбутковою.

Заклад вищої освіти як корпорація – це юридична особа, інституційна одиниця, яка створена спеціально з метою ринкового виробництва послуг вищої освіти і є джерелом доходу, прибутку чи іншої фінансової вигоди для своїх власників.

Якість послуги вищої освіти – це відповідність або перевищення сукупних характеристик змін в інтелектуальному стані осіб кожного рівня вищої освіти у межах кожної спеціальності, встановлених державним стандартом послуг вищої освіти.

V. Основні положення НМЕДВО

1. Економічні відносини та економічна діяльність у сфері вищої освіти здійснюється відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві, встановлених Конституцією України, Рішенням Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5–рп/2004, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, Трудовим кодексом України, законами України щодо вищої освіти, зокрема: «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів від 20.11.2012 р. № 5499–VI, «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556–VII, «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922–VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078–VIII від 12.04.2016 р., нормативно–правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування з урахуванням СНР 2008.

Основними засобами державного регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти є:

- показники стратегічного та середньострокового планування розвитку України, сфери освіти, видів економічної діяльності;
- щорічне затвердження обсягів видатків державного і місцевих бюджетів на вищу освіту;
- державне та регіональні замовлення на виробництво і надання послуг вищої освіти з оплатою їх за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів;
- публічні закупівлі послуг вищої освіти з оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів;
- ліцензування освітньої діяльності;
- встановлення державних професійних стандартів вищої освіти, стандартів вищої освіти, стандартів послуг вищої освіти;
- застосування норм і нормативів в освітній діяльності ЗВО;
- регулювання цін на послуги вищої освіти;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг ЗВО;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

2. Особливості економічної діяльності у сфері вищої освіти регулюються відповідно до загальних засад регулювання економічної діяльності у суспільстві Законами України, іншими нормативно–правовими актами Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, галузевих державних органів влади, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти.

3. Основними особливостями економічної діяльності у сфері вищої освіти є:

- у випадках, встановлених Конституцією України, Рішенням Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5–рп/2004 та законами послуги вищої освіти надаються споживачам безоплатно (з оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів);
- конституційний обов'язок держави забезпечувати конституційне право громадян України на освіту з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів обумовлює домінуюче місце на ринку послуг вищої освіти державних і комунальних закладів вищої освіти;
- некомерційний (без мети одержання прибутку) характер економічної діяльності державних і комунальних закладів вищої освіти.

СНР 2008 містить окремий розділ «Некомерційні організації», у якому викладено загальне визначення НКО: «Некомерційні організації – це юридичні особи або громадські організації, які створюються з метою виробництва товарів і послуг, чий статус не дозволяє їм бути джерелом доходу, прибутку або іншої фінансової вигоди для одиниць, які їх засновують, контролюють або фінансують» (п. 4.83, ст. 137). У коментарі до цього визначення підкреслюється, що на практиці їх виробнича діяльність повинна мати деякий прибуток або збиток, який НКО, можливо, отримують, не може бути присвоєний особою іншою інституційною одиницею. Статут НКО складений таким чином, що інституційні одиниці, які їх контролюють або управляють, не мають права на долю в прибутку або іншому доході, які вони отримують. На цій підставі вони часто звільняються від сплати податків (ст. 137–138).

До основних характеристик НКО віднесено:

- Більшість НКО є юридичними одиницями, створеними відповідно до законодавства, і діяльність яких визначається незалежною від фізичних осіб, корпорацій і органів державного управління, які їх створюють, фінансують, контролюють або управляють ними. Ціль НКО формулюється у статуті або інших аналогічних документах.

- У НКО не існують акціонери з вимогами щодо прибутку чи капіталу НКО. Члени НКО не мають права на отримання частки прибутку, який надійшов від виробничої діяльності НКО, увесь прибуток належить НКО.

- Управління НКО у більшості випадків покладається на групу керівників, виконавчий комітет або інший аналогічний орган, вибраний простою більшістю всіх членів. Керівники являються аналогом членів ради директорів корпорації і несуть відповідальність за призначення тих чи інших управляючих.

- Термін «некомерційна організація» пов'язаний з тим фактом, що члени асоціації, яка контролює НКО, не мають права отримувати яку–не будь фінансову вигоду від операцій і не можуть присвоювати любий прибуток, який НКО, можливо, отримує. Це не означає, що НКО не може мати прибуток від своєї виробничої діяльності (ст. 138, СНР 2008).

До НКО, які зайняті ринковим виробництвом, відносяться виробники, випуск яких, або більша його частина, продається за економічно значимими цінами, тобто, за цінами, які суттєво впливають на кількість продукції, яку виробники готові постачати, і на кількість продукції, яку покупці хочуть придбати. Школи, коледжі, університети, клініки, лікарні та ін. є НКО, зайняті ринковим виробництвом, якщо вони отримують платежі, що відображають їх затрати на виробництво і які достатньо високі, щоб суттєво впливати на попит на їх послуги. В результаті виробничої діяльності цих одиниць має прибуток або збиток. Любий прибуток повинен залишатися в НКО, оскільки їх статус не дозволяє передавати його другим одиницям. З іншої сторони, через статус некомерційної організації вони можуть отримувати додаткові кошти як пожертви окремих осіб, корпорацій чи органів державного управління. Таким чином, вони можуть придбавати активи, які можуть приносити значні доходи від власності додатково до доходів від платежів за послуги, що дозволяє їм брати платежі нижче середньої величини затрат. Проте вони повинні розглядатися як ринкові виробники, поки платежі за їх послуги визначаються, головним чином, витратами на виробництво, і вони достатньо високі, щоб суттєво впливати на попит. Такі НКО не є благодійними організаціями, їх реальна ціль часто полягає у наданні освітніх, медичних і інших послуг високої якості, використовуючи доход від пожертв і подарунків для того щоб просто дещо знизити високі ціни за їх послуги (ст. 139).

Статус некомерційної організації передбачає, що любий можливий прибуток, який отримує у результаті виробничої діяльності закладів освіти, повністю залишається у його розпорядженні, і засновники закладів освіти не мають права на долю прибутку, який отримують заклади освіти.

Організаційно–правовий статус закладу вищої освіти визначається юридичним власником (засновником) закладу при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті ЗВО.

Заклади вищої освіти можуть здійснювати освітню і економічну діяльність у одній із таких організаційно–правових форм (статусів):

- «бюджетна установа»;
- некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом;
- некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом;
- нефінансова корпорація;

– юридичний власник (засновник) закладу вищої освіти, який здійснює некомерційну діяльність, не має права на отримання економічних вигод, пов'язаних із економічною діяльністю закладу вищої освіти. *Будь який можливий дохід (прибуток), який отримує у результаті виробничої діяльності такий заклад вищої освіти, повністю залишається у його розпорядженні і засновник закладу вищої освіти не має права на частку доходу (прибутку), який отримує заклад вищої освіти;*

– економічний власник (інституціональна одиниця) закладу вищої освіти, що здійснює некомерційну діяльність, має право на отримання економічних вигод, пов'язаних із використанням у процесі економічної діяльності товарів і послуг, фінансових активів і зобов'язань завдяки прийняттю пов'язаних із цим ризиків, при цьому працівники закладу вищої освіти не мають права на частку доходу (прибутку), отриманого від виробничої діяльності закладу вищої освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу вищої освіти;

- державні і комунальні заклади освіти не можуть бути приватизовані;
- характер трудових відносин при виробництві послуг вищої освіти, які можуть бути вироблені лише за умови безпосередньої участі споживачів послуг вищої освіти;
- об'єктивний взаємозв'язок ринку послуг вищої освіти з ринком праці.

Заклади вищої освіти як бюджетні установи – це організації, створені органами державної влади, місцевого самоврядування для неринкової освітньої діяльності, які повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевих бюджетів. Результати своєї освітньої діяльності надають споживачам послуг вищої освіти безоплатно або по економічно незначним цінам. Бюджетні установи є неприбутковими. Уся господарська діяльність здійснюється відповідно положень Бюджетного кодексу України.

4. Особливості економічної діяльності у сфері вищої освіти можуть бути підставою для рішення або дій державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження ринкових засад у сфері вищої освіти з використанням засобів державного регулювання, встановлених законом.

5. Економічна діяльність у сфері вищої освіти здійснюється за замовленням органів державної влади, місцевого самоврядування, корпорацій, інших юридичних осіб, (замовники послуг вищої освіти), фізичних осіб – замовників і споживачів послуг вищої освіти, які формують попит на послуги вищої освіти, закладами вищої освіти усіх видів і типів незалежно від форм власності, що зареєстровані у встановленому законом порядку, які формують пропозиції щодо виробництва послуг вищої освіти.

6. Підставою для початку виробництва і надання послуг вищої освіти є укладання документа щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), в якому визначаються обсяги виробництва і надання конкретних послуг вищої освіти за рівнями освіти відповідно до визначених у законному порядку державних професійних стандартів, стандартів вищої освіти, стандартів послуг вищої освіти, або відповідно до вимог, сформульованих замовником обсягів виробництва по кожній послугі вищої освіти за узгодженою ціною.

7. Економічна діяльність закладів вищої освіти здійснюється відповідно до вимог державної Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) і поділяється на основну, вторинну та допоміжну.

Основною діяльністю закладів вищої освіти є виробництво і надання послуг вищої освіти, яка характеризується тим, що створена у її процесі додана вартість більше доданої вартості будь-якої іншої діяльності, що можуть здійснюватись такими закладами.

Вторинною діяльністю закладів вищої освіти є діяльність, яка здійснюється такими закладами одночасно із основною діяльністю, і продукти якої (товари і послуги), можуть бути придатні для поставки за межі закладу вищої освіти. Величина доданої вартості, створена у процесі вторинної діяльності, повинна бути менша доданої вартості послуг вищої освіти.

Допоміжна діяльність закладів вищої освіти – це діяльність, яка здійснюється у закладі вищої освіти з метою створення умов для основної чи вторинної діяльності.

Порядок віднесення економічної діяльності до основної, вторинної чи допоміжної встановлюється державним органом влади у сфері статистики.

8. Планування здійснення виробничої діяльності, формування державної статистичної інформації, ведення бухгалтерського обліку, створення соціальних (цільових) фондів, оплата праці працівникам здійснюється закладами вищої освіти відповідно до організаційно-правового статусу закладу вищої освіти, визначеного юридичним власником (засновником) закладу вищої освіти при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті ЗВО.

9. Заклади вищої освіти, які здійснюють економічну діяльність в усіх статусах, крім статусу бюджетна установа, самостійно визначають свою організаційну структуру, встановлюють чисельність працівників і штатний розпис, з урахуванням принципів корпоративного управління.

10. Державне і регіональні замовлення на виробництво і надання послуг вищої освіти з повною або частковою оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів виконуються державними і комунальними вищим навчальним закладам. Розміри видатків державного або місцевих бюджетів, як оплата за вироблені і надані послуги вищої освіти, повинні передбачати відшкодування витрат закладів вищої освіти на виробництво і надання одній особі послуги вищої освіти відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти. Порядок формування та розміщення державного і регіональних замовлень на послугу вищої освіти встановлюється законодавством України про державне і регіональні замовлення.

11. Оплата послуг вищої освіти здійснюється відповідно до правових та економічних засад закупівель послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад, встановлених Законом України «Про публічні закупівлі». Особливості здійснення процедур закупівлі послуг вищої освіти встановлюються окремим законом.

12. Державні і комунальні заклади вищої освіти не мають право випускати власні цінні папери, реалізувати їх громадянам і юридичним особам, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів господарювання. В той же час державні і комунальні заклади вищої освіти мають право отримувати цінні папери інших суб'єктів господарювання у вигляді дарунків, грантів і пожертвувань.

13. Ціна послуги вищої освіти є вираженим у грошовій формі еквівалентом одиниці послуги вищої освіти, яка виробляється закладом вищої освіти на замовлення відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).

Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на послуги вищої освіти в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів, не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.

Основою визначення розрахункової вартості послуги вищої освіти є:

- система стандартизації послуг вищої освіти (підсистеми: державний професійний стандарт; державний стандарт вищої освіти; державний стандарт освітньої діяльності; державний стандарт послуг вищої освіти), як основи для визначення їх вартості і ціни та їх якості по кожному рівню та по кожній спеціальності вищої освіти;

- мінімальні значення вимог державного стандарту освітньої діяльності до кадрового, навчально-методичного, науково-дослідницького, матеріально-технічного, інформаційно-комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання послуг вищої освіти кожного рівня з кожної спеціальності;

- мінімальні значення нормативів матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання послуг вищої освіти кожного рівня з кожної спеціальності, зокрема, освітлення, опалення приміщень, холодне та гаряче водопостачання тощо;

- мінімальні значення вимог до змісту та результатів (кваліфікацій) освітньої програми кожного рівня вищої освіти, зокрема, обсягів навчальної трудомісткості (кредитів) та особливостей кадрового, навчально-методичного, інформаційно-комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності тощо;

- значення технічних характеристик стандартів послуг вищої освіти кожного рівня з кожної спеціальності.

Враховуючи істотну соціальну значущість послуг вищої освіти ціни на них можуть регулюватись державою.

14. Економічна конкуренція у сфері вищої освіти є змаганням між споживачами послуг вищої освіти та змаганням між закладами вищої освіти – виробниками послуг вищої освіти щодо здобуття певних економічних вигод завдяки їх власним досягненням.

Метою змагання між споживачами послуг вищої освіти є отримання послуг вищої освіти у тих закладах вищої освіти, які відповідають їх релігійним, філософським та педагогічним уподобанням, їх рівню підготовки до здобуття вищої освіти, їх інформованості про умови надання та якість послуг вищої освіти, які вони сподіваються отримати у тих чи інших закладах вищої освіти, цінову політику закладів вищої освіти на послуги вищої освіти.

Метою змагання між закладами вищої освіти – виробниками послуг вищої освіти є отримання оптимальних для них обсягів державного та/або регіонального замовлень на виробництво та надання послуг вищої освіти з оплатою за рахунок державного та/або місцевих бюджетів у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні затрати на виробництво та надання послуг вищої освіти; оптимальних для них обсягів корпоративних та/або індивідуальних замовлень на виробництво та надання послуг вищої освіти з оплатою із небюджетних джерел фінансування у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні витрати на виробництво та надання послуг вищої освіти і які дозволяють сформувати фонди для розвитку ЗВО; отримання цільової безповоротної фінансової допомоги від органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розвиток вищого навчального закладу; отримання пожертв, дарунків, грантів із

недержавного сектора економіки; залучення до освітньої діяльності у їх закладах вищої освіти споживачів послуг вищої освіти з вищими рівнями підготовки, що дасть змогу на цій основі надати послуги вищої освіти більш якісного рівня і поліпшити свою ділову репутацію ЗВО з високою якістю послуг вищої освіти.

15. Органами державної влади та органами місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері вищої освіти, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище учасників економічної діяльності у сфері вищої освіти, суб'єктів господарювання тієї чи іншої форм власності, або ставлять у нерівне становище окремих учасників економічної діяльності у сфері вищої освіти чи іншим способом обмежують економічну конкуренцію у сфері вищої освіти. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та дотримання антимонопольного конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку.

16. Рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження економічної конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження у сфері вищої освіти, визначаються обґрунтованими у випадках:

– надання допомоги соціального характеру окремими споживачами послуг вищої освіти чи окремими вищим навчальним закладами за умови, що допомога подається без дискримінації інших споживачів послуг вищої освіти чи закладів вищої освіти;

– надання допомоги споживачам послуг вищої освіти та закладам вищої освіти за рахунок державних ресурсів із метою відшкодування збитків, завданих стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями.

17. Заклади вищої освіти за сприяння заінтересованих організацій можуть розробляти правила професійної етики конкуренції у сфері вищої освіти. Правила професійної етики конкуренції у сфері вищої освіти погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

18. Здобувачі вищої освіти (споживачі послуг вищої освіти) мають право у випадках одержання послуг вищої освіти неналежної якості на відшкодування збитків в установленому законом або рішенням суду порядку.

19. Виробники послуг вищої освіти мають право у випадках невиконання замовниками послуг вищої освіти умов договору (угоди, контракту) на відшкодування збитків в установленому законом або рішенням суду порядку.

VI. Основні заходи для впровадження НМЕДВО

– Внести до відповідних нормативно-правових актів визначення термінів: «послуга вищої освіти»; «державний стандарт послуги вищої освіти»; «якість послуги вищої освіти»; «економічні відносини у сфері вищої освіти»; «економічна діяльність у сфері вищої освіти»; «економічна конкуренція»; «ринок послуг вищої освіти»; «безоплатна вища освіта»; «споживач послуг вищої освіти»; «замовник послуг вищої освіти»; «виробник послуг вищої освіти (ЗВО) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО)»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом»; «заклад вищої освіти як бюджетна установа»; «заклад вищої освіти як корпорація».

– Поступовий перехід від фінансування ЗВО на їх утримання до публічних закупівель послуг вищої освіти, як це передбачено Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, схваленою розпорядженням КМУ від 08.02.2017 р. № 142–р.

– Впровадження нового бухгалтерського обліку та фінансової звітності у ЗВО України.

– Створення сучасної інформаційної статистичної системи освіти як передумови переходу на цифрову економіку освіти.

– Впровадження сучасної системи ціноутворення та державного регулювання цін на послуги вищої освіти.

– Впровадження системи стандартизації послуг вищої освіти (підсистеми: державний професійний стандарт; державний стандарт вищої освіти; державний стандарт освітньої діяльності; державний стандарт послуг вищої освіти), як основи для визначення їх вартості і ціни та їх якості по кожному рівню та по кожній спеціальності вищої освіти.

– Впровадження системи публічних закупівель послуг вищої освіти – послуг з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів, підвищення та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням, як це встановлено у статті 2 п. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» з метою ліквідації можливості виникнення корупційних явищ при розміщенні державного замовлення.

– Внесення змін до діючої системи держзамовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів передбачивши, зокрема, визначення державними замовниками на послуги вищої освіти в першу чергу ЦОВВ, на які покладені обов'язки здійснення відповідної державної політики незалежно від того, чи є у їх підпорядкуванні ЗВО. Так, зокрема, державним замовником на підготовку фахівців з права має бути Міністерство юстиції; фахівців для агропромислового комплексу – Міністерство аграрної політики; фахівців транспорту – Міністерство інфраструктури тощо.

– Впровадження системи регіональних замовлень з оплатою послуг вищої освіти за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

– Створення правових умов для можливості державних і комунальних ЗВО здійснювати свою економічну діяльність в одному із організаційно–правових статусів: бюджетна установа; некомерційна організація з ринковим виробництвом послуг вищої освіти; некомерційна організація з неринковим виробництвом послуг вищої освіти; не фінансова корпорація – як основи економічної (фінансової) автономії ЗВО.

– Впровадження сучасного державного прогнозування та стратегічного планування соціально–економічного розвитку України як основи для обґрунтованого державного прогнозування та стратегічного планування виробництва і надання послуг вищої освіти. Встановити обов'язкову правову норму, що у відповідних стратегічних документах розвитку окремих галузей та видів економічної діяльності повинен бути розділ щодо потреби у кваліфікованих фахівцях з вищою освітою.

– Впровадження сучасної системи оплати праці співробітників ЗВО, яка відповідає загальним засадам ринкової економіки з урахуванням положень корпоративного управління, фінансових можливостей ЗВО, якості освітнього та наукового продуктів, особливостей регіональних ринків праці.

VII. Основні варіанти правового впровадження НМЕДВО

1. Внести зміни до Закону України «Про вищу освіту»:

- Викласти розділ XII у новій редакції, яка міститиме основні положення НМЕДВО.

- Внести відповідні зміни до розділу XV «Прикінцеві та перехідні положення» до законодавчих актів України: Бюджетний кодекс України; Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів.

- Розробити та прийняти Закон України «Про особливості здійснення процедур публічних закупівель послуг з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням.

2. Розробити та прийняти новий Закон України «Про ринок послуг вищої освіти», в якому викласти правові інструменти регулювання НМЕДВО.

VIII. Основні очікувані результати від упровадження НМЕДВО

– Валовий коефіцієнт охоплення населення України в офіційному віці вищої освіти відповідатиме середнім показникам країн Європейського Союзу.

– Рівень безробіття (за методологією МОП) за причиною не працевлаштування після закінчення ЗВО знаходитиметься на рівні країн ЄС.

– Середня заробітна плата працівників ЗВО України у відсотковому відношенні до середньої по Україні відповідатиме показнику країн ЄС у цілому.

– Показники мобільності студентів і викладачів наблизяться до відповідних показників Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщини.

- Економічна самостійність (у тому числі фінансова автономія) ЗВО у статусі некомерційна організація (НКО) відповідатиме засадам країн ЄС.
 - Середня кількість здобувачів вищої освіти на одного викладача ЗВО в Україні відповідатиме середньому показнику по країнах ЄС.
 - Середня кількість здобувачів вищої освіти на один державний і комунальний ЗВО в Україні наблизиться до відповідних показників країн ЄС у цілому ^{*70}.
- У запропонованому вище проекті Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України представлені лише основні її положення. Більш ґрунтовний їх розгляд викладено у наступних розділах монографії.

^{*70} Зазначена НМЕДВО викладена у Проекті (неофіційний текст), на громадське обговорення Концепції реформування економічної діяльності у сфері вищої освіти України.– URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4045.html

Основні висновки і рекомендації до Розділу 1

1. В Україні сучасні теоретичні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти досліджуються у переважній більшості на засадах теорії людського капіталу та економіки знань, які на наше переконання, стають світоглядними загальними теоріями, положення яких не знаходять втілення у сучасну практику економічної діяльності. Певна кількість українських дослідників продовжують розглядати вищу освіту з позицій марксистсько–ленінської політекономії, згідно якої освіта входить до так званої «невиробничої сфери», повинна фінансуватись методом «на утримання», а не як оплата за вироблені послуги вищої освіти.

2. Теоретичною основою наукового обґрунтування шляхів реформування та модернізації економічних відносин у сфері вищої освіти України доцільно обрати концептуальні засади неоінституціоналізму, як одного із сучасних напрямів економічної теорії.

3. Методологічною основою розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності економічної діяльності у сфері вищої освіти України мають стати принципи вільної ринкової економіки, як це зазначено у ст. 3 Угоди про асоціацію України з ЄС, та концептуальні елементи Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

4. Державна офіційна статистична інформація щодо стану економічних відносин у сфері вищої освіти України позбавляє можливості здійснити належний аналіз зазначених відносин з використанням сучасних методів опрацювання статистичної інформації та порівнянням отриманих результатів із відповідною статистичною інформацією ЄС, США, Японії.

5. Діюча практика економічних відносин у сфері вищої освіти України не відповідає теоретичним і методологічним засадам сучасної ринкової економіки. Подолання зазначеної невідповідності можливо шляхом впровадження запропонованої нами Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕВО).

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Ю. Вітренко, В. Ворона)

Неоінституціоналізм, який обрано нами теоретичною основою дослідження, у більшості напрямів значну увагу приділяє правовим аспектам економічних відносин. Більше того, один із таких напрямів має назву «соціально–правовий (юридичний)», заснований Дж. Коммонсом та розвинутий представниками неоінституціоналізму, як Дж. Бьюкенен, Г. Таллок, і, особливо, Р. Коуз.

У роботі «Причина правил: конституційна політична економія», написаній Дж. Бьюкененом разом із Дж. Бреннаном, основну увагу зосереджено на розумінні контрактних основ суспільства, у якій порівняно правила ринкового та політичного порядків, політичну «гру за правилами» з «грою без будь–яких правил» та проаналізовано їх наслідки⁷¹. Авторами стверджується, що «конституція представляється основним законом, а також може бути представлена як набір правил для ведення політичної гри, де щоденні політичні дії є результатом гри в рамках конституційних правил певних політичних кіл. Подібно до того, як правила гри формують ймовірний результат, конституційні правила формують результати політики або ускладнюють їх досягнення...»⁷².

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне розпочати розгляд проблем правового регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України з відповідних норм і положень Конституції України – Основного Закону України.

Конституцією України встановлено, що «...Утвердження і забезпечення прав ... людини є головним обов'язком держави»⁷³. Серед прав людини встановлено і право на вищу освіту, яке у ст. 53 Основного Закону України сформульоване наступним чином: «Держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; розвиток ... вищої ... освіти, ...; надання державних стипендій та пільг ... студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі»⁷⁴.

Саме на забезпечення зазначеного вище конституційного права на вищу освіту перш за все і повинно, на наше переконання, бути спрямоване правове регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти. До цього слід додати, що у ст. 8 Основного Закону встановлено: «... Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно–правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»⁷⁵.

У ст. 53 Основного Закону встановлено, також що «Держава забезпечує ... надання державних стипендій та пільг ... студентам»⁷⁶. Відповідно до цієї конституційної норми у Законі України «Про вищу освіту», у ст. 3 «Державна політика у сфері вищої освіти», у п. 3 «Формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом...» одним із шляхів передбачено «...надання особам, які навчаються у закладах вищої освіти, пільг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством» (п.п.8)⁷⁷. У ст. 4 «Право на вищу освіту» у п.1. абз. 8 встановлено: «Для реалізації права на вищу освіту

⁷¹ «Причина правил: конституційна політична економія», Бьюкенен Джеймс М., Дж. Бреннан /Зібрання творів Джеймса Бьюкенена. – Copyright ©2001 Liberty Fund, Inc. – URL: <http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv10.html>

⁷² Зібрання творів Джеймса Бьюкенена. /Б'юкенен Джеймс М., Дж. Бреннан, «Причина правил: конституційна політична економія» – URL: <http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv10.html>

⁷³ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст.3).

⁷⁴ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 53).

⁷⁵ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 8).

⁷⁶ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 53).

⁷⁷ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556–VII.– Верховна Рада України.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

особами, які потребують соціальної підтримки відповідно до законодавства, здійснюється повне або часткове фінансове забезпечення їх утримання у період здобуття ними вищої освіти за кожним освітнім рівнем»⁷⁸. Ст. 44 цього Закону, у п. 17 містить положення, що «Державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних закладах освіти; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України. Порядок та умови надання державної цільової підтримки для здобуття вищої освіти зазначеним категоріям громадян визначаються Кабінетом Міністрів України»⁷⁹. Одним із прикладів нормативно-правового акту Кабінету Міністрів України у зазначеній сфері може слугувати постанова КМУ від 28 грудня 2016 р. № 1045 «Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів вищої освіти», якою, зокрема, затверджений Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів вищої освіти.

У Конституції України у ст. 53 також встановлено, що «Громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі»⁸⁰. У Законі України «Про вищу освіту» зазначена норма отримала відповідну деталізацію, зокрема у ст. 4 «Право на вищу освіту» та у ст. 44 «Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти. У свою чергу, на виконання зазначених положень Закону України «Про вищу освіту» Міністерство освіти і науки України щорічно видає накази про Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України.

Крім зазначених норм прямої дії щодо права громадян на вищу освіту, встановлених Конституцією, вона містить значну кількість положень, які також безпосередньо впливають на економічні відносини у сфері вищої освіти і повинні враховуватись у відповідних нормативно-правових актах, які регулюють саме ці відносини.

Так, із зазначеного Конституцією України положення ст. 53 об'єктивно впливає, що система вищої освіти України зобов'язана для забезпечення конституційного права на освіту на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати підготовку педагогічних, наукових та науково-педагогічних працівників для державних і комунальних навчальних закладів за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать конституційне право на доступну і безоплатну освіту. Зазначені норми обов'язково повинні мати місце і відобразитись серед положень Закону України «Про освіту» та у відповідних спеціальних законах, перш за все, у Законі України «Про вищу освіту».

У ст. 49 встановлено: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу ... У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно...»⁸¹. На виконання зазначеного положення цієї статті 49, система вищої освіти України зобов'язана на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати підготовку медичних працівників за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать конституційне право на охорону здоров'я, на безоплатну медичну допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Конституцією України, ст. 59, встановлено: «Кожен має право на професійну правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно...»⁸². Як зазначав А. Коршенко «конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі права держави, регламентують право кожного звертатись до міжнародних організацій для захисту своїх прав, визначають межі дії

⁷⁸ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII.– Верховна Рада України.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁷⁹ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII.– Верховна Рада України.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁸⁰ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 53).

⁸¹ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 49).

⁸² Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 59).

міжнародно-правових гарантій»⁸³. Закріплення права громадянина на правову допомогу, гарантоване Основним Законом України, є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в глобальних загальних та спеціальних міжнародних актах. Також частиною 9 ст. 55 Конституції України надається право кожному після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, юрисдикцію яких визнає Україна. У Рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 Конституційний Суд України наголосив, що гарантії права особи на захист, встановлюються із взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань: «Гарантування кожному права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. тощо» (абзац четвертий п. 3.2 мотивувальної частини)⁸⁴. У цьому зв'язку зазначаємо, що в Україні діє Закон України «Про безоплатну правову допомогу», яким встановлено, що така допомога гарантується державою, та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел⁸⁵. Отже, на виконання вказаного положення система вищої освіти України зобов'язана на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати підготовку фахівців з права за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать конституційне право на правову допомогу.

У ст. 54 Основного Закону, встановлено: «...Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність...»⁸⁶. На виконання цієї норми в Україні діє Закон України «Про охорону культурної спадщини»⁸⁷, який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Всі об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Станом на 01.11.2017 року згідно Переліку пам'яток культурної спадщини національного значення (враховано 27 областей та м. Київ), занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України складає 757 нерухомих пам'яток України за категорією національного значення та 8178 об'єктів пам'яток місцевого значення⁸⁸. Із наведеного випливає, що на виконання положень ст. 54 Конституції України система вищої освіти України зобов'язана на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати підготовку відповідних фахівців за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать зазначене державне зобов'язання.

Статтею 16 Конституції України встановлено: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»⁸⁹. Слід додати, що діє Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким гарантується широкий комплекс взаємопов'язаних екологічних, політичних, технічних, економічних, державно-правових заходів задля підтримки рівноваги і сталості в Україні. Тобто, на виконання цієї статті система вищої освіти України має здійснювати підготовку відповідних фахівців.

⁸³ Коршенко А. В. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення з національними стандартами / А. В. Коршенко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2013. – № 3. – С. 375–378. С.375.

⁸⁴ Рішення Конституційного Суду України (справа про право на правову допомогу) № 23-рп від 30 вересня 2009 року // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 79. – Ст. 62. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.

⁸⁵ Закон України Про безоплатну правову допомогу (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 51, ст.577). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

⁸⁶ Конституція України (ВВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 54)

⁸⁷ Закон України «Про охорону культурної спадщини – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2073-19>

⁸⁸ Закон України «Про охорону культурної спадщини – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2073-19>.

⁸⁹ Конституція України (ВВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 16).

У ст. 17, Основного Закону зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави...»⁹⁰. На виконання зазначеної функції держави система вищої освіти України зобов'язана на замовлення органів державної влади здійснювати підготовку відповідних фахівців в обсягах, визначених відповідними державними замовниками.

У ст. 27 Конституції України встановлено: «...Обов'язок держави – захищати життя людини...»⁹¹. Крім того, у ст. 29, Основного Закону, передбачена норма, згідно якої: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність...»⁹². У цьому зв'язку система вищої освіти України на замовлення правоохоронних органів держави, органів прокуратури та правосуддя повинна здійснювати підготовку відповідних фахівців за рахунок державного бюджету в обсягах, визначених відповідними державними замовниками.

У ст. 43, Конституції України, встановлено право на працю. Для повного здійснення громадянами права на працю держава повинна реалізовувати, зокрема, програми підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. У цьому зв'язку у ст. 95 Основного Закону передбачена норма, якою зазначено: «...Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків...»⁹³. Виходячи з суспільних потреб та розмірів бюджетних призначень, визначених у Законі про Державний бюджет України, формується державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітніх рівнів. Тому обсяги фінансування державних і комунальних закладів вищої освіти за рахунок бюджетних коштів пов'язані передусім із підготовкою такої кількості фахівців із вищою освітою, яка визначається щорічно у державному замовленні.

На наше переконання, викладений вище огляд положень Конституції України дає достатньо підстав стверджувати, що правове регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України не обмежується лише положеннями ст. 53 щодо підготовки фахівців із вищою освітою. Так, у статтях 49, 59, 54, 16, 17, 27, 29 містяться положення, які також обумовлюють необхідність підготовки відповідних фахівців із вищою освітою для забезпечення діяльності зазначених у цих статтях сфер суспільного життя.

Важливе значення щодо вирішення питань конституційних прав громадян України на вищу освіту є офіційне тлумачення Основного Закону Конституційним Судом України. Так, зокрема, у 2004 році було прийнято Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти» (справа про доступність і безоплатність освіти), № 5–рп/2004 від 04.03.2004 р.

У конституційному поданні народні депутати України зокрема зазначили, що: «...частина третя статті 53 Конституції України не передбачає виключень із конституційного права на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти», тому звертається за роз'ясненням, чи обсяг безоплатної вищої освіти (на конкурсній основі) обмежується виключно обсягом державного замовлення, або ж чи є пріоритетним для державних і комунальних навчальних закладів забезпечення права громадян безоплатно здобувати вищу освіту»⁹⁴.

⁹⁰ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740> (ст. 17).

⁹¹ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>.

⁹² Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>.

⁹³ Конституція України (Відомості Верховної Ради України (БВР), 1996). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>.

⁹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>

Президент України у листі до Конституційного Суду України вважає, що безоплатне здобуття вищої освіти за рахунок державних коштів здійснюється «лише для суспільних потреб, які визначаються обсягом державного замовлення на підготовку фахівців»⁹⁵.

Голова Верховної Ради України звернув увагу на те, «що метою здобуття вищої освіти в Україні є забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях», а також, що «заклади вищої освіти можуть здійснювати прийом студентів та слухачів у межах чисельності, обумовленої ліцензією, з оплатою вартості навчання на договірній основі»⁹⁶.

Комітети Верховної Ради України з питань освіти і науки, з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин дали наступне твердження: «обсяг безоплатної вищої освіти в закладах освіти державної і комунальної форм власності (на конкурсній основі в межах ліцензованого обсягу) регулюється державним замовленням і фінансується за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів»⁹⁷.

Положення частин другої, третьої статті 53 Конституції України не покладають на державу обов'язку фінансування навчальних закладів інших форм власності.

Позиція Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України полягала в тому, що «забезпечення фінансування зазначених у частині третій статті 53 Конституції України видів освіти здійснюється за відповідними державними стандартами і нормативами за рахунок бюджетних асигнувань»⁹⁸.

Вирішуючи справу про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України щодо забезпечення державою доступності і безоплатності освіти в державних і комунальних закладах освіти, Конституційний Суд України виходив із того, зокрема, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини»⁹⁹ (ст. 3 Конституції України).

Конституційний Суд України дав наступне визначення: «право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів»¹⁰⁰.

Аналіз положень Конституції України, в яких уживається термін «доступність», дав підстави Конституційному Суду України для висновку, що «доступність вищої освіти в державних і комунальних закладах вищої освіти полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування і розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряду

⁹⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

⁹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

⁹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

⁹⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

⁹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

підготовки і спеціальності, профілю навчання»¹⁰¹. Виходячи із змісту поняття «доступність» Конституційний Суд України вважає: «що доступність освіти за конституційно–правовим смыслом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити умови задля можливості реалізувати це право»¹⁰².

Аналізуючи положення статей Основного Закону України, де вживається термін «безоплатність», Конституційний Суд України дійшов висновку, що «безоплатність» зазначених у положеннях частини третьої статті 53 Конституції України рівнів освіти у державних і комунальних закладах освіти слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь–якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту в межах видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності.

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується фінансуванням навчальних закладів цих форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними законами та іншими правовими актами нормативами їх фінансового і матеріально–технічного забезпечення, що, однак, не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту¹⁰³.

Конституційний Суд України вважає, що положення статті 53 Конституції України про забезпечення державою безоплатності вищої освіти в державних і комунальних закладах вищої освіти необхідно розглядати у контексті гарантованого Основним Законом України права на освіту та доступу громадян України до її здобуття в цих закладах освіти на конкурсній основі. За змістом положень цієї статті здобуття вищої освіти не є обов'язковим¹⁰⁴.

За Конституцією України (частина друга ст. 43) держава створює умови для підготовки кадрів за основними напрямками відповідно до суспільних потреб, на задоволення яких виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь–які бюджетні видатки держави (частина друга ст. 95). Виходячи з суспільних потреб та розмірів бюджетних призначень, визначених у законі про Державний бюджет України, формується державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо–кваліфікаційних рівнів. Тому обсяги фінансування державних і комунальних закладів вищої освіти за рахунок бюджетних коштів пов'язані передусім з підготовкою такої кількості фахівців з вищою освітою, яка визначається щорічно у державному замовленні¹⁰⁵.

Проте здобуття освіти в цих закладах не може обмежуватись лише обсягом державного замовлення, фінансовою основою якого є бюджетні кошти. Підготовка фахівців із вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо–кваліфікаційних рівнів у закладах вищої освіти державної і комунальної форм власності може здійснюватися також за рахунок інших джерел фінансування, не заборонених законом, що є додатковим засобом здобуття і забезпечення права на вищу освіту. У законодавстві України визначено, що понад установлений обсяг, який фінансується за рахунок бюджетних

¹⁰¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>

коштів, заклади вищої освіти можуть здійснювати прийом студентів у межах чисельності, обумовленої ліцензією, з оплатою вартості навчання на договірній основі¹⁰⁶.

Отже, безоплатність вищої освіти (безоплатність навчання) в державних і комунальних закладах вищої освіти зобов'язує державу створити відповідні можливості, за яких громадяни України на рівних конкурсних умовах (частина четверта статті 53 Конституції України) мають право здобути без внесення плати у будь-якій формі вищу освіту в межах обсягу потрібних державі та суспільству фахівців із вищою освітою.

Конституційний Суд України щодо вищої освіти вирішив:

– доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених ст. 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права;

– безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі (частина четверта статті 53 Конституції України в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення)¹⁰⁷.

Із зазначеного Рішення Конституційного Суду України безальтернативно випливає, що економічна діяльність у сфері вищої освіти України повинна в обов'язковому порядку враховувати, що певна кількість здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) мають право отримати послуги вищої освіти відповідно до стандартів (отже, повинні бути затверджені державні стандарти вищої освіти, які б давали змогу розрахувати вартість відповідної конкретної послуги вищої освіти) з оплатою послуг вищої освіти за рахунок державного або місцевих бюджетів лише у державних і комунальних ЗВО лише на конкурсній основі (без жодних виключень, тобто без можливості отримати послугу вищої освіти поза конкурсом), при цьому, можливість отримання зазначеної послуги можлива лише на умовах державного замовлення. Зазначене вище, на наше переконання, дає підстави стверджувати, що пропозиції деяких експертів відмовитись від системи державного замовлення на послуги вищої освіти слід вважати неприйнятними, оскільки цим же Рішенням встановлено, що Рішення «...є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене»¹⁰⁸.

Усі вітчизняні нормативно-правові акти мають ґрунтуватися і відповідати Конституції України, Рішенням Конституційного Суду України, міжнародним договорам, які закріплені в галузевому законодавстві. У цьому контексті наведемо огляд основних нормативно-правових актів щодо регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України.

Базовим, рамковим законом, у якому встановлені основні положення щодо регулювання суспільних відносин в освітній галузі, є новий Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145–VII (далі – Закон). У преамбулі цього Закону встановлено: «Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти»¹⁰⁹. Словосполучення «суспільні відносини», на наше переконання, включає і економічні відносини у сфері освіти, і, таким чином, його основні положення щодо регулювання економічних відносин у сфері освіти виступають рамковими для спеціального Закону України «Про вищу освіту», в якому повинні чітко відображатись правові регулятори з урахуванням особливостей економічних відносин сфери вищої освіти.

¹⁰⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти). – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

¹⁰⁹ Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380) від 05.09.2017р. – URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Однією із найважливіших новел стосовно регулювання економічних відносин у сфері освіти нового Закону, на наш погляд, є поява у ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», п. 18, головного, на нашу думку, наступного економічного визначення: «освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання»¹¹⁰. Слід зазначити, що у чинному Законі України «Про вищу освіту» до цього часу відсутнє визначення «послуга вищої освіти».

Крім того, у новому Законі «Про освіту» у статтях 3, 4, 10, 17, 22, 23, 39, 79 та ряду інших статей зазначені норми, які безпосередньо впливають на регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти і мають бути враховані у спеціальному Законі України «Про вищу освіту».

Перш за все це стосується преамбули Закону України «Про вищу освіту» (Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 р. № 1556–VII, у редакції від 28.09.2017 р.), у якій зазначено: «Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом із метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях...»¹¹¹. На наш погляд, зазначене формулювання не узгоджується з положеннями преамбули нового Закону України «Про освіту» і, у цьому зв'язку, потребує кардинальних принципів змін. Так, воно не містить визначення того, що закони України приймаються для забезпечення конституційних прав людини (у нашому випадку – права громадянина України на вищу освіту), тобто, головним об'єктом діючого Закону України «Про вищу освіту» виступає не людина, а система вищої освіти, і Закон «...створює умови для ...» системи, а не людини. При цьому слід привернути увагу до того, що йдеться лише про «...фінансові засади», а не економічні відносини в цілому, які включають і фінансові відносини. Використання терміну «фінансові», а не економічні, свідчить про те, що система вищої освіти продовжує розглядатись з позицій марксистсько–ленінської політекономії, згідно якої економічні відносини зводились лише до фінансування закладів освіти на утримання.

Крім того, у Законі України «Про вищу освіту», в ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», відсутні важливі ключові, на наш погляд, наступні терміни: безоплатність вищої освіти; виробник послуг вищої освіти (заклад вищої освіти) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності; державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів; державний стандарт послуги вищої освіти; економічна діяльність у сфері вищої освіти; економічні відносини у сфері вищої освіти; замовник послуг вищої освіти; послуга вищої освіти як результат економічної діяльності; ринок послуг вищої освіти; споживач послуг вищої освіти; економічна конкуренція у сфері вищої освіти; якість послуги вищої освіти. Визначення цих термінів викладено у Розділі 1, підпункті 1.2. НМЕДВО.

У ст. 9 і 10 Розділу III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» цього Закону взагалі відсутнє слово «державний» перед терміном «стандарт», як це зазначено у висновку Рішення Конституційного Суду України, у якому встановлено: «... у положеннях частини третьої ст. 53 Конституції України ... рівнів освіти у державних і комунальних закладах освіти слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь–якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту в межах видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності...»¹¹².

У ст. 44 «Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти», п. 3 положення Закону зазначено: «...Брати участь у конкурсі за результатами вступних іспитів з конкурсних предметів у закладі вищої освіти у межах установлених квот прийому до закладів вищої освіти (наукових установ) України мають право особи (за їхнім вибором), які мають захворювання, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього

¹¹⁰ Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст.380) від 05.09.2017р.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145–19>

¹¹¹ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556–VII.– Верховна Рада України.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556–18>

¹¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710–04>

незалежного оцінювання, діти–сироти та особи, яких законом визнано учасниками бойових дій та які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення. ...Право на першочергове зарахування до вищих медичних і педагогічних навчальних закладів за державним замовленням мають особи, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу...»¹¹³. На наше переконання, зазначене суперечить положенню ст. 24 Основного Закону де чітко встановлено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом... Не може бути привілеїв чи обмежень...»¹¹⁴, тобто жодних квот і привілеїв не повинно бути.

Розд. XII «Фінансово–економічні відносини у сфері вищої освіти» Закону, на наше переконання, взагалі потребує нової редакції, оскільки його положення не узгоджуються із положеннями сучасної ринкової економіки, іншими Законами України, міжнародними рекомендаціями, концептуальними засадами СНР 2008.

Наші пропозиції щодо внесення змін до проекту Закону України «Про вищу освіту» ґрунтуються на положеннях Конституції України, Рішенні Конституційного Суду України, новому Законі України «Про освіту», який є базовим, інших нормативно–правових актах як міжнародних так і вітчизняних, які регулюють економічні відносини та відповідають концептуальним засадам сучасної ринкової економіки й положенням СНР 2008. На основі здійсненого аналізу норм чинного Закону України «Про вищу освіту» пропонуємо наступні основні зміни до нього:

- Преамбулу пропонується викласти у наступній редакції: «Цей спеціальний закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на вищу освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, забезпеченні потреб суспільства, держави та економіки у висококваліфікованих фахівцях, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері вищої освіти України».

- До ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» п. 4 частини 2 та 3, а також у п. 12, перед словом «стандарту» доповнити словом «державного»; «державних». Крім того, цю ж статтю слід доповнити ключовими, на наш погляд, економічними термінами: «послуга вищої освіти»; «державний стандарт послуги вищої освіти»; «якість послуги вищої освіти»; «економічні відносини у сфері вищої освіти»; «економічна діяльність у сфері вищої освіти»; «економічна конкуренція»; «ринок послуг вищої освіти»; «безоплатна вища освіта»; «споживач послуг вищої освіти»; «замовник послуг вищої освіти»; «виробник послуг вищої освіти (ЗВО) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО)»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом»; «заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом»; «заклад вищої освіти як бюджетна установа»; «заклад вищої освіти як корпорація». Визначення зазначених термінів наведено нами у Розділі 1, підрозділі 1.2. НМЕДВО.

- У розділі III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» пропонується змінити назву розділу на «Стандартизація, стандарти професійної, вищої освіти, освітньої діяльності, послуг вищої освіти» та доповнити розділ положеннями щодо стандартизації у сфері вищої освіти. Ввести визначення державних професійних стандартів; державних стандартів вищої освіти; державних стандартів освітньої діяльності; державного стандарту послуги вищої освіти (формулювання визначень викладено у розділі IV монографії).

- У Розділі IV «Управління у сфері вищої освіти» цього Закону, слід на наш погляд, доповнити або викласти у наступній редакції:

- ст. 11, п. 1, пп. 5 викласти у наступній редакції: «державні стандарти професійної, освітньої діяльності, вищої освіти, послуг вищої освіти».

- Ст. 13, п. 1, пп. 16 викласти у наступній редакції: «розробляє та затверджує державні стандарти професійні, освітньої діяльності, вищої освіти, послуг вищої освіти» і далі за текстом.

- У Розділі V «Забезпечення якості вищої освіти» пропонуємо доповнити:

¹¹³ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556–VII.– Верховна Рада України.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556–18>

¹¹⁴ Конституція України (БВР), 1996. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>

- ст. 16, п. 1 внести пункт ... «системи державних стандартів професійних, освітньої діяльності, вищої освіти, послуги вищої освіти».
- Ст. 18, п. 1, пп.2 «аналізує якість освітньої діяльності закладів вищої освіти» доповнити словами: «перш за все державних стандартів професійних, освітньої діяльності, вищої освіти, послуг вищої освіти закладів вищої освіти».
- Ст. 24, п. 2 після слова «заявника» доповнити словом «державному» і далі за текстом.
- Ст. 24, п. 5, пп.2 після слів «відповідно до» доповнити словом «державних» і далі за текстом.
- Ст. 25, п. 1 після слів «освітньої діяльності» доповнити словом «державному» і далі за текстом.
- Ст. 25, п. 7 після слів: «рівнем вищої освіти» доповнити словом «державному» і далі за текстом.
- До розділу VI «Заклади вищої освіти» пропонуємо внести доповнення щодо організаційно–правового статусу ЗВО, які можуть здійснювати освітню і економічну діяльність у одній із таких організаційно–правових форм (статусів):
 - «бюджетна установа»;
 - некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом;
 - некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом;
 - нефінансова корпорація.
 - Ст. 29, п. 3, пп. 1 слова «на пріоритетних засадах» та «в обсязі не менш як 10 відсотків коштів державного бюджету, що виділяються на його утримання» пропонуємо вилучити, як такі, що суперечать ст. 95 Конституції України;
 - Ст. 30, п. 5, пп. 2 пропонуємо вилучити слова «базове» і в «обсязі не менш як 25 відсотків коштів», як такі, що суперечать положенням Бюджетного кодексу;
 - Ст. 30, п. 5, пп. 8 та пп. 9 пропонуємо доповнити словами: «якщо вони перебувають у статусі небюджетна установа»;
 - Ст. 32, пп. 23 пропонуємо доповнити словами: «якщо вони перебувають у статусі небюджетна установа».
 - У Розділі VIII Доступ до вищої освіти, прийом, відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у закладах вищої освіти пропонуємо вилучити:
 - ст. 44, п. 3, абзаци 2 і 3 вилучити, як такі що суперечать положенню ст. 24 Конституції України.
- Розділ XII «Фінансово–економічні відносини у сфері вищої освіти» пропонуємо викласти у новій редакції, що містить положення НМЕВО викладені у Розділі 1, підрозділі 1.2. цієї монографії.
- Вважаємо за доцільне доповнити чинний Закон України «Про вищу освіту» двома окремими розділами: «Державне, регіональні, корпоративні, індивідуальні замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково–педагогічних кадрів» та «Особливості здійснення процедур публічних закупівель послуг з підготовки фахівців, науково–педагогічних кадрів за державним замовленням».
- У Розділі ... «Державне, регіональні, корпоративні, індивідуальні замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково–педагогічних кадрів» слід викласти сучасне розуміння регулювання особливостей відносин, що виникають у зв'язку з формуванням, розміщенням та виконанням державного, регіональних, корпоративних, індивідуальних замовлень на виробництво і надання послуг вищої освіти. Зазначений розділ повинен надати підстави для внесення відповідних змін до діючого Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» (від 20.11.2012 р. №5499–VI), або навіть до визнання його таким, що втратив чинність, якщо питання державного замовлення на підготовку робітничих кадрів знайдуть своє регулювання у новому спеціальному Законі України «Про професійну освіту», а питання державного замовлення щодо підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів – у новому спеціальному Законі України «Про освіту дорослих».
- У новому розділі до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту», із запропонованою назвою «Особливості здійснення процедур публічних закупівель послуг з підготовки фахівців, науково–педагогічних кадрів за державним замовленням» слід викласти, на нашу думку, особливості здійснення процедур публічних закупівель послуг вищої освіти на основі правових та економічних засад Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922–VIII, метою якого є «...забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у

сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції...»¹¹⁵. При цьому, доцільно обмежитись лише особливостями процедур публічних закупівель послуг вищої освіти за державним замовленням, а особливості процедур публічних закупівель послуг із підготовки робітничих кадрів за державним замовленням та послуг із підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів за державним замовленням – розглянути у відповідних спеціальних законах.

У зв'язку з важливим місцем, яке займає державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою в економічних відносинах цієї сфери, вважаємо за доцільне здійснити аналіз положень Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 листопада 2012 року № 5499–VI, Постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 року № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів, підвищення класифікації та перепідготовку кадрів», Наказу Мінекономрозвитку України від 26 березня 2013 року № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці».

У преамбулі Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 р. № 5499–VI, встановлено: «Цей Закон регулює особливості відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і розміщенням державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів»¹¹⁶. У ст. 1. Визначення термінів, п.1 зазначено: «державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних ... засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликань, інтересів та здібностей...»¹¹⁷.

На наш погляд, дане визначення потребує перш за все уточнення цілей у такій послідовності:

перша – «забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти...»;

друга – «надбання і збільшення освітнього та наукового потенціалу (точніше – потенціалів) нації»;

третя – задоволення потреб (слід доповнити словом «державних») економіки і суспільства у кваліфікованих кадрах».

Ці уточнення є прагматичними, оскільки технологія розрахунків показників держзамовлення об'єктивно обумовлює спочатку визначати загальні обсяги, які б забезпечували конституційні права громадян на освіту (ст. 3, розд. I, Конституції України зазначає: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»), далі – як вони (розраховані обсяги) збільшують освітній та науковий потенціали, і лише потім – як вони, виходячи з бюджетних можливостей держави, задовольняють перш за все державні потреби економіки і суспільства, оскільки у ринковій економіці забезпечення потреб приватних суб'єктів господарювання у кваліфікованих кадрах повинно здійснюватись не лише за державні кошти¹¹⁸.

¹¹⁵ Закон України «Про публічні закупівлі» (ВЗП), 2016 від 25 грудня 2015 року № 922– VIII, в редакції від 06.11.2017 року. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

¹¹⁶ Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів від 20.11.2012 р. №5499–VI. – URL: zakon.rada.gov.ua/go/5499-17

¹¹⁷ Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів від 20.11.2012 р. №5499–VI. – URL: zakon.rada.gov.ua/go/5499-17

¹¹⁸ Вітренко Ю.М. «Державне замовлення на освітні послуги: напрями поліпшення діючої моделі (прагматичний аспект)» /Вісник Київського національного університету технологій та дизайну, №5, 2013, С.111–128. – С.118.

Конкретизація формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів викладена у Постанові Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 року № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» (далі Порядок). У п. 1 цього Порядку зазначено: «Цей Порядок визначає механізм взаємодії міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної академії наук, галузевих національних академій наук, ... державних органів – головних розпорядників бюджетних коштів (далі – державні замовники) та Мінекономрозвитку в процесі формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних ... кадрів ... та основні напрями його формування»¹¹⁹.

Головним недоліком зазначеного Порядку є те, що у ньому відсутнє положення щодо формування складу державних замовників. На наше переконання, державними замовниками на підготовку фахівців із вищою освітою мають бути центральні органи виконавчої влади, які відповідними нормативно–правовими актами визначені відповідальними за реалізацію державної політики того чи іншого виду економічної діяльності чи сфери суспільного життя. Так, на наш погляд, Міністерство юстиції має виступати державним замовником на підготовку фахівців із права і саме цьому ЦОВВ повинні виділятися бюджетні кошти на зазначену мету; Міністерство охорони здоров'я – на підготовку фахівців із медицини, Міністерство аграрної ополітики має бути державним замовником на підготовку фахівців для сільського господарства тощо. Проте наразі головним державним замовником виступає Міністерство освіти і науки, яке замовляє підготовку фахівців не лише для сфери освіти і науки, а й для сільського господарства, будівництва, транспорту, торгівлі, фахівців із права тощо. Про це переконливо свідчить те, що із 23 державних замовників на підготовку фахівців, науково–педагогічних кадрів у 2016 році 76,5 відсотків загального обсягу коштів Державного бюджету України на зазначені цілі припадали на МОН.

Саме це, на наше переконання, є причиною того, що сучасне Міносвіти при розробленні пропозицій щодо формування держзамовлення виходить із міркувань не прогнозної потреби у фахівцях із вищою освітою на ринку праці у розрізі конкретних видів економічної діяльності, а збереження контингенту студентів і викладачів. Крім того, зазначене Міністерство об'єктивно позбавлене можливості визначати потребу у кваліфікованих кадрах на ринку праці у розрізі видів економічної діяльності через відсутність у його штаті відповідних працівників, інформації та практичного досвіду.

Нормативно–правовим актом регулювання розміщення державного замовлення є Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів, підвищення класифікації та перепідготовку кадрів».

Головним недоліком Порядку є відсутність серед основних критеріїв відбору виконавців держзамовлення послуг вищої освіти критеріїв вартості цих послуг за основною ціною або ціною виробника. На наше переконання без таких критеріїв в умовах сучасної ринкової економіки здійснити об'єктивний і неупереджений конкурсний відбір виконавців державного замовлення просто неможливо. Крім того, Порядок не передбачає механізм розміщення держзамовлення між держзамовниками, оскільки виконання державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою за тими чи іншими напрямами може здійснюватись закладами вищої освіти, підпорядкованими різним замовникам. Тобто, спочатку потрібно на конкурсній основі здійснити відбір держзамовників, а вже потім – виконавців держзамовлення. Відсутність у Порядку зазначених положень робить його просто формальним документом, який не забезпечує досягнення задекларованих у п. 1 «...принципів добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, об'єктивного і неупередженого оцінювання конкурсних пропозицій ...»¹²⁰.

Ще одним нормативно–правовим актом, який прийнято на виконання Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних

¹¹⁹ Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 15 квітня 2013 року, № 306 .– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/306-2013-%D0%BF>

¹²⁰ Вітренко Ю.М. «Державне замовлення на освітні послуги: напрями поліпшення діючої моделі (прагматичний аспект)» /Вісник Київського національного університету технологій та дизайну , №5, 2013, С.111–128. – С.124.

та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», є Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта». Аналіз положень Методики № 346 наведений у третьому розділі нашого дослідження.

Крім зазначених вище нормативно-правових актів відповідно до частини другої ст. 2 Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», видано Наказ Мінекономрозвитку України від 26 березня 2013 року № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці» (далі Методика).

У Методиці зазначено, що вона «... визначає алгоритм розрахунку Мінекономрозвитку середньострокового прогнозу ... та базується на розрахунку кількості зайнятих за видами економічної діяльності (на рівні секцій КВЕД), яка необхідна для прогнозування додаткової потреби окремих видів економічної діяльності в робочій силі за професіями (на рівні підрозділів за Класифікатором професій)»¹²¹.

Як показує практика, державне замовлення на підготовку фахівців формується відповідно до переліків напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка у закладах вищої освіти, які затверджені постановами Кабінету Міністрів України і які суттєво не узгоджуються з КВЕД, при цьому Методика не містить відповідного механізму узгодження. Крім того, у Методиці відсутнє посилання на взаємозв'язок розрахунку потреби у фахівцях із складанням загального балансу трудових ресурсів. Адже важко уявити процес розрахунків зазначеної вище потреби без розроблення балансів трудових ресурсів. Розрахунок вартості навчання на одного здобувача, можливо здійснити на основі затверджених на державному рівні державних стандартів професійної, освітньої діяльності, вищої освіти, послуг вищої освіти (які повинні в обов'язковому порядку містити перелік обов'язкових навчальних дисциплін курсу із зазначенням терміну їх вивчення у розрізі видів освітніх програм, мають бути переліки мінімального обсягу науково-методичного, матеріально-технічного та інших видів забезпечення освітньої діяльності. Очевидна наявність вказаних недоліків Методики викликає теж великі сумніви щодо її здатності поліпшити діючу модель державного замовлення на послуги вищої освіти¹²².

Здійснений нами аналіз положень Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 року № 5499-VI, Постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 року, № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення класифікації та перепідготовку кадрів», Наказу Мінекономрозвитку України від 26 березня 2013 року № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці», дає підстави стверджувати, що вони потребують суттєвих змін відповідно до вимог сучасної ринкової економіки. Разом із тим, ми переконані у необхідності використання такого ефективного засобу правового регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти як державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою.

В умовах сучасної ринкової економіки з урахуванням процесів, які зараз проходять в Україні, введено в дію Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року № 922-VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078-VIII від 12.04.2016 року. У Преамбулі цього Закону встановлено: «Цей Закон установлює

¹²¹ Наказ Мінекономіки України від 26.03.2013 № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці» URL: http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/printable_article?art_id=208804

¹²² Вітренко Ю.М. «Державне замовлення на освітні послуги: напрями поліпшення діючої моделі (прагматичний аспект)» /Вісник Київського національного університету технологій та дизайну, №5, 2013, С.111–128. – С.125.

правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади»¹²³.

У ст. 2 «Сфера застосування Закону» п. 5 зазначено, що «Особливості здійснення процедур закупівлі, визначених цим Законом, встановлюються окремими законами для таких товарів, робіт і послуг: ... «послуги з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням»¹²⁴.

Наявність зазначеного положення обумовлює необхідність розроблення окремого закону щодо здійснення процедур публічних закупівель послуг вищої освіти, або, як на нашу думку, внесення до чинного Закону України «Про вищу освіту» окремого розділу, в якому б були викладені особливості здійснення процедур закупівлі послуг вищої освіти. Основними перешкодами на шляху впровадження у практику економічної діяльності закладів вищої освіти процедур закупівель послуг вищої освіти, на наше переконання, є:

- відсутність правового визначення терміну «послуга вищої освіти», яка має бути предметом закупівлі у значенні п. 18 ст.1 Визначення основних термінів;

- відсутність належного бухгалтерського обліку у закладах вищої освіти, як учасників у тендерній пропозиції, для розрахунку «приведеної ціни – ціна, зазначена учасником у тендерній пропозиції та перерахована з урахуванням показників інших критеріїв оцінки за математичною формулою, визначеною замовником у тендерній документації»¹²⁵ (вимоги п. 19 ст. 1 Визначення основних термінів);

- відсутність державних стандартів послуг вищої освіти за кожним рівнем та кожною спеціальністю вищої освіти, як основи для розрахунку її вартості (ціни) з урахуванням її якості.

Подолання сформульованих вище перешкод можливе шляхом урахування наших пропозицій щодо включення до ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» визначення у нашій редакції «послуга вищої освіти» та положень щодо державних стандартів послуг вищої освіти.

Оскільки державні і комунальні заклади вищої освіти України здійснюють свою економічну діяльність у статусі «бюджетна установа», то одним із основних правових регуляторів зазначеної діяльності виступає Бюджетний Кодекс України, яким «...регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питанням відповідальності...»¹²⁶. У ст. 2 п. 12 цього Кодексу встановлено: «бюджетні установи ... організації, створені ... у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок...бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими»¹²⁷. У ст. 7 п. 1 п.п. 1 зазначено: «...принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності». П.п. 7 цієї ж ст. 7 містить: «принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача»¹²⁸. У ст. 4 встановлена наступна норма: «Якщо іншим нормативно-правовим актом бюджетні відносини визначаються інакше, ніж у цьому Кодексі, застосовуються відповідні норми цього Кодексу»¹²⁹.

¹²³ Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922–VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078–VIII від 12.04.2016 р.

¹²⁴ Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922–VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078–VIII від 12.04.2016 р.

¹²⁵ Про публічні закупівлі Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016 від 25 грудня 2015 року № 922– VIII, в редакції від 06.11.2017 року. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

¹²⁶ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010.– URL://<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

¹²⁷ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010.– URL://<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

¹²⁸ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010.– URL://<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

¹²⁹ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010.– URL://<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Аналіз наведених вище положень цього Кодексу, на наш погляд, дає достатньо підстав стверджувати, що оскільки державні і комунальні заклади вищої освіти здійснюють економічну діяльність у статусі «бюджетна установа», то основним законодавчим актом, що регулює їх економічну діяльність, виступає Бюджетний кодекс України. У цьому зв'язку, на наше переконання, усі пропозиції щодо змін фінансування вищої освіти мають в обов'язковому порядку відповідати положенням цього Кодексу.

Економічна діяльність сучасних закладів вищої освіти не обмежується лише бюджетними відносинами, які регулюються Бюджетним кодексом України. Значна частина економічних відносин у сфері вищої освіти України регулюється Господарським кодексом України (2003, № 436–IV, у редакції від 06.11.2017 року). У ст. 3 п. 1 цього Кодексу встановлено: «Під господарською діяльністю ... розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність...». У п. 2, цієї ж ст. 3 зазначено: «Господарська діяльність, що здійснюється ... з метою одержання прибутку, є підприємництвом, ... Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)...»¹³⁰. На наше переконання, наведене положення дозволяє стверджувати, що заклади вищої освіти України при змінах у відповідних нормативно-правових актах можуть здійснювати свою економічну діяльність не лише у статусі «бюджетна установа», а й у статусі некомерційної організації без мети одержання прибутку.

Ще один кодекс, який регулює певні економічні відносини у сфері вищої освіти – Цивільний кодекс України в редакції 19.07.2017 року, закріплює поняття непідприємницьких товариств та установ, а також поняття неприбуткових організацій у ст.ст. 83, 85, 86. Так, у відповідності до ст. 85 цього кодексу непідприємницькими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками¹³¹. Ст. 177 Кодексу, розглядає послуги як самостійний об'єкт цивільного права, який підтверджує доцільність регламентації послуг, встановлення для них правового режиму, та забезпечення умов конкуренції. У ст. 906. Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг, зазначено: «... Збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом...»¹³². У цьому зв'язку слід зазначити, що у діючій нормативно-правовій базі відсутні положення, які б задовольняли інтереси суб'єктів економічних відносин у сфері вищої освіти, а саме: здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти); ЗВО (виробників і надавачів послуг вищої освіти); органів державної влади та місцевого самоврядування, корпорацій, громадських організацій, фізичних осіб (замовників на виробництво і надання послуг вищої освіти). Вважаємо, що надання якісних послуг вищої освіти і належне виконання договору можливе лише тоді, коли у вітчизняному освітньому законодавстві будуть діяти відповідні норми, зокрема: здобувачі вищої освіти (споживачі послуг вищої освіти) або замовники, у випадках одержання послуг вищої освіти неналежної якості, повинні мати право на відшкодування збитків у встановленому законом порядку, а виробники (надавачі) послуг вищої освіти (ЗВО) у випадках невиконання замовником послуг вищої освіти умов договору (угоди, контракту), повинні мати право на відшкодування збитків в установленому законом або рішенням суду порядку.

У Податковому Кодексі України (2011 р., у редакції від 10.09.2017 року), ст. 1, п. 1.1. встановлено: «...регулюються відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів...»¹³³. У ст. 133 Платники податку п. 133.4 зазначено: «Не є платниками податку неприбуткові підприємства, установи та організації у

¹³⁰ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV.– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

¹³¹ Цивільний кодекс України в редакції 19.07.2017 року.– URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

¹³² Цивільний кодекс України в редакції 19.07.2017 року.– URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

¹³³ Податковий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст.112). – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

порядку та на умовах, встановлених цим пунктом...»¹³⁴. Отже, перебування закладів вищої освіти у статусі неприбуткової інституції, може звільнити їх від сплати податку.

Порівняльний аналіз наведених положень Бюджетного, Господарського, Цивільного та Податкового кодексів України дає підстави стверджувати, що вони між собою не узгоджуються і потребують кореляції щодо регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України. Зазначене узгодження повинно бути здійснене на основі концептуальних положень СНР 2008 шляхом внесення змін у зазначені кодекси України. Слід додати, що у проаналізованих Кодексах відсутні положення щодо можливості перебування закладу вищої освіти не лише у статусі «бюджетна установа», а й в інших організаційно–правових статусах.

Важливим нормативно–правовим актом національного рівня є Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена Постановою Верховної Ради України від 14.04.2016 року № 1099–VIII, якою передбачено ряд заходів, впровадження яких викличе зміни у правовому регулюванні економічних відносин у сфері вищої освіти України.

Так, зокрема, у розділі XV «Соціально–гуманітарна реформа», підрозділі «Освіта, наука та інновації» цієї Програми передбачено: «Вдосконалення системи оцінювання якості освіти. Зміна системи розміщення державного замовлення, зокрема, фінансування закладів вищої освіти залежно від кількості абітурієнтів (система адресності). Надання реальної фінансової та академічної автономії вищим навчальним закладам. Лібералізація доступу на український освітній ринок іноземних закладів вищої освіти»¹³⁵. Реалізація зазначених положень викличе суттєві зміни щодо діючого механізму економічної діяльності у сфері вищої освіти України.

На виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України введено в дію ряд нормативно–правових документів стратегічного значення, а саме:

- Стратегія реформування державного управління України на 2016–2020 роки, (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 року № 474–р), якою передбачено заходи щодо поліпшення стратегічного планування і прогнозування, підвищення ролі міністерств у формуванні і координації державної політики у відповідних сферах і видах економічної діяльності (зокрема, щодо обсягів підготовки відповідних фахівців на умовах державного замовлення);
- Стратегія реформування системи управління державними фінансами 2017–2020 роки, (затверджена розпорядженням КМУ від 08 лютого 2017 року № 142–р), у якій передбачені заходи щодо впровадження стратегічного планування та середньострокового бюджетного планування; переходу до планування видатків на основі наданих послуг, а не утримання установ; оновлення соціальних стандартів і нормативів надання гарантованих державою послуг та розрахунок їх вартості.

До цього слід додати, що на вимоги Закону «Про публічні закупівлі» урядом України схвалено Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожня карта»), № 175–р. від 24.02.2016 року, та затверджено план заходів, у якому покроково (з датами виконання) розписано план дій уряду до 2022 року. Зазначені нормативні акти передбачають розроблення і впровадження нових, а також внесення змін у діючі нормативно–правові акти, які впливають на регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України.

Значна кількість нормативно–правових актів регулює важливу частину економічних відносин у сфері вищої освіти, що стосуються питань соціальної політики. Основним актом у сфері праці та соціально–трудова відносин виступає Кодекс Законів про працю України (КЗпП України). Норми, які безпосередньо стосуються регулювання трудових відносин у сфері вищої освіти, містяться у ст. 51 цього Кодексу (передбачена можливість скороченої тривалості робочого часу для науково–педагогічних працівників); ст. 75 (можливість збільшення тривалості щорічної основної відпустки науково–педагогічним працівникам); ст. 77 (можливість отримання творчої відпустки для написання дисертації чи підручників); ст.ст. 215, 216, (можливість відпусток

¹³⁴ Податковий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст.112). – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755–17>.

¹³⁵ Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 14.04.2016 № 1099–VIII. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1099–19>.

працівникам, які навчаються у ЗВО)¹³⁶. Враховуючи те, що усі державні і комунальні заклади вищої освіти України здійснюють свою економічну діяльність у статусі «бюджетна установа», то основним актом, який регулює питання оплати праці у сфері вищої освіти, є постанова КМУ «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» від 30 серпня 2002 року № 1298 (із змінами)¹³⁷. Відповідно до положень зазначеної постанови КМУ Міносвіти видало низку наказів, які конкретизують механізми їх впровадження у безпосередню діяльність закладів вищої освіти. Більш детально питання регулювання трудових відносин у сфері вищої освіти розглянуто у п'ятому розділі монографії.

Крім наведеного переліку національних нормативно-правових актів України, які регулюють економічні відносини у сфері вищої освіти, існує низка міжнародних нормативно-правових актів, які певним чином впливають і будуть впливати на зазначені економічні відносини.

Одним із найважливіших міжнародно-правових актів є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 року, яка з 1 вересня 2017 року в повному обсязі вступила в силу¹³⁸. На її виконання розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 року № 847-р, затверджено «План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС...»¹³⁹.

У Преамбулі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС зазначено: «Визнаючи, що політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах...» та «...Підтверджуючи, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір, у тому числі її зобов'язання розбудовувати розвинуту й сталу демократію та ринкову економіку;...», а також ст. 1 «...підтримувати зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС;...» та ст. 3, «Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин»¹⁴⁰.

Що стосується безпосередньо вищої освіти, то у ст. 431, Главі 23 «Освіта, навчання та молодь» цієї Угоди сформульовано: «Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою: «а) реформування та модернізації систем вищої освіти; б) сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; с) підвищення якості та важливості вищої освіти; д) поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; е) розширення можливостей закладів вищої освіти; ф) активізації мобільності студентів та викладачів; г) увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти»¹⁴¹.

На виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 року № 847 затверджено План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з

¹³⁶ Кодекс Законів про працю України, Закон № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971.– URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

¹³⁷ Постанова КМУ від 30 серпня 2002 року за №1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» (із змінами). – URL:<http://zakon.rada.gov.ua/go/1298-2002-p>

¹³⁸ Україна: Рада прийняла асоціативну угоду між Україною та ЄС.– URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/>

¹³⁹ План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС... Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247612342?print>

¹⁴⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011, поточна редакція від 30.11.2015, підстава v2980321-15 . – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

¹⁴¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011, поточна редакція від 30.11.2015, підстава v2980321-15 . – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

однієї сторони, та ЄС...¹⁴², яким передбачено забезпечення виконання планів заходів у межах відповідних бюджетних призначень, а також за рахунок ресурсів міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством та щоквартальне надання звітів та інформації, пропозицій про стан і виконання планів заходів, Кабінетові Міністрів України.

Так, зокрема, у пунктах 75, 76, 77, 78 Плану заходів Кабінету Міністрів України на виконання Глави 23 «Освіта, навчання та молодь», (статтей 430–433 Угоди про асоціацію з ЄС), щодо економічних відносин у сфері вищої освіти передбачено:

- «забезпечення участі у програмі ЄС «ERASMUS+», зокрема у програмах академічної мобільності, мобільності молоді та спортивних програмах (2017–1919 роки відповідальні МОН, Мінмолодьспорту);
- розроблення плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій до 2020 року відповідно до Європейської рамки кваліфікацій (травень 2017 р., відповідальні МОН);
- виконання плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій до 2020 року відповідної до Європейської рамки кваліфікацій (2017–1919 роки відповідальні МОН);
- запровадження нових інструментів та механізмів щодо роботи з молоддю шляхом удосконалення законодавства у молодіжній сфері (2017–1918 роки відповідальні Мінмолодьспорт і обласні держадміністрації);
- проведення просвітницької роботи з безоплатного проходження профорієнтаційного тестування «Магелано Університет» та забезпечення роботи порталу «Моя кар'єра» (2017 рік відповідальні Мінмолодьспорт, МОН, Державна служба зайнятості (центральный апарат);
- реалізація Українського пакту заради молоді 2020 (взаємодія бізнесу, держави та громадськості), (2017–1919 роки відповідальні Мінмолодьспорт);
- реалізація Рамкової програми співробітництва між Міністерством молоді та спорту України і Радою Європи у сфері молодіжної політики на 2016–2020 роки (2017–1919 роки відповідальні Мінмолодьспорт)»¹⁴³.

На сайтах МОНу, Національного Еразмус+ офісу в Україні, Мінмолодьспорту та міжнародних зацікавлених організацій (постійно оновлюється та проводиться моніторинг) можна знайти більш детальну інформацію про хід роботи та виконання зазначених пунктів Плану заходів КМУ.

Особливе місце серед правових регуляторів економічної діяльності і відносин у сфері вищої освіти України відведене Системі національних рахунків 2008 (СНР 2008), впровадження якої у національну економічну практику затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 року № 847–р. План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС (на виконання ст. 355, додатку ХХІХ Угоди), (п. 223 Плану заходів: «Запровадження оновленого міжнародного стандарту системи національних рахунків 2008 року (СНР 2008), термін виконання вересень 2016 року)»¹⁴⁴.

У цьому зв'язку вважаємо за доцільне навести деякі положення цього важливого економічного міжнародного стандарту, який підготовлений під егідою п'яти організацій світового значення (Євростат, МВФ, ОЕСР, статистичного відділу ООН, Світового банку) – Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008). СНР 2008, є концептуальним набором рекомендацій для розрахунку показників економічної діяльності у відповідності до чітких правил ведення рахунків і обліку, і, також, торкається питань економічних відносин і діяльності сфери вищої освіти. Так, зокрема, в п. 6.17 сформульовано, що освіта, відноситься до послуг, які характеризують зміни в інтелектуальному стані людини на пролонгований термін часу. Така якість особи, як

¹⁴² Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони, розпорядження КМУ від 17 вересня 2014 р. № 847–р./План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС...– <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847–2014>

¹⁴³ Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони, розпорядження КМУ від 17 вересня 2014 р. № 847–р./План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС...– <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847–2014>

¹⁴⁴ План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС... Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847–р, (п.223). – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247612342?=&print>

кваліфікація, що в побутовому розумінні визначається як актив, в економічному сенсі за СНР 2008 не є активом (ст. 76). До активів відносяться «продукти інтелектуальної власності» з встановленням прав власності на знання у тій чи іншій формі (ст. 78)¹⁴⁵. Саме у цій системі викладені теоретичні засади того, що, економічна діяльність у сфері вищої освіти, є одним із рівноправних 21 виду економічної діяльності, результати якого включаються до валового внутрішнього продукту (ВВП) країни.

В Україні національні рахунки складаються Державною службою статистики України за версією СНР 2008 (затверджено наказом Держстату від 17.12.2013 № 398), що стосується економічних відносин у сфері освіти, і, вищої зокрема, з 2007 року регулярно видаються статистичні бюлетні «Національні рахунки освіти в Україні». Ці бюлетені містять показники, які певним чином характеризують економічні відносини і економічну діяльність у сфері вищої освіти.

На положеннях СНР 2008 побудовані основні міжнародні стандартні класифікації (ISIC, CPC), відповідні регіональні європейські класифікації (NACE, CPA, PRODCOM), та національні (КВЕД, ДКПП).

Наведемо короткий аналіз зазначених основних міжнародних, регіональних і національних класифікацій, які обов'язково мають враховуватись у правовому регулюванні економічних відносин у сфері вищої освіти України для гармонізації й інтеграції з країнами ЄС.

Перелік видів економічної діяльності відображено в Міжнародній стандартній галузевій класифікації усіх видів економічної діяльності (МСГК) / International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC). Наразі використовується четверта переглянута версія МСГК 4, (ISIC v 4) де «Освіта», як один із 21 виду економічної діяльності, відображається у розділі Р, підрозділі 85, («Вища освіта» в групі – 853)¹⁴⁶.

Для забезпечення основи міжнародних співставлень статистичних даних щодо класифікування товарів і послуг створено міжнародну класифікацію основних продуктів (КОП) / Central Product Classification (CPC), яка в цілому має той самий принцип класифікації, що і у МСГК. Слід додати, що важливе значення галузевого походження товарів і послуг було підкреслено під час спроби згрупувати в один підклас КОП головним чином продукти, які виробляються однією галуззю. Критерій галузевого походження продуктів є одним із принципів класифікації використаним в МСГК¹⁴⁷.

У межах Європейського статистичного простору, який, окрім країн-членів Європейського Союзу, охоплює країни Європейської асоціації вільної торгівлі та більшість країн Центральної Європи, з 1993 року статистичні дані почали збирати та розробляти за Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Співтовариства / Statistical classification of economic activities in the European Community (NACE)¹⁴⁸ та Класифікацією продукції за видами економічної діяльності Європейського Співтовариства (CPA).

Групи та класи NACE (Rev. 2) завжди можна об'єднати в групи та класи ISIC (Rev. 4), відображені у межах позицій та структурних зв'язків, класифікацій діяльності, продуктів і товарів основного виду економічної діяльності. Так, зокрема освіта відображена у секції Р – «Освіта», розділі – 85 «Освіта», класі – 85.30 «Вища освіта». До цього слід додати, що країни-члени ЄС, затвердили обов'язкове використання NACE 2006 (rev. 2) в межах ЄС, а національні регламенти щодо впровадження NACE (rev. 2) у вітчизняну практику мають містити відповідні положення у нормативно-правових актах.

Статистична класифікація продукції за видами діяльності / Statistical classification of products by activity (CPA)¹⁴⁹, є класифікацією товарів (товарів, послуг) на рівні Європейського Союзу (ЄС). Класифікація продуктів призначена для класифікації продуктів, які мають загальні характеристики. Вони створюють основу для збору та розрахунку статистичних даних про виробництво, розподільну торгівлю, споживання, міжнародну торгівлю та транспортування таких продуктів. CPA є частиною інтегрованої системи статистичних класифікацій,

¹⁴⁵ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2009. – URL: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp> –pdf

¹⁴⁶ International Standard Industrial Classification of All Economic Activities Revision 4 / United Nations New York, 2008. – URL: <https://unstats.un.org/unsd/cr/registry/isic-4.asp>

¹⁴⁷ CPC (Central Product Classification) / КОП. – URL: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp>

¹⁴⁸ Statistical Classification of Products according to their Activities of the European Community (CPA). – URL: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Statistical_classification_of_economic_activities_in_the_European_Community_\(NACE\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Statistical_classification_of_economic_activities_in_the_European_Community_(NACE))

¹⁴⁹ CPA (Statistical classification of products by activity). – URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/cpa-2008>

розроблених переважно під егідою Статистичного відділу Організації Об'єднаних Націй. Ця система дозволяє порівнювати статистику по країнах та різних статистичних областях і є обов'язковою для виконання Європейським Співтовариством ¹⁵⁰.

NACE та CPA є складовими частинами міжнародної інтегрованої системи статистичних класифікацій для країн-членів Європейського Союзу, країн Європейської асоціації вільної торгівлі та більшості країн Центральної Європи.

Українські національні статистичні класифікації видів економічної діяльності, продукції, товарів і послуг створювались з використанням міжнародних та європейських класифікацій в незмінному вигляді. Відповідно до рекомендацій Евростату та на основі зазначених вище міжнародних і регіональних класифікацій, в Україні діють класифікатори КВЕД і ДКПП.

Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД–2010), затверджений наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 року № 457 ¹⁵¹, згармонізований за ISIC, Rev.4–2008 та NACE, Rev.4–2006, у якому вища освіта, виокремлена в групу 85.4–85.42 «Вища освіта», виду економічної діяльності «секція Р Освіта», розділу 85 «Освіта» ¹⁵².

Державний класифікатор продукції і послуг України (ДКПП ДК 016:2010), згармонізовано згідно CPA, Переліком промислової продукції ЄС та КВЕД. Послуги вищої освіти відображено у секції «Р. Послуги у сфері освіти» розділі 85 «Послуги у сфері освіти», групі 85.4 «Послуги у сфері вищої освіти» ¹⁵³. Посилання, які наводяться в поясненнях до цієї секції у розрізі рівнів та ступенів вищої освіти, ґрунтуються на МСКО. Слід додати, що у цьому класифікаторі не відображено освіту для дорослих, а включено професійно–технічну освіту на рівні вищого професійно–технічного навчального закладу (клас 85.41) та вищу освіту (клас 85.42).

Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО) є стандартним документом для збору, аналізу і комп'ютеризації порівнянню економічних статистичних міжнародних даних по освіті в цілому, і, по вищій освіті, зокрема. МСКО ¹⁵⁴ є керівництвом для впорядкування освітніх програм і відповідних кваліфікацій за рівнями і галузями освіти в країнах–учасницях, які постійно в динамічних змінах і спільно координуються, як на національному, регіональному і національному рівнях для однакового застосування та трактування класифікації у всіх країнах світу. До цього ж запропоновано вказівки щодо застосування стандарту МСКО: галузі освіти і професійної підготовки (МСКО–0–2013) ¹⁵⁵, які встановлюють і відображають ряд критеріїв щодо предметів у кожній окремо взятій галузі освіти і професійної підготовки, так званий ідентифікатор предметних областей за напрямками та спеціалізаціями для класифікації програм освіти і відповідних кваліфікацій професійної підготовки.

У відповідності до МСКО на національному рівні діє Національна рамка кваліфікацій, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1341 (НРК), яка потребує узгодження з КВЕД. Слід зазначити, що наразі відсутня Національна стандартна класифікація освіти (НСКО), а діє лише НРК, що, на нашу думку потребує відповідного доопрацювання вітчизняного законодавства.

Зазначені вище міжнародні, регіональні та національні нормативні документи, які входять до Міжнародної системи соціальних і економічних класифікацій в обов'язковому порядку повинні враховуватися у правовому регулюванні економічних відносин у сфері вищої освіти України та узгоджуватися між собою.

Серед останніх міжнародних нормативно–правових актів, які регулюють економічні відносини в освіті і вищій освіті у тому числі, слід виділити Методологію національних рахунків освіти, UNESCO, 2016 / Methodology of national education accounts, UNESCO, 2016 року. Як зазначили автори цього документу у Передмові «Представлена методологія національних рахунків ґрунтується на принципах чинних

¹⁵⁰ Statistical Classification of Products according to their Activities of the European Community.– URL: <http://circa.europa.eu/irc/dsis/nacespacon/info/data/en/index.htm>

¹⁵¹ Класифікатор видів економічної діяльності / національний класифікатор України . – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609–10/page>

¹⁵² Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД). – URL: <http://evrovektor.com/kved/2010/>

¹⁵³ Державний класифікатор продукції і послуг України (ДКПП ДК 016:2010) . – URL: <http://dkpp.rv.ua/>

¹⁵⁴ Міжнародна стандартна класифікація освіти. – URL: <http://asv.mgsu.ru/universityabout/UMO–ASV/dokumenty/intredok/MSKO–2011.pdf>.

¹⁵⁵ Области образования и профессиональной подготовки 2013 (МСКО–О 2013). – URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isced–fields–of–education–training–2013–ru.pdf>.

міжнародних стандартів, таких як Система національних рахунків (СНР 2008) та Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО 2011) й спирається на попередньому досвіді у цій сфері»¹⁵⁶. Як стверджують далі автори, призначенням національного рахунку освіти є «... реєструвати та збирати всі фінансові потоки в цілісній системі рахівництва з тим, щоб створити умови і можливості для аналізу економіки сектору освіти, який би охоплював як фінансування, так і виробничі витрати діяльності». Вони також стверджують, що «Керуючись єдиною методологією, країни можуть гарантувати, що вони використовують погоджені на міжнародному рівні методи і стандарти для організації фінансової інформації про галузь освіти, водночас надаючи корисні дані для використання всередині країни та в цілях міжнародної статистики...»¹⁵⁷. На наш погляд, наведене вище дає достатньо підстав для висновку, що в Україні мають бути імplementовані положення зазначеного міжнародно-правового акту для аналізу економічних відносин у сфері вищої освіти України. При цьому хочемо зазначити, що практика складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні налічує декілька років, наказом Державного комітету статистики України від 15.02.2010 року № 57 затверджено Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні.

Важливим національним класифікатором, положення якого повинні враховуватись при регулюванні економічних відносин у сфері вищої освіти є затверджена Державною службою статистики України наказом № 378 від 03.12.2014 року Класифікація інституційних секторів економіки (KICE).

У KICE зазначено: «...Об'єктом класифікації є інституційні одиниці, які відповідно до міжнародного стандарту СНР 2008 відносяться до певного сектору (підсектору) економіки...»¹⁵⁸. У цьому ж нормативно-правовому акті у Розділі 2. Визначення інституційних одиниць, KICE наведені наступні визначення:

«Інституційна одиниця – це економічна одиниця, яка здатна від власного імені володіти активами, приймати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності та вступати в операції з іншими одиницями. ... Національна економіка складається із сукупності інституційних одиниць, що є резидентами України»¹⁵⁹.

«Некомерційні організації (НКО) – це юридичні особи, створені у формі непідприємницьких товариств або організацій, діяльність яких спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками...»¹⁶⁰.

Отже, зазначені вище визначення інституційних одиниць та НКО на основі KICE передбачено можливість, на наш погляд, перебувати закладам вищої освіти не лише у статусі «бюджетна установа» а й у статусі некомерційної організації (НКО).

¹⁵⁶ Methodology of national education accounts 2016/Методологія національних рахунків освіти 2016. – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002457/245781e.pdf>.

¹⁵⁷ Methodology of national education accounts 2016/Методологія національних рахунків освіти 2016. – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002457/245781e.pdf>.

¹⁵⁸ Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE) від 03.12.2014, № 378/ Статистичний класифікатор України чинний з 01.01.2015. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.

¹⁵⁹ Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE) від 03.12.2014, № 378/ Статистичний класифікатор України чинний з 01.01.2015. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.

¹⁶⁰ Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE) від 03.12.2014, № 378/ Статистичний класифікатор України чинний з 01.01.2015. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.

Основні висновки і рекомендації до розділу 2

1. Головною метою реформування, модернізації та розвитку вищої освіти України, як невід'ємної складової державної політики реформ України, повинно бути створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права здобувати вищу освіту, яка відповідає основним принципам функціонування Європейського простору вищої освіти.

У цьому зв'язку пропонуємо преамбулу чинного Закону України «Про вищу освіту» викласти у наступній редакції: «Цей спеціальний закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на вищу освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, забезпеченні потреб суспільства, держави та економіки у висококваліфікованих фахівцях, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері вищої освіти».

2. У положеннях ряду статей та розділів Конституції України (зокрема, 53, 49, 59, 54, 16, 17, 27, 43, розділів VI, VII, VIII) сформульовані суспільні потреби, для задоволення яких система вищої освіти України зобов'язана здійснювати підготовку фахівців із вищою освітою з оплатою за рахунок державних коштів:

– підготовка педагогічних, наукових і науково–педагогічних працівників перш за все для державних і комунальних навчальних закладів, в яких реалізовується право на безоплатну освіту;

– підготовка медичних працівників перш за все для державних і комунальних закладів охорони здоров'я, в яких реалізовується право громадян на охорону здоров'я, безоплатну медичну допомогу та медичне страхування;

– підготовка фахівців з права для інституцій, які забезпечують конституційне право на безоплатну правову допомогу;

– підготовка фахівців для забезпечення історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність;

– підготовка фахівців з питань охорони навколишнього природного середовища;

– підготовка фахівців для захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки;

– підготовка фахівців для правоохоронних органів держави, органів прокуратури, органів правосуддя;

– підготовка фахівців для різних видів економічної діяльності з метою забезпечення права громадян на працю шляхом реалізації конкретних державних програм підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до встановлених державою пріоритетних суспільних потреб економічного розвитку та виходячи із фінансових можливостей держави.

3. Економічна діяльність у сфері вищої освіти України повинна в обов'язковому порядку враховувати, що певна кількість здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) мають право отримати послуги вищої освіти відповідно до стандартів (отже, повинні бути затверджені державні стандарти вищої освіти, які б давали змогу розрахувати вартість відповідної конкретної послуги вищої освіти) з оплатою послуг вищої освіти за рахунок державного або місцевих бюджетів лише у державних і комунальних закладах вищої освіти лише на конкурсній основі (без жодних виключень, тобто без можливості отримати послугу вищої освіти поза конкурсом), при цьому, можливість отримання зазначеної послуги може бути на умовах державного замовлення. Зазначене вище, на наше переконання, дає підстави стверджувати, що пропозиції деяких експертів відмовитись від системи державного замовлення на послуги вищої освіти слід вважати неприйнятними, оскільки Рішенням Конституційного Суду України № 5–рп/2004 від 04.03.2004 року встановлено, що це Рішення: «... є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене»¹⁶¹.

¹⁶¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) .– URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>.

4. Із Рішення Конституційного Суду України (справа про доступність і безоплатність), № 5–рп/2004 від 04.03.2004 року випливає, що конституційне право громадян на безоплатну вищу освіту передбачає можливість її здобуття відповідно до стандартів вищої освіти у державних і комунальних ЗВО лише на конкурсній основі на умовах державного замовлення.

У цьому зв'язку пропонуємо:

– внести до чинного Закону України «Про вищу освіту» положення про необхідність впровадження в практику освітньої та економічної діяльності системи вищої освіти України державних професійних стандартів вищої освіти, державних стандартів вищої освіти, державних стандартів освітньої діяльності, державних стандартів послуг вищої освіти;

– вилучити із чинного Закону України «Про вищу освіту» положень щодо можливості здобуття вищої поза конкурсом шляхом установа різноманітних квот для окремих громадян;

– удосконалити систему державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою для загальноосвітніх потреб.

5. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» (№1556–VII у редакції 28.09.2017) виникла необхідність внесення суттєвих змін до чинного Закону України «Про вищу освіту» щодо регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти.

Зокрема пропонується наступні зміни до Закону України «Про вищу освіту»:

- розділу I «Загальні положення», доповнити ст.1 «Основні терміни та їх визначення» наступними термінами: безоплатна вища освіта; виробник послуг вищої освіти (заклад вищої освіти) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності; заклад вищої освіти як бюджетна установа; заклад вищої освіти як корпорація; заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО); заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; державний стандарт послуги вищої освіти; економічна діяльність у сфері вищої освіти; економічні відносини у сфері вищої освіти; економічна конкуренція у сфері вищої освіти; замовник послуг вищої освіти; послуга вищої освіти як результат економічної діяльності; ринок послуг вищої освіти; споживач послуг вищої освіти; якість послуги вищої освіти;

- розділу III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» (доповнення та зміна редакції окремих статей);

- розділу IV «Управління у сфері вищої освіти» (доповнення та зміна редакції у окремих статях);

- розділу V «Забезпечення якості вищої освіти» (доповнення);

- розділу VI «Заклади вищої освіти», внести доповнення щодо організаційно–правового статусу закладів вищої освіти, які можуть здійснювати освітню, наукову і економічну діяльність у одній із таких організаційно–правовій формі (статусі): «бюджетна установа»; некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом; нефінансова корпорація;

- розділу VIII «Доступ до вищої освіти, прийом, відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у закладах вищої освіти» (вилучення ст. 44, п. 3, абзаців 2 і 3);

– розділу XII «Фінансово–економічні відносини у сфері вищої освіти» (викласти у новій редакції); внести нові розділи: «Державне, регіональні, корпоративні, індивідуальні замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково–педагогічних кадрів» та «Особливості здійснення процедур публічних закупівель послуг з підготовки фахівців, науково–педагогічних кадрів за державним замовленням».

6. Оскільки державні і комунальні заклади вищої освіти здійснюють економічну діяльність у статусі «бюджетна установа», то основним законодавчим актом, що регулює їх економічну діяльність, виступає Бюджетний кодекс України. У цьому зв'язку, на наше переконання, усі пропозиції щодо змін фінансування вищої освіти мають в обов'язковому порядку відповідати положенням цього Кодексу.

7. Порівняльний аналіз положень Бюджетного, Господарського, Цивільного та Податкового кодексів України дає підстави стверджувати, що вони між собою не узгоджуються і потребують кореляції щодо регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України.

Зазначене узгодження потребує кардинального перегляду з метою приведення його в відповідність

до концептуальних засад Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

8. На виконання Конституції України, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також низки нормативно-правових актів необхідно впровадити сучасне державне прогнозування та стратегічне планування соціально-економічного розвитку України як основи для обґрунтованого державного прогнозування та стратегічного планування виробництва і надання послуг вищої освіти. Встановити обов'язкову правову норму, що у відповідних стратегічних документах розвитку окремих галузей та видів економічної діяльності повинен бути розділ щодо потреби у кваліфікованих фахівцях із вищою освітою.

9. Аналіз положень Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 року № 5499–VI, Постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 року № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта», Постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 року № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення класифікації та перепідготовку кадрів», Наказу Мінекономрозвитку України від 26 березня 2013 року № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці», дає підстави стверджувати, що вони потребують суттєвих змін відповідно до вимог сучасної ринкової економіки, при цьому, ми переконані у необхідності використання такого ефективного засобу правового регулювання економічних відносин у сфері вітчизняної вищої освіти як державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою.

У цьому зв'язку пропонуємо підготувати проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зміни до Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 року № 5499–VI у частині держзамовлення передбачивши зокрема, визначення державними замовниками послуг вищої освіти в першу чергу ЦОБВ, на які покладені обов'язки здійснення відповідної державної політики незалежно від того, чи є у їх підпорядкуванні ЗВО. Так, зокрема, державним замовником на підготовку фахівців з права має бути Міністерство юстиції України; фахівців для агропромислового комплексу – Міністерство аграрної політики; фахівців транспорту – Міністерство інфраструктури України тощо. У проекті закону доцільно розглянути можливість щодо впровадження системи регіональних замовлень з оплатою послуг вищої освіти за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів, або як варіант викласти положення державного замовлення у окремому розділі Закону України «Про вищу освіту».

10. Враховуючи наявність прямої норми, встановленої у ст.2 п. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року № 922–VIII, «Особливості здійснення процедур закупівлі, визначених цим Законом, встановлюються окремими законами для таких ... послуг: ... послуги з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням»¹⁶², вважаємо за необхідне підготувати проект закону України «Про особливості здійснення процедур закупівлі, послуг із підготовки фахівців наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням». Як варіант – положення щодо особливостей здійснення процедур закупівлі послуг вищої освіти викласти у окремому розділі Закону України «Про вищу освіту».

¹⁶² Про публічні закупівлі Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016 від 25 грудня 2015 року № 922– VIII, в редакції від 06.11.2017 року. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

РОЗДІЛ 3. РИНОК ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Ю. Вітренко, О. Мусієнко)

За вдалим, на наш погляд, визначенням, С. Мочерного домінуючим інститутом сучасних економічних відносин виступає ринок – регульована система економічних (техніко–економічних, організаційно–економічних та економічної власності) відносин між суб'єктами різних типів і форм власності і господарювання, в межах окремих країн і світового господарства з приводу купівлі товарів і послуг¹⁶³.

Підтвердженням домінування інститутів ринку у житті сучасних країн може слугувати той факт, що у Конституції ЄС (The EU Constitution, Article 2–3) у Статтях 2–3 зазначено, що цілі Європейського Союзу ґрунтуються на принципах вільного руху товарів, послуг, капіталу, осіб (п.2. Союз пропонує своїм громадянам територію свободи, безпеки та справедливості без внутрішніх кордонів, а також внутрішній ринок, де конкуренція є вільною та не спотвореною), а сам Союз працює на основі висококонкурентної соціальної ринкової економіки (п.3. Союз прагне до сталого розвитку Європи на основі збалансованого економічного зростання та стабільності цін, висококонкурентної соціальної ринкової економіки, спрямованої на повну зайнятість та соціальний прогрес, а також високий рівень захисту та підвищення якості навколишнього середовища)¹⁶⁴.

В Угоді про Асоціацію України з Європейським Союзом зазначено, що Україна бере зобов'язання щодо «...завершення переходу до діючої ринкової економіки...»¹⁶⁵ і це, на наше переконання, обумовлює необхідність унормування ринку послуг вищої освіти в Україні як невід'ємної складової європейського і світового ринків.

На таку необхідність зокрема вказується і у Постанові Верховної Ради України «Про стан та проблеми фінансування освіти в Україні» від 12 липня 2017 року № 2133–VIII, що назріла потреба у створенні прозорого ринку надання освітніх послуг¹⁶⁶.

Як зазначено вище у вступі до монографії, однією із основних проблем економічних відносин у сфері вищої освіти є відсутність унормованого ринку послуг вищої освіти. До основних проявів зазначеної невідповідності відносяться:

- відсутність у Законі України «Про вищу освіту» та інших діючих нормативно–правових актах унормованого визначення результату основного виду економічної діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) «Послуга вищої освіти», як об'єкта купівлі–продажу;

- відсутність правового унормування і регулювання ринку послуг вищої освіти та ключових визначень «Ринок послуг вищої освіти», «Виробник послуг вищої освіти», «Споживач послуг вищої освіти», «Замовник послуг вищої освіти», як суб'єкти економічної діяльності у сфері вищої освіти;

- відсутність науково–обґрунтованої методики розрахунку вартості (ціни) послуг вищої освіти за кожним рівнем та за кожною спеціальністю вищої освіти;

- відсутність системи стандартизації послуг вищої освіти, як основи для визначення їх вартості і ціни та їх якості;

- відсутність належної бухгалтерської звітності про економічну діяльність ЗВО як основи для визначення фактичної вартості послуг вищої освіти за кожним рівнем та за кожною спеціальністю вищої освіти.

Як стверджував основоположник неінституціоналізму Р. Коуз, лауреат Нобелівської премії 1991 року «за відкриття та пояснення транзакційних витрат і прав власності для інституційної структури функціонування економіки», у промові з нагоди вручення йому Нобелівської премії «Колишнім комуністичним країнам радять перейти до ринкової економіки, і їх лідери хочуть цього, але без відповідних інституцій неможлива жодна якоюсь мірою значна ринкова економіка»¹⁶⁷. Раніше, у статті «Проблеми соціальних витрат» (1960 р.) Р. Коуз

¹⁶³ С.Мочерний, М.Довбенко. Економічна теорія: Підручник.–К.: Видавничий центр «Академія», 2004.–856с.

¹⁶⁴ Конституції ЄС. — URL: http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_en.pdf

¹⁶⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом. — URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

¹⁶⁶ Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні». — URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2133–19>

¹⁶⁷ Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток. / за ред. О.Е. Вільямсона та С. Дж. Вінтера. — наук. ред. укр. перекладу — В.П. Кузьменко. К.: «А.С.К.», 2002. с. 310

виступив проти економістів, які перебільшували недоліки ринкової економіки і їх закликів до розширення державного регулювання економічних процесів. Як пише А. О. Маслов у статті «Його світ сяяв у промені сонця. Пам'яті Рональда Роберта Коуза (1910 – 2013) Р. Коуз довів, що держава не здатна оптимально розв'язувати питання зовнішніх ефектів (екстерналій) ¹⁶⁸. У зв'язку з викладеним розгляд проблем ринку послуг вищої освіти України, та розробку рекомендацій щодо унормування зазначених проблем здійснено нами на основі перш за все теоретичних засад неоінституціоналізму.

Здійснений нами аналіз наукових праць дослідників сучасних ринкових відносин дає підстави стверджувати, що визначення терміну «ринок» має близьке трактування у роботах різних авторів (див. табл. 1 та табл. 2).

Таблиця 3.1.

Визначення терміну «ринок» зарубіжних науковців

Ф. Котлер, К. Фокс ¹⁶⁹	«... сукупність усіх людей, які мають фактичний або потенційний інтерес до товару чи послуги, а також ресурси для їх придбання»
Кэмпбелл, Макконнелл, Брю ¹⁷⁰	«...інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг»
П. Семюелсон, В. Нордгауз ¹⁷¹	«...механізм, за допомогою якого «...покупці і продавці взаємодіють, щоб визначити ціну і кількість товару»
Х. Пол ¹⁷²	«...набір взаємозв'язків або процес конкурентних торгів»

Таблиця 3.2.

Визначення терміну «ринок» вітчизняних науковців

В. Базилевич ¹⁷³	«...будь-яка інституція або механізм, що забезпечує зв'язок покупців і продавців певного товару або послуги», «система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів»
А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін ¹⁷⁴	«...обмін, який здійснюється за законами товарного виробництва і обігу»
І.Манцуров ¹⁷⁵	«...це складна соціально-економічна система, що здатна виконувати багато функцій...та є формою взаємодії між окремими учасниками, що самостійно функціонують – продавцями та покупцями...це сфера обміну товарів та послуг на гроші і гроші – на товари та послуги»
С. Мочерний ¹⁷⁶	«...сукупність відносин економічної власності з приводу вторинного привласнення й відповідного відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари і послуги (передусім на ціну робочої сили), механізм інфляції, а також державного та наддержавного регулювання цін, попиту і пропозиції»

¹⁶⁸ А. О. Маслов, «Його світ сяяв у промені сонця. Пам'яті Рональда Роберта Коуза (1910 – 2013)», Історія нар. Господарства та економічної думки України, 2013. Вип.46, с.311

¹⁶⁹ Стратегічний маркетинг для навчальних закладів/Ф. Котлер, Карен Ф.А.Фокс, [переклад з англ.]. –К.:УАМ, Вид. Хімджест; 2011. 580 с., С.206.

¹⁷⁰ Кэмпбелл, Макконнелл, Брю Экономика. — М.: Республика, 1992. — Т.1. — С. 61

¹⁷¹ Семюелсон П. А., Нордгауз В. Микроэкономика. — К., 1998. — С. 75

¹⁷² Хейне Пол. Экономический образ мышления. — М.: Новости, 1991. — С. 204

¹⁷³ В. Базилевич. Економічна теорія політекономія. Підручник – К., Знання 2012. С. 689.

¹⁷⁴ А.Гальчинський, П.Єщенко, Ю.Палкін. Основи економічних знань: Навч. посібник. — К., 1998. — С. 157

¹⁷⁵ І.Г. Манцуров, З.П. Бараник, А.В. Горовач. Статистика ринків: підручник для ВНЗ – КНЕУ, 2009. – С.544

¹⁷⁶ С. Мочерний Економічна теорія. — URL: http://libfree.com/169661328-ekonomikaekonomichna_teoriya__mocherniy_sv.html

Як впливає з наведених визначень «ринок» розглядається, як «інститут» чи «механізм», який відповідає «законами товарного виробництва і обігу». Для більш чіткого розуміння змісту визначення терміну «ринок» та «ринок послуг», нами проаналізовано чинну нормативно-правову базу України і встановлено, що визначені терміни мають спільні характеристики для будь-якої галузі господарства, які визначаються взаємодією між суб'єктами ринку:

– у Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні»¹⁷⁷, поточна редакція прийнята від 11.02.2015 р., стаття 1 п.23, термін ринок має наступне визначення: «ринок зерна – система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням». У Законі України до «ринку зерна» віднесені додаткові послуги такі, як зберігання, торгівля, реалізація та інше, тобто те, що з позиції неоінституціоналізму є трансакційні витрати.

- у Законі України «Про ринок електричної енергії України»¹⁷⁸, поточна редакція прийнята від 01.04.2016 р., у стаття 1 п.70, дається наступне визначення «ринок електричної енергії – система відносин, які виникають між учасниками ринку при здійсненні купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачанні електричної енергії споживачам». Таке визначення, на нашу думку, адекватно відображає зв'язок покупця і продавця у ринкових відносинах, як систему відносин між учасниками ринку.

- у Законі України «Про ринок природного газу»¹⁷⁹, поточна редакція прийнята від 09.04.2015 р., п. 33, термін ринок має наступне визначення «...ринок природного газу – як сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG». Наведене визначення, на наше погляд, лаконічно описує економічні взаємовідносини, що підпорядковуються законам товарного виробництва і обігу та є більш вдалими та коректними. Проте, на нашу думку, ринок – це не тільки сукупність правовідносин, а і економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу.

- у Законі України «Про зайнятість населення»¹⁸⁰, поточна редакція прийнята від 30.08.2016 р., у статті 1 п. 19, термін ринок має наступне визначення «ринок праці – це система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства». В такій редакції не дано визначення основному терміну ринкового господарства – товару.

- у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг»¹⁸¹, поточна редакція прийнята від 19.10.2016 р. у статті 1 п. 6 «ринки фінансових послуг – це сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів». У даній редакції до терміну «ринок» належать інші ринки, що саме по собі не дає точного визначення терміну «ринку фінансових послуг», також відсутнє пояснення та регулювання стосунків між суб'єктами ринку та не описані принципи вільної купівлі-продажу, не визначено, що є предметом купівлі – продажу.

Аналізуючи положення діючих законів України, можна зазначити, що загальним у визначені ринків є те, що це система економічних відносин у процесі купівлі-продажу того чи іншого товару або послуги

¹⁷⁷ Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні». – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/37-15>

¹⁷⁸ Законі України Про ринок електричної енергії України. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58829

¹⁷⁹ Закон України Про ринок природного газу (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 27, ст.234. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/329-19>

¹⁸⁰ Законопроект України «Про зайнятість населення». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

¹⁸¹ Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг». – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

певного виду економічної діяльності. Саме таке розуміння ринку та ринкових відносин, на наш погляд, має бути використано при формуванні законодавчої бази сучасної освіти України, а економічна діяльність у сфері вищої освіти має бути також ринковою та відповідати засадам ринку.

У передмові до українського видання книги «Стратегічний маркетинг для навчальних закладів» автори, відомі американські маркетологи Ф. Котлер та К. Фокс, серед чисельних викликів, з якими стикаються пострадянські країни у ході трансформації своїх економічних та соціальних систем зазначили, що «Освітня сфера – це одна із головних сфер, без успішного реформування якої неможливо побудувати сучасне суспільство, що базується на ринковій економіці, громадянському суспільстві, верховенстві права та демократичній державі. На наш погляд, зазначена праця узагальнила досвід розвитку освітньої сфери США та використання закладами освіти маркетингового інструментарію. Ми вважаємо, що цей досвід був успішним в минулому, і, залишається актуальним тепер»¹⁸².

На наш погляд, ринок послуг вищої освіти розглядається як складова сучасних ринкових відносин і його аналіз та розроблення конкретних пропозицій щодо впровадження у загальну систему ринкових відносин України є нагальною потребою.

У цьому зв'язку слід зазначити, що розгляд проблеми ринку послуг вищої освіти України не є предметом досліджень великої кількості українських дослідників. Нашу увагу привернули результати досліджень таких авторів, як В. Дмитрієв, І. Каленюк, Л. Цимбал, П. Кулагін, А. Старостіна. Визначення терміну «ринок послуг вищої освіти» наведені нами у таблиці 3.

Таблиця 3.3.
Визначення терміну «ринок послуг освіти»

В. Дмитрієв ¹⁸³	«...система взаємин між навчальними закладами та іншими суб'єктами ринку; по-друге, це взаємини із питань надання освітніх послуг, обміну, продажу і вжитку освітніх продуктів»
І. Каленюк, Л. Цимбал ¹⁸⁴	«...сукупність економічних взаємовідносин, що складаються між різнорівневими суб'єктами з приводу купівлі–продажу освітніх послуг»
П. Кулагін ¹⁸⁵	«...принцип вільної купівлі–продажу результатів та умов господарювання, які приймають форму товару»
А. Старостіна ¹⁸⁶	«...економічні взаємовідносини між виробниками (продавцям) і споживачами (покупцями) з приводу купівлі–продажу товару «освітня послуга» в процесі обміну»

На нашу думку, В. Дмитрієв у своєму визначенні терміну « ринок послуг освіти» безпідставно включив до взаємовідносин ринок послуг освіти питання «надання освітніх послуг» та «вжиток освітніх продуктів». У визначенні, запропонованому А. Старостіною, ми не можемо погодитись з прирівняння освітньої послуги до товару – у сучасній ринковій економіці визначення «товар» і визначення «послуга» не є тотожними, вони входять як самостійні складові визначення «продукт». Найбільш вдалими, на наш погляд, є визначення, сформульоване І. Каленюк і Л. Цимбал, відповідно до якого ринок послуг освіти – це «сукупність економічних відносин, що складаються між різнорівневими суб'єктами з приводу купівлі – продажу освітніх послуг». Разом із тим хочемо привернути увагу до того, що виникає питання до поняття «різнорівневі суб'єкти».

На підставі нашого дослідження ми пропонуємо наступне визначення: *«Ринок послуг вищої освіти – це сукупність економічних відносин при купівлі–продажу послуг вищої освіти, які виникають між споживачем послуг вищої освіти (здобувачем вищої освіти), замовником (органом державної влади, місцевого самоврядування, корпорацією, некомерційними організаціями, фізичними особами, які можуть*

¹⁸² Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф.А.Фокс, [переклад з англ.]. –К.:УАМ, Вид. Хімджест; 2011. 580 с.

¹⁸³ Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти. – URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm

¹⁸⁴ І.Каленюк, Л. Цимбал Особливості ринку освітніх послуг – Ч–2011– С. 2

¹⁸⁵ Кулагін П. Рынок в социалистической экономике / П.Кулагин // Вопросы экономики. — 1990.–№1.–С.143–145

¹⁸⁶ Старостіна А.О. Бюджетна система / А.О.Старостіна – К., 2006.–416 с.

оплачувати надані послуги вищої освіти повністю або частково) та виробником послуг вищої освіти (закладом вищої освіти)».

Як логічно випливає із сформульованого визначення ринку послуг вищої освіти, об'єктами купівлі–продажу виступають послуги вищої освіти. Оскільки діюча нормативно–правова база України не містить визначення «послуга вищої освіти», а серед українських економістів (та й серед зарубіжних) не має більш–менш узгодженого розуміння такого визначення, ми вважали за доцільне сформулювати його на концептуальних засадах СНР 2008. Так, у главі 6. «Рахунки виробництва», п. 6.17 та п. 6.18 наведене наступне:

– п. 6. 17. Послуги є результатом виробничої діяльності, яка змінює стан споживаючих одиниць або сприяє обміну продуктами або фінансовими активами. Ці види послуг можуть бути названі послугами, які викликають зміну стану, і послугами по обміну. Послуги, які викликають зміни стану одиниць, є випуском, виробленим на замовлення, і зазвичай викликають зміни у стані одиниць, які ці послуги споживають у результаті діяльності виробників у відповідності до попиту споживачів. Послуги, які викликають зміни у стані одиниць, не є окремими об'єктами, по відношенню до яких можуть бути установлені права власності. Вони не можуть бути надані у відриві від їх виробників. До того часу, як їх виробництво завершено, вони повинні уже бути надані споживачеві.

– п. 6.18. Зміни у стані, заради яких споживачі послуг звертаються до виробників, можуть приймати багато різноманітних форм, які наведено нижче:

а. зміни у стані споживчих товарів: виробники працюють безпосередньо з товарами, які належать споживачам, здійснюючи їх транспортування, чистку, ремонт, або інші види їх трансформацій;

в. зміни у фізичному стані окремих осіб: виробник перевозить окремі особи, надає їм місце для проживання, забезпечує їх терапевтичним чи хірургічним лікуванням, поліпшує їх зовнішній вигляд;

с. зміни в інтелектуальному стані окремих осіб: виробник надає освіту, інформацію, консультації, розваги або аналогічні послуги, які обумовлюють особистий безпосередній контакт¹⁸⁷.

На наше переконання, наведені дуже зрозумілі, вдало сформульовані положення СНР 2008 щодо економічної суті послуг дають нам більш ніж достатньо підстав для наступного визначення:

«Послуга вищої освіти як результат економічної діяльності – це освітня діяльність офіційно зареєстрованих інституціональних одиниць, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремої особи, виробляється на замовлення відповідно до державних стандартів вищої освіти та можливих додаткових вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт тощо), і яка має вартісний вираз».

Ми сподіваємося, що сформульоване нами визначення послуги вищої освіти стане безальтернативним визначенням об'єкта купівлі–продажу на ринку послуг вищої освіти, центроутворюючим елементом сучасної моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти, основою для визначення конкретних обсягів державного, регіонального, корпоративного та індивідуального замовлень, розрахунку їх вартості і ціни, здійснення сучасних процедур публічних закупівель, основою для розроблення стандартів як найефективнішого інструменту поліпшення якості вищої освіти.

Основним суб'єктом ринку послуг вищої освіти виступають споживачі (здобувачі) вищої освіти. Ми пропонуємо наступне визначення: «Споживач послуг вищої освіти – це фізична особа, яка відповідно до визначених замовником послуг вищої освіти умов виконання замовлення на надання послуг вищої освіти здобуває вищу освіту з оплатою послуг вищої освіти як за рахунок одного із джерел фінансування (державний бюджет, місцевий бюджет, кошти юридичних чи фізичних осіб, власних коштів), так і за рахунок кількох джерел фінансування. Споживач послуг вищої освіти може бути одночасно замовником послуг вищої освіти». Саме споживачі формують попит на послуги вищої освіти і є безпосередніми отримувачами цих послуг.

Важливим суб'єктом ринку послуг вищої освіти виступає замовник послуг вищої освіти, визначення якого ми сформулювали наступним чином: «Замовник послуг вищої освіти – фізична або юридична особа, яка замовляє надання фізичній особі або кільком фізичним особам однієї або кількох послуг вищої освіти

¹⁸⁷ Система національних рахунків 2008 (СНР 2008) прийнята ООН, Європейською комісією, Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Групою світового банку. – URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>. – С.181

відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти, або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт)». Однією із основних особливостей ринку послуг вищої освіти є те що домінуюче місце у структурі замовників виступає держава – за нашими розрахунками більше половини їх обсягу. У цьому зв'язку слід зазначити, що основним інструментом державного регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти виступає державне замовлення відповідно до вимог Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 року №5499–VI; Постанови КМУ від 15.04.2013 року № 306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів»; Постанови Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта»; Постанови Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 року № 363 «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів»; Наказу Мінекономіки України від 26.03.2013 року № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці». Публічні закупівлі послуг вищої освіти на умовах державного замовлення повинні здійснюватись відповідно до вимог положень Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року № 922–VIII у статті 2 пункті 5, якого зазначено: Особливості здійснення процедур закупівлі, визначених цим Законом, встановлюються окремими законами для таких товарів, робіт і послуг: ... «послуги з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням.

До основних суб'єктів ми відносимо і виробників послуг вищої освіти (ЗВО), визначення яких ми сформулювали наступним чином: «Виробник послуг вищої освіти (ЗВО) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності – це інституціональна одиниця, основною метою якої є виробництво і надання послуг вищої освіти відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів послуг вищої освіти та можливих додаткових вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт) та зареєстрована у законному порядку».

На наш погляд, на ринку послуг вищої освіти зростає вплив ще одного важливого суб'єкта – інституцій, які сприяють купівлі–продажу послуг вищої освіти (зокрема тих, які надають послуги щодо вибору освітніх програм у зарубіжних університетах, бізнес–школах та формують рейтинги університетів тощо), тобто тих, що неінституціоналізм визначає як трансакційні витрати.

Основним джерелом статистичної інформації для характеристики та аналізу ринку послуг вищої освіти України у нашому дослідженні виступали дані Національних рахунків освіти України, які складаються відповідно до Методологічних положень щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні, затверджених наказом Держкомстату від 15.02.2010 року №57, дані статистичних бюлетенів «Основні показники діяльності ЗВО...», статистичних збірників «Бюджет України».

Національні рахунки освіти України – це інструмент, придатний для інформування керівників у галузі освіти по таких питаннях: розроблення стратегії та її реалізація, ведення політичного діалогу, моніторинг та оцінка діяльності всієї системи. Дані рахунків освіти можуть використовуватися для прогнозування фінансових потреб системи освіти країн та призначені для отримання повної інформації про стан фінансування національних систем освіти на основі використання стандартних статистичних інструментів (впроваджені згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 року № 1413–р. та Програми розвитку системи національних рахунків (СНР) на період до 2010 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 07.04.2003 року № 475). Методологія складання допоміжних рахунків освіти розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії співставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами у цю галузь.

Окремо хочемо привернути увагу до документа «Методологія національних рахунків освіти», виданого Міжнародним інститутом планування освіти UNESCO та Інститутом статистики UNESCO у 2016 році. Як пишуть автори видання, «вироблення якісних даних про потоки фінансування є важливими, адже саме це потрібно урядам, щоб зрозуміти, як розподіляються кошти, які групи опиняються в несприятливих умовах стосовно доступу до коштів, де саме знаходяться потенційні точки втрат, і що можна зробити для

покращання економічної та загальної ефективності. Наразі багато країн не мають можливості розрахувати точну питому собівартість надання освіти. Брак деталізації використання коштів також є перешкодою для ефективного планування політики, спрямованої на покращення результатів навчання... Представлена методологія національних рахунків освіти ґрунтується на принципах міжнародних стандартів, таких як Система національних рахунків (СНР 2008) та міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО 2001) та спирається на попередньому досвіді в цій сфері»¹⁸⁸. Вартісна характеристика обсягів ринку послуг вищої освіти України наведена нами в таблиці 4.

Таблиця 3.4.
Обсяги ринку послуг вищої освіти в Україні у 2010–2015 роках

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2010 у %
<i>млрд. грн.</i>	39,2	41,3	44,8	45,5	42,1	48,7	24
<i>у % до:</i>							
Усіх товарів і послуг (у країні)	1,5	1,3	1,3	1,3	1,2	1,0	– 0,5
ВВП	3,5	3,0	3,0	3,0	2,7	2,5	– 1,0
Загальних витрат на освіту	43,0	42,3	40,3	38,9	38,4	38,3	–4,7

Джерело: Національні рахунки освіти України у 2015 році: Статистичний бюлетень, табл. 1¹⁸⁹

Як свідчать наведені дані у таблиці 4, обсяг послуги вищої освіти в Україні у 2015 році склав 48,7 млрд.грн., або на 24% більше, ніж у 2010 році. Проте у загальному обсязі усіх товарів і послуг обсяги вищої освіти зменшились на 0,5 відсоткових пунктів (з 1,5% до 1,0%); у обсязі ВВП зменшення склало 1,0 відсоткових пунктів (з 3,5% до 2,5%); у обсязі загальних витрат на освіту зменшення склало 4,7 відсоткових пунктів (з 43,0% до 38,3%). Характеристика кількості споживачів послуг вищої освіти, як головних суб'єктів ринку послуг вищої освіти, що формують попит на вказані послуги, представлена у таблиці 5.

Таблиця 3.5.
Кількість споживачів послуг вищої освіти в Україні у 2010–2015 р.р., (осіб)

	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2015/2016 до 2010/2011 у %
<i>Усього</i> <i>у тому числі</i>	2 527 502	2 347 380	2 205 595	2 085 991	1 719 257	1 635 578	–35,3
<i>Короткий цикл вищої освіти – вища технічна освіта (МСКО 5)</i>	566 194	567 372	571 228	567 013	452 292	427 471	–24,5
<i>Бакалаврат або його еквівалент (МСКО 6)</i>	1 433 590	1 270 327	1 153 791	1 072 194	890 277	855 683	–40,3
<i>Магістрат ура або її еквівалент (МСКО 7)</i>	491 504	473 858	445 122	413 471	346 657	322 116	–34,5
<i>Докторант ура або її еквівалент (МСКО 8)</i>	36 214	35 823	35 454	33 313	30 031	30 308	–16,3

Джерело: Основні показники діяльності закладів вищої освіти України» початок 2016/17 навч. року¹⁹⁰

¹⁸⁸ Методологія національних рахунків освіти 2016 (Methodology of national education accounts 2016). – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002457/245781e.pdf>

¹⁸⁹ Національні рахунки освіти України у 2015 році: Статистичний бюлетень/ Державна служба статистики України.– С.88

¹⁹⁰ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України» початок 2016/17 навчального року. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm

Дані кількості споживачів послуг вищої освіти у 2010–2015 роках, як головних суб'єктів ринкових відносин у сфері вищої освіти України, що формують попит на такі послуги, характеризують процеси зменшення як їх абсолютної кількості за усіма рівнями вищої освіти, так і відповідно попиту на зазначені послуги. Так, загальна кількість зменшилась на 891,9 тис. осіб, або на 35,3%, при цьому слід зазначити, що зменшення відбулося за усіма рівнями МСКО: МСКО 5 – на 24,5%; МСКО 6 – на 40,3%; МСКО 7 – на 34,5%; МСКО 8 – на 16,3%. Головною причиною зазначеного зменшення, на нашу думку, є демографічні процеси, які відбуваються в українському суспільстві.

Показники кількості виробників послуг вищої освіти, як суб'єктів ринку послуг вищої освіти, що формують пропозиції надання вказаних послуг наведені у таблиці 6.

Таблиця 3.6.
Кількість виробників послуг вищої освіти в Україні 2007–2015 р. р., (одиниць)

	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2015/2016 до 2010/2011 у %
Кількість закладів, усього	813	805	785	767	664	659	-19
<i>у тому числі за формами власності</i>							
державною та комунальною	637	633	619	609	520	525	-18
Приватною	176	172	166	158	144	134	-24
Джерело: Основні показники діяльності закладів вищої освіти України» початок 2016/17 навч. року ¹⁹¹							

Наведені у таблиці 6 дані свідчать, що кількість виробників послуг вищої освіти в Україні постійно зменшувалось як у цілому, так і за формами власності: якщо на початок 2010/2011 навчального року їх загальна кількість складала 813 одиниць, то на початок 2015/2016 навчального року їх налічувалось 659 одиниць, або на 154 одиниці менше (на 19% менше).

Зменшення відбулось за усіма формами власності, при цьому зменшення ЗВО приватної форми власності значно випереджало темпи зменшення у державному секторі. Головною причиною процесу зменшення, на наше переконання, виступає зменшення кількості споживачів послуг вищої освіти і, як наслідок, зменшення попиту на національному ринку послуги вищої освіти,

Важливою особливістю ринку послуг вищої освіти є його об'єктивний зв'язок з ринком праці. Це пояснюється тим, що серед чисельних факторів виникнення диспропорцій на ринках праці сучасних країн результати діяльності закладів освіти займають особливе місце, оскільки у переважній більшості випадків наявність у економічно активного населення якісної освіти високого рівня дає можливість значно швидше знайти нове робоче місце при відповідній допомозі держави щодо підвищення кваліфікації та освоєння нових професій, а роботодавцям при розширенні обсягів своєї діяльності або модернізації виробництва швидше знайти належну робочу силу. Взаємозв'язок освітньої діяльності, або іншими словами, ринку послуг вищої освіти з ринком праці відмічено у багатьох офіційних міжнародних та вітчизняних документах.

У новій Європейській стратегії економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеохоплюючого росту» серед п'яти головних цілей одна визначена для освіти і одна для поліпшення ситуації на ринку праці, а у чотирьох із семи пріоритетних напрямів діяльності йдеться про посилення результативності освітніх систем і сприяння залученню молодих людей на ринок праці, надання людям можливості отримувати нові знання і навички з метою збільшення можливості працевлаштування, поліпшення співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці¹⁹².

¹⁹¹ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України» початок 2016/17 навчального року. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm

¹⁹² Нова Європейська стратегія економічного розвитку «Європа – 2020: стратегія розумного, сталого і всеохоплюючого росту». – URL: <http://eulaw.ru/content/307>.

У Бухарестському комюніке, яке прийняли міністри, відповідальні за вищу освіту у 47 країнах Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) (26–27 квітня 2012 р.) при розгляді досягнень Болонського процесу серед сформульованих цілей передбачено «...покращення здатності випускників до працевлаштування ... задовольняти більш широкі потреби суспільства та ринку праці»¹⁹³.

Світовий банк свою «Доповідь про світовий розвиток – 2013» повністю присвятив зайнятості населення, віднесши її до найважливіших проблем сьогодення у всьому світі. Як стверджують автори Доповіді, «зайнятість є одним із пріоритетних питань в програмі розвитку скрізь і для всіх – від розробників політики до широких верств населення, від лідерів бізнесу до керівників профспілок, від громадських активістів до вчених». На їх думку, серед найскладніших питань, на які повинні знайти відповіді розробники політики, є: «Чи є збільшення інвестицій в освіту і професійну підготовку умовою зростання затребуваності на ринку праці, чи навички можуть бути сформовані у процесі праці»¹⁹⁴.

Постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» встановлено, що НРК «призначена для використання органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин... з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій», «введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентності фахівців; ... налагодження ефективної взаємодії сфери послуг освіти та ринку праці».

Вважаємо, що наведені положення із офіційних документів міжнародних та вітчизняних організацій переконливо свідчать про актуальність проблеми узгодженості (збалансованості) механізмів розвитку послуг освіти та визначення потреб ринків праці і робочої сили у кваліфікованих кадрах.

Зростання актуальності сформульованої проблеми об'єктивно зумовило збільшення кількості досліджень щодо пошуку шляхів її розв'язання. Такі дослідження здійснили як дослідники відомі за науковими працями у сфері розвитку та організації освітньої діяльності (В. Андрущенко, І. Грищенко, Ю. Зінковський, В. Кремень, І. Каленюк, В. Луговий, Н. Ничкало, М. Степко, Ю. Сухарніков та інші), так і дослідники соціальних проблем, у тому числі ринку праці (В. Близнюк, О. Грішнова, Е. Лібанова, С. Мельник, О. Огієнко, І. Петрова та інші). Проте, на наш погляд, основна увага переважної більшості досліджень була зосереджена на теоретичних питаннях проблеми без розроблення конкретних пропозицій щодо її розв'язання. До цього слід додати, що вітчизняні дослідники розвитку освіти розгляд її проблем економічного характеру здійснюють без урахування того факту, що на даний час практично у всіх країнах з ринковою економікою сучасні теорія і практика економічного аналізу на макроекономічному рівні ґрунтуються на положеннях Системи національних рахунків (СНР), в якій, починаючи з 2001 року, окремим видом економічної діяльності класифіковано «Освіта».

У цьому зв'язку хочемо привернути увагу до того, що ефективно (а не формальне) впровадження положень Національної рамки кваліфікацій можливе лише за умови урахування положень діючих економічних класифікацій, перш за все, Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності (ISIC) та національного класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД). Необхідність такого урахування обумовлено об'єктивним взаємозв'язком ринку послуг вищої освіти та ринків праці і робочої сили (див. табл. 7.)¹⁹⁵.

Таблиця 3.7. Взаємозв'язок ринку послуг вищої освіти та ринків праці і робочої сили в Україні¹⁹⁶

¹⁹³ Бухарестське комюніке. Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти, квітень 2012. – URL: [http://www.edupolicy.org.ua/files/Bucharest_Communique\(2012\).pdf](http://www.edupolicy.org.ua/files/Bucharest_Communique(2012).pdf)

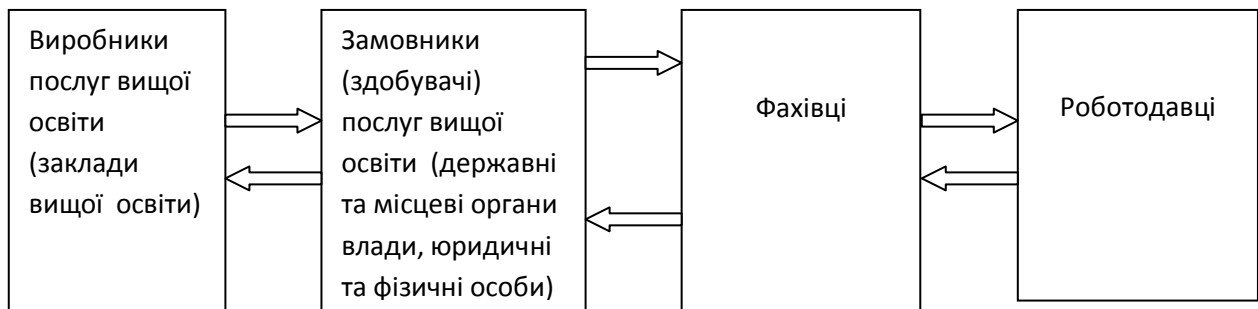
¹⁹⁴ Доклад о мировом развитии – 2013. Занятость. Обзор. Всемирный банк, Вашингтон, с. 1–2. – URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTNWDR2013/Resources/8258024-1320950747192/8260293-1322665883147/Overview_Russian.pdf

¹⁹⁵ Ю. Вітренко «Взаємозв'язок освіти та зайнятості населення України в умовах ринкової економіки: пошук узгодженностей» Вища школа №3 –2013. С.7–18. – URL: <http://lib.iitta.gov.ua/6108/>

¹⁹⁶ Методичні рекомендації «Модернізація економічних відносин у системі вищої освіти в Україні» / Ю. Вітренко, В. Ворона, Д. Кірієнко, В. Ковтунець, С. Мельник, О. Мусієнко, Д. Лебідь; за заг. ред. Ю. Вітренко. – Київ: Інститут вищої

Ринок послуг вищої освіти
Попит Пропозиція

Ринки праці і робочої сили
Попит Пропозиція

Основні кількісні показники

Підготовлено (випуск) фахівців
закладами вищої освіти

Основні кількісні показники

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності
Вивільнено працівників за видами економічної діяльності
Попит на робочу силу за видами економічної діяльності
Працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян за видами економічної діяльності
Попит і пропозиція робочої сили на зареєстрованому ринку праці за професійними групами

У таблиці 7 показано, що заклади вищої освіти, як виробники послуг вищої освіти, формують відповідні пропозиції, а замовники (здобувачі) послуг вищої освіти формують відповідний попит на них.

На підставі представленого в таблиці взаємозв'язку може скластися враження, що, маючи належним чином сформовану статистичну інформацію про стан зайнятості населення та обсяги підготовки фахівців та робітників закладами освіти, відповідним органам державної влади не важко зробити обґрунтовані зміни до планових обсягів підготовки з тим, щоб вони відповідали потребам ринків праці і робочої сили.

Проте, дії органів виконавчої влади у цьому напрямі на протязі багатьох років виявились малоефективними. На наше переконання, основною причиною такого результату є відсутність належного співвідношення між структурами формування відповідних показників підготовки фахівців та показників ринків праці і робочої сили. Про те це може свідчити наступна таблиця (див. табл. 8.)¹⁹⁷.

Таблиця 3.8.

Порівняння структур у формуванні статистичних даних ринку послуг вищої освіти та ринків праці і робочої сили в Україні

освіти НАПН України, 2016. – 56 с. – URL: http://www.iqed.org.ua/images/biblioteka/MR_Moderniz-EK-Vidnosin-VO-UA_IVO-2017-56p_avtors-kolektiv.pdf

¹⁹⁷ Ю. Вітренко «Взаємозв'язок освіти та зайнятості населення України в умовах ринкової економіки: пошук узгодженностей» Вища школа №3 –2013. С.7–18. – URL: <http://lib.iitta.gov.ua/6108/>

Ринок послуг вищої освіти				Ринки праці і робочої сили
Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти ¹⁹⁸				Класифікація видів економічної діяльності – КВЕД, ДК 009: 2010
Шифр галузі	Галузь знань	Код спеціальнос ті	Найменування спеціальності	
1	«Освіта/Педагогіка	011	Освітні, педагогічні науки	21 секція, 88 розділів, 272 групи, 615 класів А. Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство В. Добувна промисловість і розроблення кар'єрів С. Переробна промисловість Д. Постачання електроенергії, газу, пари та канд. повітря Е. Водопостачання, каналізація, поводження з відходами Ф. Будівництво Г. Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автор... Н. Транспорт, складське г–во, поштова та кур'єрська діяльність І. Тимчасове розміщення й організація харчування Ж. Інформація
		012	Дошкільна освіта	
		013	Початкова освіта	
		014	Середня освіта (з предметними спеціальностями)	
		015	Професійна освіта (за спеціалізаціями)	
		016	Спеціальна освіта	
		017	Фізична культура і спорт	
2	«Культура і мистецтво	01	Аудіовізуальне мистецтво та виробництво	
		022	Дизайн	
		023	Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація	
		024	Хореографія	
		025	Музичне мистецтво	
		026	Сценічне мистецтво	
		027	Музеезнавство, пам'яткознавство	
		028	Менеджмент соціокультурної діяльності	
		029	Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	
		3	«Гуманітарні науки	031
030	Історія та археологія			
033	Філософія			
034	Культурологія			
035	Філологія			
4	«Богослов'я	041	Богослов'я	
5	«Соціальні та поведінкові науки	051	Економіка	
		052	Політологія	
		053	Психологія	
		054	Соціологія	
6	«Журналістика	061	Журналістика	
7	«Управління та адміністрування	071	Облік і оподаткування	
		072	Фінанси, банківська справа та страхування	
		073	Менеджмент	
		075	Маркетинг	

¹⁹⁸ Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2017 р. № 53). – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/53-2017-%D0%BF>

		076	Підприємництво, торгівля та біржова діяльність	та телекомунікації
8	«Право	081	Право	К. Фінансова та страхова діяльність
9	«Біологія	091	Біологія	Л. Операції з нерухомим майном
0	Природничі науки	101	Екологія	М. Професійна, наукова технічна діяльність
		102	Хімія	Н. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування
		103	Науки про Землю*	О. Державне управління й оборони; обов'язкове соціальне страхування
		104	Фізика та астрономія	Р. Освіта
		105	Прикладна фізика та наноматеріали	Q. охорона здоров'я та надання допомоги
		106	Географія	R. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок
1	Математика та статистика	111	Математика	S. Надання інших видів послуг
		112	Статистика	T. Діяльність домашніх господарств
		113	Прикладна математика	U. Діяльність екстериторіальних організацій і органів
2	Інформаційні технології	121	Інженерія програмного забезпечення	
		122	Комп'ютерні науки	
		123	Комп'ютерна інженерія	
		124	Системний аналіз	
		125	Кібербезпека	
		126	Інформаційні системи та технології	
3	Механічна інженерія	131	Прикладна механіка	
		132	Матеріалознавство	
		133	Галузеве машинобудування	
		134	Авіаційна та ракетно–космічна техніка	
		135	Суднобудування	
		136	Металургія	
4	Електрична інженерія	141	Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	
		142	Енергетичне машинобудування	
		143	Атомна енергетика	
		144	Теплоенергетика	
		145	Гідроенергетика	
5	Автоматизація та приладобудування	151	Автоматизація та комп'ютерно–інтегровані технології	
		152	Метрологія та інформаційно–вимірювальна техніка	
		153	Мікро– та наносистемна техніка	
6	Хімічна та біоінженерія	161	Хімічні технології та інженерія	
		162	Біотехнології та біоінженерія	
		163	Біомедична інженерія	
7	Електроніка та телекомунікації	171	Електроніка	
		172	Телекомунікації та радіотехніка	
		173	Авіоніка	
8	Виробництво та технології	181	Харчові технології	
		182	Технології легкої промисловості	
		183	Технології захисту навколишнього середовища	
				Класифікатор професій, ДК 003: 2010 9 розділів
				1. Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)
				2.

		184	Гірництво	Професіонали
		185	Нафтогазова інженерія та технології	3. Фахівці
		186	Видавництво та поліграфія	4. Технічні
		187	Деревообробні та меблеві технології	службовці
9	Архітектура та будівництво	191	Архітектура та містобудування	5. Працівники сфери торгівлі та послуг
		192	Будівництво та цивільна інженерія	6.
		193	Геодезія та землеустрій	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства,
		194	Гідротехнічне будівництво, водна інженерія та водні технології	7.
0	Аграрні науки та продовольство	20	Агрономія	Кваліфіковані робітники з інструментом
		202	Захист і карантин рослин	8. Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання та устаткування машин
		203	Садівництво та виноградарство	9. Найпростіші професії
		204	Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва	
		205	Лісове господарство	
		206	Садово–паркове господарство	
		207	Водні біоресурси та аквакультура	
		208	Агроінженерія	
1	Ветеринарна медицина	211	Ветеринарна медицина	
		212	Ветеринарна гігієна, санітарія і експертиза	
2	Охорона здоров'я	221	Стоматологія	
		222	Медицина	
		223	Медсестринство	
		224	Технології медичної діагностики та лікування	
		225	Медична психологія	
		226	Фармація, промислова фармація	
		227	Фізична терапія, ерготерапія	
		228	Педіатрія	
		229	Громадське здоров'я	
3	Соціальна робота	231	Соціальна робота	
		232	Соціальне забезпечення	
4	Сфера обслуговування	241	Готельно–ресторанна справа	
		242	Туризм	
5	Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону	251	Державна безпека	
		252	Безпека державного кордону	
		253	Військове управління (за видами збройних сил)	
		254	Забезпечення військ (сил)	
		255	Озброєння та військова техніка	
		256	Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)**	
6	Цивільна безпека	261	Пожежна безпека	
		262	Правоохоронна діяльність	
		263	Цивільна безпека	
7	Транспорт	271	Річковий та морський транспорт	
		272	Авіаційний транспорт	

	273	Залізничний транспорт
	274	Автомобільний транспорт
	275	Транспортні технології (за видами
8	281	Публічне управління та адміністрування
Публічне управління та адміністрування		
9	291	Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
Міжнародні відносини		
	292	Міжнародні економічні відносини
	293	Міжнародне право

Навіть поверхневий аналіз порівняння дає, на наш погляд, переконливі підстави для висновку, що сформовані відповідно до зазначених у таблиці класифікаторів (переліків) статистичні дані не зможуть слугувати узгодженню обсягів підготовки з потребами ринків праці і робочої сили, оскільки концептуальні засади їх формування не узгоджені між собою. При цьому, на наш погляд, слід взяти до уваги і те, що Система національних рахунків (СНР), для забезпечення функціонування якої і був розроблений та запроваджений класифікатор видів економічної діяльності, діє уже більше 50 років, і цілком природно, що всі інші економічні і соціальні класифікатори мають певним чином враховувати концептуальні положення міжнародних і національних класифікаторів видів економічної діяльності.

Вимушені констатувати, що затверджена постановою КМУ від 23.11.2011 року № 1341 Національна рамка кваліфікацій, попри задекларовану у п. 2 одну із цілей «налагодження ефективної взаємодії сфери послуг освіти та ринку праці» взагалі не містить положень про області чи галузі освіти, за якими б готувалися фахівці, і які б певним чином узгоджувались з видами економічної діяльності і стали б ефективним інструментом для аналізу стану взаємозв'язку ринку послуг освіти і потреб ринку праці у кадрах відповідної кваліфікації.

Вважаємо за необхідне привернути увагу до положень Закону України «Про формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 року № 5499–VI, який набрав чинності з 1 січня 2013 року. Цим Законом встановлено (ст. 1), що державне замовлення є засобом «... державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликань, інтересів та здібностей». Цим же законом встановлено (ст.2 п.п. 2,3), що «Середньостроковий прогноз потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці складаються ... на підставі даних наданих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері статистики» та те, що пропозиції до проекту державного замовлення повинні подаватись «на наступний за плановим рік та наступні два бюджетні періоди у натуральному та вартісному виразах відповідно до затверджених критеріїв у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, галузей знань і спеціальностей».

Актами, які безпосередньо регулюють процеси підготовки фахівців за державні кошти, є наказ Мінекономіки від 03.10.2005 року №314. «Про затвердження критеріїв формування державного замовлення на поставку продукції для державних потреб» (зі змінами, внесеними від 17.09.2009 року № 1024), щорічні постанови КМУ «Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб», відповідні показники законів України про державний бюджет України.

Першим критерієм визначено «вплив підвищення освітнього потенціалу населення України». Це обумовлено тим, що обсяги підготовки фахівців з вищою освітою у сучасних умовах є вирішальним чинником збільшення освітнього потенціалу і забезпечують досягнення відповідних показників розвинених країн світу.

Другий критерій «задоволення потреби фахівцями з вищою освітою з урахуванням особливостей сфер суспільного життя» сформульовано перш за все на підставі конституційних прав громадян України щодо безоплатності повної загальної середньої освіти і безоплатного здобуття вищої освіти на конкурсній основі (звідси необхідність підготовки за державні кошти відповідних фахівців для державних і комунальних

навчальних закладів), безоплатності медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я (звідси також необхідність підготовки за державні кошти медичних працівників), безоплатності отримання правової допомоги (отже, теж слід готувати юридичних працівників за державні кошти). На умовах державного замовлення є необхідність готувати кадри для збройних сил держави, органів правопорядку, органів державного управління, підприємств державної і комунальної форм власності.

Третій критерій «вартість послуг освіти з підготовки одного фахівця за бюджетні кошти» повинен забезпечувати ефективність використання бюджетних коштів шляхом аналізу обґрунтованості вартості підготовки одного фахівця за освітньо–кваліфікаційними рівнями (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр), за формами навчання (денна, вечірня, заочна), за напрямками підготовки, спеціальностями.

Показниками державного замовлення на підготовку фахівців на конкретний плановий рік є обсяги прийому студентів до ЗВО у розрізі галузей знань та освітньо–кваліфікаційних рівнів, випуску фахівців у таких же розрізах, та орієнтована вартість підготовки одного фахівця за бюджетні кошти, та обсягів видатків, передбачених Державним бюджетом України на зазначені цілі. Розрахунки конкретних значень показників здійснюють відповідні міністерства і відомства – державні замовники. На підставі зазначених розрахунків Мінекономрозвитку готує відповідний проект постанови Кабінету Міністрів України.

Розрахунок планових показників випуску фахівців, підготовлених на умовах державного замовлення, не має особливих складнощів, оскільки він здійснюється на основі конкретних статистичних даних випускних курсів.

Проте розрахунки планових обсягів прийому студентів до ЗВО є дуже проблемною справою, оскільки статистичні дані щодо зайнятості населення України, як основа для розроблення пропозицій державних замовників до середньострокових прогнозів потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринках праці, можуть бути сформовані лише за видами економічної діяльності, а визначення конкретних завдань виконавцям державного замовлення здійснюються у розрізі освітньо–кваліфікаційних рівнів, галузей знань і спеціальностей.

Отже, як свідчить наведене вище, і на шляху підвищення ефективності використання такого засобу державного управління як державне замовлення на підготовку фахівців, складання середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці, неузгодженість між структурами класифікаторів (переліків), за якими здійснюється підготовка фахівців, та класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД)¹⁹⁹, стає значною перешкодою²⁰⁰.

На наш погляд, є підстави стверджувати: показники виробництва освітніх послуг (у тому числі послуг вищої освіти) у вартісному виразі є обов'язковою складовою сукупності показників взаємопов'язаного опису процесів і явищ економіки України відповідно до вимог визнаної на міжнародному рівні Системи національних рахунків (СНР). До цього слід додати, що Україна у Плані заходів імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС взяла на себе зобов'язання впровадити у національну практику оновлену п'яту версію СНР 2008 до жовтня 2016 року (п.223), в якій передбачена обов'язковість розрахунку вартості вироблених послуг освіти (у тому числі послуг вищої освіти) як невід'ємної складової валового внутрішнього продукту (ВВП) України.

Отже, актуальність проблеми науково–обґрунтованого визначення вартості послуг освіти не повинна викликати сумніви. Більше того, враховуючи той факт, що діючий до цього часу економічний механізм сфери освіти України функціонує практично на теоретичних засадах радянської планової економіки і на цій підставі не має обґрунтованої методики визначення вартості освітньої послуги, зазначена актуальність значно посилюється, і, на наш погляд, набуває ознак невідкладної необхідності розв'язання проблеми, яку сформульовано наступним чином: відсутність науково–обґрунтованої методики визначення вартості послуг освіти в умовах ринкової економіки України.

Як відомо, вартість і ціна (як грошовий вираз вартості) відносяться до засадничих сучасних економічних термінів (зокрема, таких як дохід, прибуток, попит, пропозиція), на основі яких виникають практично усі економічні відносини щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання продуктів (товарів і послуг); формуються цілі економічної діяльності; аналізуються макроекономічні і мікроекономічні процеси

¹⁹⁹ Класифікатор видів економічної діяльності. – URL: http://www.vobu.com.ua/img/custom/Classifier/10/file_rus.pdf

²⁰⁰ Вища школа. Науково–практичне видання. – К.: Знання, 2013. №3(105)/2013– с. 7–18

виробництва товарів і послуг (у тому числі послуг освіти); утворення та використання доходів; ефективності збалансованого зростання суспільного виробництва.

У країнах з ринковою економікою саме у зв'язку з коливанням цін на ті чи інші товари і послуги відбувається перерозподіл робочої сили і активів між видами економічної діяльності та суб'єктами господарювання, здійснюються заходи щодо більш ефективного використання залучених до виробництва ресурсів, модернізації моделей економічної діяльності суб'єктів господарювання, галузей економіки, сфер суспільного життя.

З наведеного вище природно випливає, що в умовах сучасної ринкової економіки безальтернативним об'єктом розрахунку вартості й ціни може бути лише конкретний продукт (товар або послуга), який має відповідно сформульовані замовником його виробництва, покупцем, або суспільством, характеристики цього продукту. Це у повній мірі відноситься і до конкретної послуги вищої освіти, виробництво і надання якої може офіційно здійснюватись лише за умови отримання ліцензії, в якій на державному рівні встановлено певні обов'язкові вимоги (зокрема, стандарти освіти).

Проте вітчизняна нормативно-правова база до цього часу не містить офіційного визначення послуги вищої освіти (продукту вищої освіти – тотожне поняття), як результату економічної діяльності закладів вищої освіти. Більше того, пропозиції сучасних професійних економістів впровадити у законодавчу практику таке визначення зустрічають істотний спротив значної кількості організаторів освітньої діяльності з дещо емоційними аргументами: визнання результатів освітньої діяльності, як освітньої послуги, навіть лише у якості виду економічної діяльності, принижує суспільне значення освіти, певним чином прирівнює її до сфери послуг.

Перш за все важливість запропонованого вище визначення полягає у тому, що кожна послуга вищої освіти повинна мати вартісний вираз, тобто ціну, яку сплачує замовник (замовниками на виробництво і надання послуг освіти можуть бути органи державної влади, місцевого самоврядування, господарські організації, громадські організації, громадяни України). При цьому, розрахунок ціни має здійснюватись за кожним стандартом вищої освіти, або, у разі відсутності стандарту, відповідно до встановлених замовником у договорі конкретних вимог до послуг вищої освіти. На наш погляд, це обумовить необхідність органам державної влади або місцевого самоврядування, як замовників на виробництво конкретних послуг вищої освіти, визначати при формуванні відповідних бюджетів обсяги видатків на вищу освіту не на «утримання закладів освіти», а на забезпечення здобуття освіти однією особою відповідно до вимог затверджених стандартів вищої освіти. У свою чергу, це викличе необхідність при розробленні і затвердженні стандартів вищої освіти передбачати можливість визначати їх вартісний вимір, тобто реальність економічного забезпечення виконання стандарту.

Загальна формула визначення вартості послуг вищої освіти, виходячи із концептуальних засад СНР 2008, може бути представлена у такому вигляді:

$$\text{Воп} = \text{ПС} + \text{ВДВ};$$

$$\text{ВДВ} = \text{ОПНП} + \text{іП} - \text{іС} + \text{ВП, ЗД}$$

де:

Воп – вартість послуг вищої освіти;

ПС – проміжне споживання (витрати на товари і послуги, які використані (або будуть використані) закладами вищої освіти на виробництво і надання послуг вищої освіти за винятком основних фондів, використання яких відображається як «використання основного капіталу»;

ВДВ – валова додана вартість як результат економічної діяльності «Вища Освіта»;

ОПНП – оплата праці найманих працівників (включає заробітну плату, фактичні та умовні внески на соціальне страхування, яке здійснюється роботодавцями й обчислюється на підставі нарахованих сум;

іП – інші податки (пов'язані з виробництвом послуг вищої освіти, уключають можливі платежі закладів освіти до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням дозволів на специфічні види діяльності);

іС – інші субсидії (пов'язані з виробництвом послуг вищої освіти, які можуть надаватись закладам вищої освіти для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів);

ВП, ЗД – валовий прибуток, змішаний дохід (показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які заклади вищої освіти мають у результаті виробництва і надання послуг освіти).

Запропонована загальна формула визначення вартості послуг освіти повністю відповідає встановленому СНР порядку визначення загальної вартості усіх товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць–резидентів України у звітному періоді (показник «Випуск»), яка (вартість) складається із суми витрат на товари і послуги, які використані інституційними одиницями (до яких належать і заклади освіти) для виробничих потреб (показник «Проміжне споживання») та значень показника валової доданої вартості (ВДВ). У свою чергу, значення показника ВДВ складається із оплати праці найманих працівників (ОПНП), інших податків за виключенням інших субсидій (ІП–ІС), та валового прибутку, валового доходу (ВП,ВД)²⁰¹.

Хочемо також привернути увагу до того, що саме ВДВ може бути для освіти джерелом капітальних вкладень і додаткових надходжень за виробництво і надання послуг освіти більш високої якості, ніж це передбачено відповідними стандартами освіти. Крім того вважаємо, що запропонована загальна формула має бути основою для розроблення відповідних формул розрахунків вартості послуг освіти кожного рівня формальної освіти (для 3–9 рівні освіти – по кожній спеціальності) з використанням відповідних коефіцієнтів для урахування особливостей їх виробництва і надання (історичних, регіональних, соціальних, якісних тощо)²⁰².

У відповідності до запропонованої загальної формули вартості послуг освіти наведемо конкретні показники складу вартості та структури послуг освіти в Україні. У зв'язку з тим, що статистична економічна інформація формується лише у цілому за видом економічної діяльності «Освіта», що не дозволяє виокремлювати підвид «Вища освіта», наведемо конкретні показники складу вартості та структури усіх послуг освіти в Україні. У нас є підстави вважати, що зазначена структура характерна і для послуг вищої освіти (див. табл. 9.)²⁰³.

Таблиця 3.9.
Склад та структура вартості послуг освіти в Україні,
(у факт ичних цінах, млрд. грн.)

Рік	Випуск (вартість послуг освіти) Воп	Проміжне споживання ПС	Валова додана вартість ВДВ	у тому числі		
				Оплата праці найманих працівників ОПНП	Інші податки за виключенням інших субсидій ІП – ІС	Валовий прибуток, змішаний Доход ВП, ЗД
2001 млрд.грн. %	12,4 100,0	3,5 28,2	8,9 71,8	6,4 51,6	0,03 0,2	2,5 20,2
2005 млрд.грн. %	29,4 100,0	8,5 28,9	20,9 71,1	17,5 59,5	0,1 0,4	3,3 11,2
2010 млрд.грн. %	84,2 100,0	28,5 33,8	55,7 66,2	50,6 60,1	0,1 0,1	5,0 5,9
2011 млрд.грн. %	91,4 100,0	29,2 31,9	62,2 68,1	56,7 62,0	0,1 0,2	5,4 5,9
2012 млрд.грн. %	106,7 100,0	31,5 29,5	75,2 70,5	68,6 64,3	0,1 0,0	6,4 6,2

²⁰¹ Вітренко Ю.М. «Вартість і ціни освітніх послуг» /Науково–практичний журнал «Фінанси України» № 1, 2017.– С.18–20.

²⁰² Там само. С.21.

²⁰³ Там само. С.21.

2013						
млрд.грн.	112,8	31,0	81,7	73,9	0,1	7,7
%	100,0	27,5	72,5	65,5	0,0	7,0
Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік, с.30–33; Україна у цифрах у 2014 році, с.24–25						

Наведені дані свідчать, що більше половини у вартості послуг освіти займає оплата праці найманих працівників (ОПНП) з тенденцією до зростання: 2001 рік – 51,6 %; 2005 рік – 59,5 %; 2010 рік – 60,1 %; 2013 рік – 65,5 %. Зазначене зростання відбувалося на фоні певної стабільності показники питомої ваги проміжного споживання (ПС) – 2001 рік – 28,2 %; 2010 рік – 33,8 %; 2013 рік – 27,5 % та суттєвого зменшення показника питомої ваги валового прибутку, змішаного доходу (ВП,ЗД) – 2001 рік – 20,2%; 2010 рік – 5,9%; 2013 рік – 7,0%. При цьому хочемо привернути увагу до того факту, що попри задекларовану у Бюджетному кодексі України неприбутковість державних і комунальних закладів освіти, як бюджетних установ, офіційні статистичні дані свідчать про наявність за фактичними результатами економічної діяльності закладів освіти значних сум валового прибутку, змішаного доходу (ВП,ЗД) 2001 рік – 2,5 млрд грн; 2005 рік – 3,3 млрд. грн.; 2010 рік – 5,1 млрд. грн.; 2011 рік – 5,4 млрд грн; 2012 рік – 6,4 млрд. грн.; 2013 рік – 7,7 млрд грн.

У зв'язку з протиріччям між нормою Бюджетного кодексу України щодо неприбутковості державних і комунальних закладів освіти, як бюджетних установ, та фактичними результатами цих закладів, хочемо ще раз вказати на невідповідність діючого економічного механізму сфери освіти засадам ринкової економіки. У ринковій економіці у результаті економічної діяльності практично завжди є або прибуток (дохід), чи збитки. Про це переконливо свідчать наведені вище офіційні дані. Проте, враховуючи особливий характер освіти, як виду економічної діяльності ринкової економіки, СНР 2008 передбачає можливість відносити заклади освіти до некомерційних організацій (НКО), «...які створюються з метою виробництва товарів і послуг, чий статус не дозволяє їм бути джерелом доходу, прибутку чи іншої фінансової вигоди для одиниць, які їх засновують, контролюють чи фінансують. На практиці їх виробнича діяльність повинна створювати або дохід, або збиток, але любий дохід, який вони можуть отримати, не може бути присвоєним іншими інституціональними одиницями. Статут організації, у відповідності до якого вони засновані, сформульовано таким чином, що інституціональні одиниці, які контролюють чи управляють ними, не мають права на отримання частки в любых прибутках, або інших доходах, які вони отримують. З такої причини вони нерідко звільнені від сплати податків»²⁰⁴.

У сучасній ринковій економіці одним із найважливіших показників виступає валова додана вартість (ВДВ), який характеризує вклад окремого виробника, галузі, сектора у створенні валового внутрішнього продукту (ВВП), оскільки саме ВДВ у СНР є джерелом створення первинних доходів. Характерною особливістю розвинених країн, високотехнологічних галузей, суб'єктів господарювання є велика питома вага ВДВ у загальній вартості вироблених товарів і послуг. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне навести порівняльні дані питомої ваги ВДВ виду економічної діяльності «Освіта» з деякими іншими видами, які свідчать про те, що ВДВ в освітній діяльності значно перевищує аналогічні показники представлених у таблиці інших видів економічної діяльності (див. табл. 10.).

Таблиця 3.10.

Питома вага валової доданої вартості (ВДВ) виду економічної діяльності «Освіта» та деяких інших видів у загальному обсязі виробництва товарів і послуг (показник Випуск) відповідного виду, (у факт ичних цінах, млрд грн.)

Види економічної діяльності	Випуск				ВДВ			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Освіта								
млрд.грн.	84,2	91,4	106,7	112,8	55,7	75,2	75,2	81,7
Питома вага, %	100	100	100	100	66,1	68,1	70,5	72,4

²⁰⁴ Статистичний щорічник України за 2011 рік с.115–116. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm

Сільське господарство, мисливство, лісове господарство млрд.грн.	195,4	261,3	270,0	315,5	82,9	110,0	113,2	132,4
Питома вага, %	100	100	100	100	42,4	42,1	41,9	42,0
Переробна промисловість, млрд.грн.	810,8	970,1	975,0	904,1	146,7	158,7	178,4	169,6
Питома вага, %	100	100	100	100	18,1	16,4	18,3	18,8
Будівництво, млрд.грн.	137,1	165,0	184,8	174,2	36,6	41,1	40,5	38,5
Питома вага, %	100	100	100	100	26,7	24,9	21,9	22,2
Професійна, наукова та технічна діяльність, млрд.грн.	55,2	63,1	88,0	97,3	27,8	31,2	43,0	48,7
Питома вага, %	100	100	100	100	50,4	49,4	48,9	50,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, млрд.грн.	63,5	69,8	80,5	78,9	41,5	45,5	53,2	52,2
Питома вага, %	100	100	100	100	65,4	65,2	66,1	66,2
Джерело: Статистичний щорічник України за 2013 рік, с.30–31. Україна у цифрах у 2014 році, с.24–25								

Наведемо також офіційні статистичні дані видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти у цілому та за економічною бюджетною класифікацією у 2012 – 2014 роках, які значною мірою відповідають показникам табл. 1 і 2, і які також повинні слугувати у якості бази для аналізу вартості послуг освіти (див. табл. 11.).

Таблиця 3.11.
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування освіти, (млрд. грн.)

	2012	2013	2014
Всього видатки	492,5	505,8	523,1
%	100	100	100
у тому числі:			
Видатки на освіту	101,6	105,5	101,1
%	20,6	20,9	19,1
Видатки на військову освіту	0,9	0,9	0,9
%	0,2	0,2	0,2
Джерело: Бюджет України 2014, Статистичний збірник, с.27–32.			

Як свідчать наведені дані табл. 11, обсяги бюджетних видатків на фінансування освіти співставні з показниками вартості послуг освіти (Випуск) за відповідні роки, представлені у табл. 1 (різниця – за рахунок обсягів послуг освіти, що виробляються і надаються приватними закладами освіти, та через методологічні особливості розрахунків). При цьому слід зазначити, що бюджетні видатки на освіту за питомою вагою у структурі усіх видатків займають друге місце, дещо поступаючись лише видаткам на соціальний захист та соціальне забезпечення (19 – 21 % на освіту і 25 – 29 % на соціальний захист).

У таблиці 5 представлені показники видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією, які теж можуть бути основою для розрахунків вартості послуг освіти (див. табл. 12.).

Таблиця 3.12.
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією, (млрд. грн.)

	2012	2013	2014
Всього видатки на освіту	101,6	105,5	100,1
%	100	100	100
Поточні видатки	97,8	102,5	97,8
%	96,3	97,1	97,0

Оплата праці і нарахування на з/плату %	53,2 52,3	56,6 53,6	54,0 54,0
Використання товарів і послуг %	42,6 42,0	43,8 41,5	41,8 41,7
з них :			
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар %	1,6 1,6	1,6 1,5	1,9 1,8
Продукти харчування %	4,5 4,4	4,9 4,6	4,8 4,8
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв %	7,8 7,7	7,8 7,4	7,2 7,2
Дослідження і розроблення, окремі заходи по реалізації державних (регіональних програм) %	27,6 27,1	28,5 27,0	26,7 26,7
Соціальне забезпечення %	1,9	2,0	1,9
з них:	1,9	1,9	1,9
Стипендії %	1,4 1,4	1,4 1,3	1,2 1,2
Капітальні видатки %	3,7 3,7	3,0 2,9	2,4 2,4
Придбання основного капіталу %	2,6 2,6	2,4 2,2	1,7 1,7
Джерело: Бюджет України 2014, Статистичний збірник, с.133–135.			

Як і при аналізі значень показників вартості послуг освіти, викладених у табл. 12, у складі видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти теж більше половини займають видатки на оплату праці і нарахування на з/плату: 2012 рік – 52,3 %; 2013 рік – 53,6 %; 2014 рік – 54,0%.

Друге місце за питомою вагою як у табл. 2, так і табл. 4, займають значення подібних показників «Проміжне споживання» і «Використання товарів і послуг»: понад 35% у табл. 2 (якщо до значень показників «Проміжне споживання» додати значення показників «Валовий прибуток, змішаний доход», що пояснюється методологічною доцільністю) і близько 42 % у табл. 4. (якщо від значень показника «Використання товарів і послуг» відняти значення показника «Фундаментальні та прикладні дослідження і розроблення у сфері освіти» – відповідні додавання і віднімання необхідні для співставності показників). Подібність складу структури вартості послуг освіти, значення якої сформовані на положеннях СНР, і складу структури видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією, значення якої сформовані на засадах принципів Бюджетної системи, дає достатні, на наш погляд, підстави для оптимізму щодо можливості і розроблення науково–обґрунтованої Методики визначення (розрахунку) послуг освіти.

У СНР 2008 використовуються такі види цін для виміру виробництва товарів і послуг – основні ціни, ціни виробника й ціни покупця.

Основна ціна – це сума, яка має бути отримана виробником від покупця за одиницю товару або послуги, вироблених у якості випуску, мінус любий податок, який підлягає до сплати, і плюс люба субсидія, яка підлягає отриманню виробником як наслідок їх виробництва або продажі. Вона включає любі транспортні витрати, представлені окремо у рахунках–фактурах виробником.

Ціна виробника – це сума, яка має бути отримана виробником від покупця за одиницю товару або послуги, вироблених у якості випуску, мінус любий нарахований ПДВ або аналогічний податок. Вона не виключає транспортні витрати, представлені окремо в рахунках–фактурах виробником.

Ціна покупця – це сума виплачена покупцем, виключаючи любий ПДВ або аналогічний податок, які підлягають відрахуванню покупцем, за поставку одиниці товару або послуги у встановлені покупцем терміни

і місце. Ціна покупця товару включає любі транспортні витрати, сплачені окремо покупцем за поставку у встановлені покупцем терміни і місце²⁰⁵.

У логічному зв'язку з викладеним вище визначенням «послуга освіти», загальною формулою визначення вартості послуг освіти, визначеннями основної ціни, ціни виробника і ціни покупця, як основних концептуальних складових визначення вартості послуг освіти, вважаємо за необхідне вказати на ще декілька важливих положень, зокрема: термін виробництва і надання освітньої послуги; методична основа розрахунку фактичної вартості освітньої послуги (собівартість); методична основа розрахункової вартості послуг освіти.

Загальним терміном виробництва і надання конкретної освітньої послуги слід вважати початок навчання за конкретною освітньою програмою і завершення навчання з отримання відповідного документу (свідоцтво, атестат, диплом, сертифікат тощо), тобто весь термін здобуття відповідної освіти з розбивкою на певні періоди (навчальний рік, клас, курс, семестр тощо). Вартість навчання розраховується за весь період навчання з можливою розбивкою на встановлені періоди, про що зазначається у договорі на виробництво і надання освітньої послуги.

Основою розрахунку фактичної вартості послуг освіти мають бути дані бухгалтерського обліку конкретного закладу освіти. При цьому слід взяти до уваги той факт, що діюча система бухгалтерського обліку закладів освіти, які здійснюють господарську діяльність в організаційно – правовому статусі, «бюджетна установа», не дозволяє забезпечити розрахунок вартості конкретних послуг освіти належним чином і, у цьому зв'язку, потребує кардинальних змін.

Розрахункова вартість послуг освіти має визначатись з урахуванням:

– вимог Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД)²⁰⁶ та Державного класифікатора продукції та послуг (ДКПП) щодо складу виду економічної діяльності «Освіта», секції «Послуги у сфері освіти».

– мінімальних значень вимог стандарту освітньої діяльності до кадрового, навчально–методичного, науково–дослідницького, інформаційно–комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності для виробництва й надання послуг освіти кожного рівня формальної освіти (для 3 – 9 рівнів освіти – по кожній спеціальності);

– мінімальних значень нормативів матеріально–технічного забезпечення освітньої діяльності для виробництва и надання послуг освіти кожного рівня формальної освіти (для 3 – 9 рівнів освіти на кожній спеціальності), зокрема, опалення приміщень, холодного і гарячого водопостачання, освітлення приміщень, тощо;

– мінімальних значень вимог до змісту та результатів (кваліфікацій) освітньої програми кожного рівня формальної освіти (для 3 – 9 рівнів освіти на кожній спеціальності), зокрема, обсягів кредитів (навчальної трудомісткості) та особливостей кадрового, навчально–методичного, науково–дослідницького, інформаційно–комунікаційного та іншого забезпечення²⁰⁷.

Перші спроби правового регулювання визначення вартості послуг освіти беруть свій початок ще за часів перебування України у складі СРСР. Тоді у 1987 році були прийняті рішення про можливість відшкодування витрат (повне або часткове) на підготовку одного фахівця підприємствами сфери матеріального виробництва. Норматив часткового відшкодування на підготовку одного фахівця на 1988 – 1990 роки був встановлений у розмірі 3000 радянських рублів. Зазначені кошти повинні були використовуватись у якості джерела фінансування капітальних вкладень будівництва і реконструкцій об'єктів вищої школи, на придбання устаткування, приладів, обчислювальної техніки. Крім того, саме у цей час були здійснені експерименти щодо прийомів студентів до ЗВО України на платній основі, що теж спонукало до необхідності створення відповідної методичної бази розрахунку як коштів на відшкодування затрат, так і розмірів плати за навчання. Цілком природно, що теоретичною основою зазначених спроб були засади марксистсько–ленінської економічної теорії.

²⁰⁵ Статистичний щорічник України за 2011 рік с.191–194. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm

²⁰⁶ Класифікатор видів економічної діяльності. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁰⁷ Вітренко Ю.М. «Вартість і ціни освітніх послуг» /Науково–практичний журнал «Фінанси України» № 1, 2017.– С.23.

В умовах незалежності України була прийнята значна кількість нормативно–правових актів, дія яких теж була направлена на регулювання фінансування освітньої діяльності з використанням економічного терміну «вартість».

Найбільш ґрунтовними серед них, на наш погляд, є постанова КМУ від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта». Як встановлено у п.1 цієї методики вона «...застосовується для розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки за державним замовленням одного кваліфікаційного робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, слухача за освітньо–кваліфікаційним рівнем, науковим ступенем, спеціальністю, напрямом підготовки, галуззю знань, видом економічної діяльності (для професійно–навчального технічного закладу) професією та формою навчання (далі – орієнтовна середня вартість) з урахуванням мінімальних обґрунтованих витрат для їх підготовки державними і комунальними професійно–технічними навчальними закладами, вищими навчальними закладами I – IV рівня акредитації, науковими установами, і закладами післядипломної освіти (далі – заклади, установи) на плановий рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим роком»²⁰⁸, тобто, сферою застосування цієї методики є державний сектор профтєхосвіти, вищої та післядипломної освіти, науки у частині підготовки науково–педагогічних кадрів.

Перш за все, на наш погляд, використання у Методиці словосполучення «вартість підготовки» потребує іншої редакції, оскільки поняття вартість, як економічного терміну, застосовується, як правило, при розгляді товарів і послуг, як завершених результатів конкретних видів економічної діяльності. У той же час, словосполучення «вартість підготовки» свідчить, що мова йде про процес виробництва (у нашому випадку – послуг освіти), тобто, про розрахунок витрат на виробництво, а не про розрахунок вартості послуг освіти, як кінцевого результату освітньої діяльності²⁰⁹. Переконливим прикладом того, що у Методиці йдеться не про розрахунок вартості кінцевого продукту – освітня послуга, а про розрахунок видатків бюджетних коштів на підготовку за державним замовленням однієї фізичної особи може слугувати наявність положення щодо розрахунку «...на плановий рік та два бюджетні періоди, що настають плановим роком...»²¹⁰. Як відомо, у переважній більшості випадків, виробництво і надання послуг освіти здійснюються у межах навчального року, а не у межах планового року, у зв'язку з чим вартість освітньої послуги слід розраховувати на весь навчальний період (з можливою розбивкою на навчальні роки), а не на планові та бюджетні періоди.

Окрім того, у методиці у п. 1 вказується, що вона застосовується для розрахунку «з урахуванням мінімальних економічно обґрунтованих витрат для їх підготовки...». Усі практичні працівники, які професійно займаються фінансуванням ЗВО, знають, що до цього часу офіційно затверджених «мінімальних економічно обґрунтованих витрат» не існує, і таке положення виглядає як декларативне побажання, а не обов'язковим елементом розрахунку вартості послуг освіти.

Слід вказати і на те, що встановлений у п. 3 перелік витрат на підготовку за державним замовленням, не узгоджується з вимогами КВЕД, яким, зокрема, витрати на соціальне забезпечення для надання державних пільг та гарантій окремим категоріям учнів, студентів, капітальне будівництво, витрати на утримання гуртожитків не повинні включатись до виду «Освіта».

Не можна погодитись і з запропонованими «формулами визначення орієнтовної середньої вартості» підготовки, викладеними у п. 4 – це формули розрахунку бюджетних коштів на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим роком, а не формули визначення вартості послуг освіти.

Не сприяє розв'язанню проблем визначення вартості послуг освіти і положення спільного наказу Міністерства освіти и науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 р. № 736/902/758 «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та

²⁰⁸ Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта Постанову КМУ від 20 травня 2013 року № 346. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF/paran8#n8>

²⁰⁹ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Науково–теоретичний та інформаційно–практичний журнал «Фінанси України», №1. (247), 2017, С

²¹⁰ Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта Постанову КМУ від 20 травня 2013 року № 346. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF/paran8#n8>

комунальними навчальними закладами», у якому є окремий розділ II. Встановлення вартості платних послуг освіти²¹¹.

Одразу слід зазначити, що дія цього Порядку поширюється лише на платні освітні послуги, які «замовник – фізична та юридична особа, яка на підставі договору (контракту, заяви) з навчальним закладом замовляє навчальному закладу платну послугу для себе або іншої особи, беруть на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати». Методологічно зазначений нормативно – правовий акт і вказаний вище в достатній мірі між собою не узгоджені.

Так, зокрема, у п. 2.1 цього Порядку встановлено, що «калькуляційною одиницею є вартість отримання відповідної платної освітньої послуги однією фізичною особою за весь період її надання у повному обсязі», а не «вартість підготовки на плановий рік та два бюджетних періоди», як це встановлено постановою КМУ від 20 травня 2013 року № 346. Проте, у Порядку не вказується, яким чином при діючій системі бухгалтерського обліку розподілити загальні витрати на підготовку фахівців у цілому по навчальному закладу, які формуються у звітному календарному році, на ті, що використанні для надання платної освітньої послуги однієї фізичної особи за весь період її надання у повному обсязі, що, на наш погляд, практично неможливо зробити.

Хочемо привернути увагу ще до одного важливого нормативно–правового акту, положення якого безпосередньо обумовлюють необхідність визначення вартості послуг освіти у розрізі рівнів формальної освіти та спеціальностей. Йдеться про Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року № 922 – VIII, який введено в дію з 1 квітня 2016 року – для центральних органів виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, а з 1 серпня 2016 року – для усіх замовників загалом.

Перш за все, слід зазначити, що згідно ст. 2 «Сфера застосування закону» його дія поширюється на закупівлю послуг «...з підготовки фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням...», при цьому встановлено, що особливості здійснення процедур закупівлі вказаних послуг, «...встановлюються окремими законами для таких... послуг...». Із цього, на наше переконання, безальтернативно випливає необхідність невідкладності розроблення і запровадження або нового відповідного закону, або внесення відповідних змін до діючої законодавчої бази, в яких би були чітко прописані процедури закупівель вказаних вище послуг освіти. У цьому ж Законі у ст. 1 «Визначення основних термінів» наведене визначення термінів, зокрема, таких як, «послуга», «предмет закупівлі», «приведена ціна» та ряд інших, які мають всі підстави вважатися достатньою правовою базою для розроблення науково–обґрунтованої методики визначення вартості послуг освіти, застосування якої дозволить відійти від діючої практики непрозорого розподілу бюджетних коштів між закладами освіти та забезпечить добросовісну конкуренцію між ними, сприятиме запобіганню корупційним діям і зловживанням, підвищенню ефективності використання державних коштів.

На виконання Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» було затверджено Кабінетом Міністрів України «Порядок розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів та перепідготовку кадрів» № 363 від 20 травня 2013 року. На наш погляд, у Порядку не передбачений механізм розміщення держзамовлення між держзамовниками, оскільки виконання держзамовлення на підготовку кваліфікованих кадрів за тими чи іншими програмами може здійснюватись закладами вищої освіти, підпорядкованими різним замовникам. Отже, спочатку треба на конкурсній основі здійснити відбір держзамовників, а вже потім – виконавців держзамовлення. Відсутність у Порядку зазначених положень робить його просто формальним документом, який не забезпечує досягнення задекларованих у п.1 принципів «добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, об'єктивного і неупередженого оцінювання конкурсних пропозицій»²¹².

²¹¹ Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних кадрів Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 20.05.2013 № 363. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/363-2013-%D0%BF>

²¹² Наказ Мінекономіки України від 26.03.2013 № 305 «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці» URL: http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/printable_article?art_id=208804

На виконання аналізованого вище Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково–педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» була затверджена наказом Мінекономрозвитку Методика формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, № 305 від 26 березня 2013 року, у якій зазначено: «визначає алгоритм розрахунку Мінекономрозвитку середньострокового прогнозу ... та базується на розрахунку кількості зайнятих за видами економічної діяльності (на рівні секцій КВЕД), яка необхідна для прогнозування додаткової потреби окремих видів економічної діяльності в робочій силі за професіями (на рівні підрозділів за Класифікатором професій)»²¹³.

Як показує практика, державне замовлення на підготовку фахівців формується відповідно до переліків напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка у ЗВО, які затверджені постановами КМУ і які суттєво не узгоджуються з КВЕД, при цьому Методика не містить відповідного механізму узгодження. Крім того, у Методиці відсутнє посилання на взаємозв'язок розрахунку потреби у фахівцях із складанням загального балансу трудових ресурсів – важко уявити процес розрахунків зазначеної вище потреби без розроблення таких балансів. Очевидна наявність вказаних недоліків Методики викликає теж великі сумніви щодо її здатності поліпшити діючу модель державного замовлення на послуги вищої освіти²¹⁴. Розрахунок вартості навчання на одного здобувача, можливо здійснити на основі затверджених на державному рівні Державних стандартів професійної, освітньої діяльності, вищої освіти, послуг вищої освіти (які повинні в обов'язковому порядку містити перелік обов'язкових навчальних дисциплін із зазначенням терміну їх опанування, у розрізі видів освітніх програм, мають бути переліки мінімального обсягу науково–методичного, матеріально–технічного та інших видів забезпечення освітньої діяльності. Розрахунок вартості навчання одного здобувача, слід здійснювати на основі затверджених на державному рівні державних стандартів послуг вищої освіти, які повинні в обов'язковому порядку містити перелік обов'язкових навчальних дисциплін із визначенням часу вивчення та у розрізі видів навчальних програм, переліків мінімального обсягу науково–методичного, матеріально–технічного та інших видів забезпечення освітнього процесу.

²¹³ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Науково–теоретичний та інформаційно–практичний журнал «Фінанси України», №1. (247), 2017, С.23.

²¹⁴ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Науково–теоретичний та інформаційно–практичний журнал «Фінанси України», №1. (247), 2017, С. 23.

Висновки до Розділу 3

1. В Україні на даний час відсутня науково–обґрунтована методика визначення вартості послуг освіти в умовах ринкової економіки.

2. Основою визначення вартості послуг освіти мають бути нормативно–правове визначення освітньої послуги, сформульоване на концептуальних засадах п'ятої версії Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), та стандарти освіти і, можливо, стандарти послуг освіти.

3. Основними заходами, спрямованими на розв'язання проблеми визначення вартості послуг освіти, мають бути:

- Здійснення наукових досліджень проблем вартості послуг освіти в умовах ринкової економіки України.
- Законодавче визначення терміну «освітня послуга» в Законі України «Про освіту».
- Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення вартості послуг освіти».
- Розроблення проекту Закону України «Про особливості закупівлі послуг освіти для потреб держави».

4. Очевидна складність, а інколи і болісність процесів переходу економіки України на сучасні моделі ринкової економіки, особливо у такій соціально чутливій сфері, як освіта, не дають нам підстави вважати викладені пропозиції обов'язковими і вичерпними. Разом із тим, ми переконані, що реалізація сформульованих у розділі заходів на запропонованих концептуальних засадах сприятиме істотному підвищенню ефективності як освітньої діяльності, так і її економічного механізму.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЯКОСТІ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАНДАРТИЗАЦІЯ, СТАНДАРТИ (Ю. Вітренко, Д. Кірієнко)

За показниками освітньої діяльності у сфері вищої освіти, які розраховані Програмою розвитку ООН, Україна знаходиться на рівні відповідних показників найрозвиненіших країн світу. Так, показник охоплення населення України вищою освітою у 2010–2015 рр. склав 82 % проти 65 % у Німеччині, 56 % – Великій Британії, 64 % – Франції, 71 % – Польщу; 87 % – США; 89 % – Іспанії; 63 % – Італії. При цьому слід вказати на вражаючий слабкий взаємозв'язок між високими кількісними показниками масштабів освітньої діяльності України та низькими значеннями одного із основних показників економічного розвитку – валовим національним продуктом (ВНП) на душу населення України за паритетом купівельної спроможності у доларах США, який у 2015 р. в Україні був у рази меншим, ніж у розвинених країнах: 7361 дол. в Україні проти 45000 дол. у Німеччині; 53245 дол. – США; 37931 дол. – Великій Британії; 38085 дол. – Франції; 32779 дол. – Іспанії; 33573 дол. – Італії; 24117 дол. – Польщі. Однією із основних причин слабого взаємозв'язку, на нашу думку, є низька якість послуг освіти, які надаються українськими закладами освіти (перш за все закладами вищої освіти), про що, зокрема, свідчать дані Всесвітнього опитування Геллапа (% задоволених національною системою освіти, 2014 – 2015 р. р.*) – в Україні лише 50% задоволені якістю освіти проти 62 % у Німеччині; 68,% США; 70 % – Великій Британії; 71 % – Франції; 57 % – Іспанії; 55 % – Італії; 67% – Польщі.²¹⁵

Ще одним, а на сучасному етапі розвитку вищої освіти України, можливо і головним, підтвердженням незадовільної якості освітньої діяльності українських ЗВО можуть слугувати і їх місця у провідних світових рейтингах. Наприклад, у 2011 році в рейтингу QS вперше з'явилися лише два українських університети: в категорії 601+ (тобто університетів, які знаходяться у сьомій сотні провідних світових університетів) наявні Донецький національний університет та Національний технічний університет України «КПІ». У 2012 році в категорії 501–550 до них додався Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Наступного року Київський національний університет імені Тараса Шевченка увійшов до п'ятисот кращих світових університетів (401–450), Національний технічний університет України «КПІ» опинився у сьомій сотні (601–650), а Донецький національний університет та Національний технічний університет «ХПІ» – у восьмій сотні (701+). В 2014 році до п'ятої сотні рейтингу крім Київського національного університету імені Тараса Шевченка (421–430) увійшов Харківський національний університет імені Василя Каразіна (481–490). Національний технічний університет України «КПІ» залишився у шостій сотні (551–600), а до сьомої сотні увійшов Сумський державний університет (651–700). Донецький національний університет та Національний технічний університет «ХПІ» залишилися у восьмій сотні (701+). 8 червня 2017 року британською компанією Quacquarelli Symonds опубліковані результати QS World University Rankings 2018, що визначає результати діяльності університетів світу за основними академічними показниками.²¹⁶

До рейтинг-листа QS World University включено понад 900 університетів світу. Як і минулого року до рейтингу включено шість українських закладів вищої освіти, два з яких посіли місця у групі 401–420. Загалом лідерам вітчизняної університетської освіти вдалося утримати позиції, що були отримані ними минулого року. Зокрема, за результатами рейтингу World University Rankings 2018, Харківський національний університет ім. Каразіна посів перше місце серед українських університетів та місце 401–420 у загальносвітовому рейтингу, незначно втративши позиції у порівнянні з минулим роком (382 місце у рейтингу 2017). Трохи покращив свої позиції у рейтингу Київський національний університет ім. Шевченка, отримавши місце у групі 411–420 (431–440 у 2017 році). Третє місце серед українських ЗВО посів НТУУ «Київський політехнічний інститут», розташувавшись у категорії 501–550 (551–600 минулого року). Також свої позиції у QS World University Rankings 2018 зберіг НТУ «Харківський політехнічний інститут», що знаходиться у категорії 701–750 (701+ у 2017 році). П'ятим і шостим українськими навчальними закладами у рейтингу представлені «Донецький національний університет» та «Сумський державний університет», які попри

²¹⁵ Доклад о человеческом развитии для всех и каждого / Пер. С англ.; Программа развития ООН. – М.: Издательство «Весь мир», 2017. – URL 284 с. (Human Development Report 2016).

²¹⁶ World University Rankings 2017–2018. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2018>.

* дані відносяться до останнього року зазначеного періоду, за який є статистика

минулорічні позиції 701+ опинилися у категорії 801–1000. Не змінними на протязі багатьох років. Перше ж місце у світовому рейтинг–лісті посідає Massachusetts Institute of Technology (MIT). Загалом, у першій п'ятірці чотири університети зі США: Stanford University, Harvard University та California Institute of Technology (Caltech). На п'ятому місці британський University of Cambridge.²¹⁷

Світовими лідерами за показниками університетської освіти традиційно залишаються американська та британська освітні системи, що мають переважну кількість своїх представників у Top–100 світового рейтингу.

Як свідчать наведені дані про місця українських ЗВО у світових рейтингах, якість вищої освіти в Україні далека від світових показників.

За останні 10-15 років у різних країнах світу почали розроблятися і широко застосовуватися різноманітні методології та підходи до визначення рейтингів університетів, або, як їх називають у Великобританії, «таблиць ліг» (league tables). Така робота поступово стала виходити за межі національних рамок і набувати регіонального й міжнародного характеру. Визначення певного інтегрального показника якості діяльності закладів вищої освіти, яким є їхній рейтинг, у першу чергу обумовлене необхідністю взаємного визнання навчальних програм і університетів у Болонському просторі.

У монографії С. Курбатова «Феномен університету в контексті часових та просторових викликів» зазначено, «... що в основі рейтингу як технічного та технологічного процесу лежить принцип порівняння. При чому, це порівняння відбувається на основі певних параметрів (критеріїв та (або) індикаторів), які оцінюють споріднені якості, носієм яких є об'єкти порівняння. Ідентифікація подібних споріднених сфер – важливе завдання для кожного укладача рейтингів, бо інакше виникає загроза порівнювати тепле та зелене, або, як говорять англійською мовою, «to compare peers and apples».²¹⁸

У цій же роботі С. Курбатов відзначив, що характерною рисою XX сторіччя є виникнення масової університетської освіти. За даними UNESCO, вимальовується досить незвичний рейтинг країн з найбільшою кількістю університетів в сучасному світі. Так, перше місце в ньому займає Індія (8407 університетів), друге – США (5758 університетів), третє – Аргентина (1705 університетів), четверте – Іспанія (1415 університетів), п'яте – Мексика (1341 університет), шосте – Бангладеш (1268 університетів), сьоме – Індонезія (1236 університетів), восьме – Японія (1223 університети), дев'яте – Франція (1062 університети) і, нарешті, десяте – Китай (1054 університети). Як бачимо, кількість університетів в тій чи іншій країні погано корелює з рівнем життя чи загальною економічною ситуацією. При цьому, найбільша кількість студентів – 14261778 осіб – навчалася все ж таки в США...»²¹⁹.

Достатньо ґрунтовно викладено аналіз та принципи рейтингового оцінювання у дисертаційному дослідженні С. Курбатова «Феномен університету в контексті глобальних трансформацій». Так, зокрема, він дає наступну історичну інформацію щодо розвитку рейтингового оцінювання²²⁰.

Перший сучасний рейтинг національних закладів вищої освіти був надрукований в 1983 році американським журналом «US News & World Report». У статті «Народження рейтингів» один з його фундаторів Роберт Морс (Robert Morse) зазначає: «тоді ніхто не міг уявити, що лише через 25 років рейтинги стануть впливовим фактором американської політики в галузі університетської освіти, будуть предметом дискусії в докторських дисертаціях, наукових дослідженнях, конференціях та постійно перебувати в полі зору мас медіа».

Цей рейтинг являв собою опитування керівників 1308 коледжів з метою визначити, які з них, на їхню думку, надають найкращі освітні послуги. Переможцем тоді став Стенфордський університет. Подібне опитування було покладене в основу рейтингів, складених у 1985 та 1987 році. Починаючи з 1988 року разом з результатами опитування в рейтингу «US News & World Report» використовуються і статистичні дані, зокрема:

- 1) співвідношення кількості випускників та кількості першокурсників;

²¹⁷ Українські виші зберегли позиції у QS World University. – URL: <http://osvita.ua/vnz/rating>

²¹⁸ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів: монографія / С. В. Курбатов. – Суми : Університетська книга, 2014. – 262 с.,

²¹⁹ Там само, с. 119.

²²⁰ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : дис. докт. філ. наук : 09.00.10 / Курбатов Сергій Володимирович – українська, 2015. – 361 с.

2) результати стандартизованих вступних тестів першокурсників, пропорція між кількістю поданих документів та кількістю зарахованих;

3) якість викладацького складу та їх заробітна платня;

4) фінансові витрати на підготовку одного студента;

5) оцінка випускниками якості навчання.

З 1997 року рейтинг друкується в мережі Інтернет.

Таким чином, більше 30 років тому в США вперше було успішно реалізовано ідею створення університетських рейтингів²²¹.

Також він зазначає, що організацією, яка координує міжнародну роботу в галузі розроблення університетських рейтингів та вдосконалення процесу їх теоретичної та методологічної підтримки, є Міжнародна група експертів у галузі університетських рейтингів (International Ranking Expert Group (IREG)). Її було створено 2002 року в Варшаві за участі Європейського центру вищої освіти UNESCO та провідних експертів у галузі університетських рейтингів. Організацією розроблені так звані Берлінські принципи складання рейтингів закладів вищої освіти (Berlin Principles of Ranking of Higher Education Institutions) – документ, який відображає визнані на міжнародному рівні підходи до складання університетських рейтингів. Берлінські принципи складаються з 16 пунктів та охоплюють наступні питання: «цілі та задачі рейтингів», «розроблення показників та їх ваги», «збір та обробку даних» та «презентацію результатів». Метою Берлінських принципів проголошено «розробку основ для створення та поширення загальнонаціональних, регіональних та світових рейтингів, що приведе до появи системи постійного покращення та вдосконалення методик, покладених в основу рейтингів»²²².

У жовтні 2009 року на основі Міжнародної групи експертів у галузі університетських рейтингів (IREG) було створено Наглядову раду IREG з питань академічних рейтингів та якості (IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence). Її головне завдання – оцінка якості університетських рейтингів на національному, регіональному та міжнародному рівнях, а також налагодження активного і творчого діалогу між експертами в галузі розроблення та вдосконалення університетських рейтингів.

Якщо в перші роки існування рейтинги орієнтувалися на оцінку переважно дослідницької діяльності університету, то останнім часом дедалі помітнішим стає намагання знайти універсальні індикатори оцінки якості університетської освіти. Далі ми спробуємо проаналізувати індикатори, що на сьогоднішній день оцінюють (як безпосередньо, так і опосередковано) якість освіти в Шанхайському рейтингу, рейтингу Таймс–Томсон Рейтерс, рейтингу QS та рейтингу Вебометрикс. Зазвичай рейтинги орієнтуються на критерії та індикатори, які легко виміряти та інформація про які знаходиться у відкритому доступі. Наприклад, у Шанхайському рейтингу це кількість лауреатів Нобелівської премії серед співробітників та випускників університету, кількість публікацій у провідних наукових журналах світу, індекс цитування співробітників, тобто фактично оцінюється дослідницький потенціал університету, який, водночас, опосередковано відображає якість університетської освіти в сучасному світі. Рейтинги Таймс–Томсон Рейтерс та QS, поряд з об'єктивними індикаторами, використовують і суб'єктивні, зокрема оцінку репутації університету в академічному середовищі. Рейтинг Вебометрикс повністю зосереджений на оцінці репрезентації того чи іншого університету в мережі Інтернет.

Звісно, будь-яка система рейтингування ґрунтується на обмеженій кількості критеріїв, вибір яких – прерогатива укладачів рейтингу²²³.

Серед київських університетів у U–Multirank представлені Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України «КПІ», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Національний університет Києво–Могилянська Академія та Університет банківської справи Національного банку України. В цілому ж проект охоплює 850 інститутів вищої освіти, 1000 факультетів та 5000 навчальних програм з 74 країн світу.

Шанхайський рейтинг

²²¹ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : дис. докт. філ. наук : 09.00.10 / Курбатов Сергій Володимирович – українська, 2015. – 201–202 с.

²²² Там само с. 208.

²²³ Там само с. 214.

Першим зі світових університетських рейтингів став складений в червні 2003 року Інститутом вищої освіти Шанхайського університету Xіа Тон (Китай) «Академічний рейтинг світових університетів» («Academic Ranking of World Universities») або Шанхайський рейтинг. Рейтинг університетів світового класу в наш час розраховується згідно з такими критеріями:

1) *Якість освіти (10%)*, що визначається кількістю випускників університету, які здобули Нобелівську премію, або особливі відзнаки у своїх галузях (зокрема, медалі Всесвітнього союзу математиків). Випускниками вважаються всі, хто отримував в університеті бакалаврський, магістерський або докторський ступень. «Вага» цих випускників калькулюється в залежності від того, коли вони закінчили університет і складає: 100% для випускників 2001–2010 років, 90% – 1991–2000 років, 80% – 1981–1990 років і так далі до 10%, які отримують випускники 1911–1920 років.

2) *Рівень викладачів (40%)*, що розраховується у двох субкатегоріях: а) кількість викладачів — лауреатів Нобелівської премії і спеціальних відзнак у своїх галузях — 20%; як і в випадку з випускниками, враховується час отримання, який складає 100% для премій, отриманих після 2011 року, 90% – в 2001–2010 роках і до 10% для премій, отриманих в 1921–1930 роках; б) частота цитування праць викладачів старою, яка охоплювала публікації з 1984 по 2003 роки, та новою, яка охоплює публікації з 2002 по 2012 роки версією Highly Cited Researchers — 20%.

3) *Результативність наукових досліджень (40%)*, що визначається а) з огляду на кількість публікацій у провідних академічних журналах світу Nature and Science у 2009–2013 роках – 20%; та б) загальна кількість статей, проіндексована в Science Citation Index Expanded (SCIE) та Social Science Citation Index (SSCI) в 2013 році.

4) *Своєрідна «академічна щільність» університету (10%)*, коли результати, набуті за першими трьома критеріями, діляться на кількість постійних викладачів університету. У сумі виходить «індекс Гарварду» — 100%.

Для того щоб скласти список із п'ятисот найкращих університетів, дослідники аналізують дані, отримані з 1200 світових університетів. Щоб потрапити до цього переліку, університет повинен мати серед своїх співробітників лауреатів Нобелівської премії та інших найвищих наукових нагород, дослідників з високим індексом цитування або ж тих, хто має публікації у провідних журналах світу. Також враховується значна кількість статей, індексована Science Citation Index Expanded (SCIE) та Social Science Citation Index (SSCI).

Успіх Шанхайського рейтингу обумовлений в першу чергу тим, що саме здатність університету проводити сучасні дослідження та бути центром продукування нових знань є особливо важливою для сучасного стану розвитку цивілізації. Характерною рисою Шанхайського рейтингу є те, що методологія його розрахунку не зазнала радикальних змін впродовж останніх десяти років. Теоретично це могло б допомогти відслідковувати динаміку змін в глобальному освітньому просторі. Однак «верхівка» Шанхайського рейтингу впродовж всього цього часу має дуже стабільний характер.

Рейтинг Таймс–Томсон Рейтерс

С. Курбатов наступним чином визначає критерії іншого впливового міжнародного університетського рейтингу Таймс–Томсон Рейтерс (THE World University Rankings), який було започатковано у 2010 році:

- 1) імідж в академічному середовищі, тобто, оцінка університету з боку науковців, викладачів та представників адміністрації інших навчальних закладів – 40%;
- 2) оцінка якості освіти випускників роботодавцями – 10%;
- 3) індекс цитування наукових праць співробітників – 20%;
- 4) частка іноземних студентів – 5%;
- 5) частка іноземних викладачів – 5%;
- 6) співвідношення кількості студентів до кількості викладачів – 20%.

Рейтинг «Таймс» пропонували розраховувати на основі 13 окремих індикаторів. Ці індикатори формують чотири основні критерії, або комплексні індикатори.

Найвагомішим серед критеріїв є оцінка науково–дослідницької діяльності університету (55 %), яка складається, своєю чергою, з п'яти індикаторів:

- 1) кількість наукових публікацій у розрахунку на одного співробітника;
- 2) індекс цитування робіт співробітників;

- 3) розмір прибутку від науково–дослідної діяльності в перерахунку на одного наукового співробітника;
- 4) розмір фондів, додатково залучених для дослідницької діяльності від громадських організацій та реального сектору економіки;
- 5) репутація університету як науково–дослідної установи за підсумками опитування представників академічної спільноти.

Другий за вагою критерій – це оцінка інституційних характеристик університету (25 %) з таких індикаторів:

- 1) кількість студентів у перерахунку на одного викладача;
- 2) співвідношення випускників з докторським ступенем (PhD) і випускників з іншими ступенями;
- 3) оцінка якості викладання в університеті академічною спільнотою;
- 4) розмір прибутку університету в перерахунку на одного співробітника.

Третій критерій, який оцінює економічну та інноваційну активність університету (10 %), у цьому році складається з одного індикатора – прибуток, отриманий від науково–дослідницької діяльності від реального сектору економіки в перерахунку на одного наукового співробітника. Надалі до цього критерію планується додати оцінку кількості робіт, надрукованих спільно з партнерами, які представляють реальний сектор економіки, а також оцінку випускників університету роботодавцями.

І нарешті, четвертий критерій оцінює рівень інтернаціоналізації університету (10 %) і складається з двох індикаторів:

- 1) співвідношення іноземних і вітчизняних студентів;
- 2) співвідношення іноземних та вітчизняних викладачів. Він не змінився у порівнянні з попереднім проектом Таймс.

Рейтинг QS

Третім, на думку С. Курбатова, авторитетним міжнародним університетським рейтингом, на думку С. Курбатова ²²⁴ є рейтинг світових університетів QS (QS World University Rankings). Вперше рейтинг світових університетів компанія QS розробила ще в 2004 році разом з Таймс. Але, після шести років спільної праці, партнери вирішили далі працювати окремо. На відміну від Таймс, QS, в цілому, продовжила використовувати в своїй діяльності попередню методологію.

Продовжуючи відповідні традиції Таймс– QS, при укладанні рейтингу британські дослідники спираються на такі критерії:

- 1) імідж в академічному середовищі, тобто, оцінка університету з боку науковців, викладачів та представників адміністрації інших навчальних закладів – 40%;
- 2) оцінка якості освіти випускників роботодавцями – 10%;
- 3) індекс цитування наукових праць співробітників – 20%;
- 4) частка іноземних студентів – 5%;
- 5) частка іноземних викладачів – 5%;
- 6) співвідношення кількості студентів і кількості викладачів – 20%.

Рейтинг включає в себе п'ять предметних категорій:

- 1) мистецтво та гуманітарні дисципліни;
- 2) інженерні дисципліни та технології;
- 3) медичні науки та науки про життя;
- 4) природничі науки;
- 5) соціальні науки.

Рейтинг веб–сторінок світових університетів Вебометрикс

Четвертий рейтинг світових університетів, який досить часто згадується в науковій літературі, – рейтинг віртуальної присутності світових університетів Вебометрикс (Ranking Web of World Universities), що розраховується спеціальною лабораторією Іспанської національної дослідницької ради (Spanish National

²²⁴ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : дис. докт. філ. наук : 09.00.10 / Курбатов Сергій Володимирович – українська, 2015. – 361 с.

Research Council – SNRC) вже більше десяти років. Цей рейтинг вперше було надруковано в 2004 році, хоча робота над проектом розпочалася ще в 90-ті роки ХХ сторіччя, а перший індикатор було презентовано на Конференції європейської асоціації вивчення наук та технологій в Більфельді, Німеччина 10–13 жовтня 1996 року. Починаючи з 2006 року рейтинг Вебометрикс друкується двічі на рік.

На відміну від попередніх, даний рейтинг має дещо специфічний характер, адже базується на ступені присутності того чи іншого навчального закладу в глобальній мережі Інтернет та відповідній можливості впливати на цільові аудиторії по всьому світу.

Рейтинг Вебометрикс поділяється на два компоненти: присутність та активність, кожен з яких має вагу по 50%, та обчислюється за такими індикаторами:

1) *Загальна кількість зовнішніх посилань*, до якої, на думку розробників, повністю зводиться компонент присутності – 50 %. Цей індикатор фіксує своєрідний «віртуальний референдум» стосовно престижу університету, цінності інформації, розміщеної на його сайті та корисність відповідних віртуальних послуг. Розраховується, спираючись на інформацію від головних світових сервісів, які займаються подібною роботою: Majestic SEO та Ahrefs. Наступні три індикатори оцінюють активність університету у віртуальному середовищі, і їх загальна вага складає 50%.

2) *Присутність* – загальна кількість статичних та динамічних інтернет–сторінок веб–сайту згідно з даними найбільшої пошукової системи Google – 20%.

3) *Відкритість* – загальна кількість виставлених файлів у форматі .pdf, .doc, .docx та .ppt у відповідності з даними академічної пошукової системи Google Scholar. Цей показник «важить» 15%.

4) *Якість* – фіксує кількість статей, надрукованих в найбільш авторитетних наукових журналах з високим рівнем цитування, наприклад ті, які входять до 10% найбільш цитованих статей в певній галузі. Тут укладачі рейтингу спираються на результати SCImago. Вага цього індикатора – 15%.

Репрезентація університету в Інтернеті та наявність відповідних віртуальних ресурсів та сервісів – усе це теж конститує ієрархію глобального освітнього простору та безпосередньо впливає на якість університетської освіти, а отже, є фактором легітимації елітності в ньому. У зв'язку з цим, підхід, запропонований авторами рейтингу Вебометрикс, може розглядатись як табель про ранги віртуального простору, експансія якого визначає реальність сьогодення.

У версії рейтингу від липня 2014 року присутні 11997 університетів, в тому числі 173 заклади вищої освіти з України. До речі, серед закладів, які посідають останнє, 11997 місце – Київська державна академія водного транспорту. Загалом же, при розрахунках цього рейтингу, Україну представляють 299 закладів вищої освіти (в липні 2013 року в рейтингу Вебометрикс було враховано 306 українських університетів).

Таким чином, рейтинг Вебометрикс повністю зосереджений на оцінці присутності університету в мережі Інтернет, тому представлена цим рейтингом ідеальна модель вищого навчального закладу може бути охарактеризована як модель віртуальної присутності університету в глобальній мережі.

Отже, як стверджує С. Курбатов, і твердження якого ми поділяємо, міжнародні університетські рейтинги є впливовим фактором сучасної освітньої політики. Оскільки кожний з них містить в основі певну оптимальну модель університету, ці рейтинги спонукають академічні установи робити акцент на напрямкам діяльності, що відповідають конкретним індикаторам даного рейтингу, формуючи відповідні напрямки розвитку університетського середовища та сприяючи його активним трансформаціям²²⁵.

Першим (сучасним) в Україні, найбільш вагомим недержавним проектом в галузі розроблення університетських рейтингів, що спираються на світові підходи та стандарти, є рейтинг «ТОП 200 Україна».

Базуючись на історичних фактах, як зазначає Центр міжнародних проектів «Євроосвіта», вважає, що ключовим моментом діяльності команди розробників рейтингу стало друге скликання Міжнародної Експертної Групи по ранжуванню (IREG) 18–20 травня 2006 року в Берліні (Німеччина), де була проведена конференція: «Методологія й стандарти якості університетських рейтингів». На цій конференції було розроблено і схвалено «Берлінські принципи ранжування закладів вищої освіти», які стали своєрідною «конституцією» для розроблення і застосування університетських рейтингів в усьому світі. Фондаторами вказаної «конституції» стали Центр розвитку вищої освіти (CHE) (Німеччина), Інститут політики вищої освіти (США), центр UNESCO–СЕПЕС (Бухарест, Румунія) та інші авторитетні інституції з 19 країн світу. Центр

²²⁵ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : дис. докт. філ. наук : 09.00.10 / Курбатов Сергій Володимирович – українська, 2015. – 361 с.

«Євроосвіта» (Україна, Київ) брав участь в розробленні Берлінських принципів, підписав їх і неухильно керувався ними при розробленні і застосуванні національного рейтингу «Топ–200 Україна» протягом усіх 10 років своєї діяльності.

Стартувавши у 2006 році проект «Топ–200 Україна» став першим і залишається на сьогодні єдиним акредитованим IREG академічним рейтингом в Україні, відмінною рисою якого є спроба порівняти між собою університети різних типів на основі застосування до них універсальної системи критеріїв. У цьому сенсі рейтинг «Топ–200 Україна» трансформує до умов України ідеї таких міжнародних рейтингів, як «Академічний рейтинг університетів світового класу» (AWRU), більш відомого як «Всесвітній рейтинг Шанхайського університету Цзяо Тун», Всесвітній рейтинг університетів газети «Таймс», і «Всесвітній рейтинг університетів QS» компанії Quacquarelli Symonds Ltd. (Сполучене Королівство). А останні два роки команда «Топ–200 Україна» тісно співпрацює з фахівцями пан–європейського рейтингового проекту "U–Multirank", який фінансує Єврокомісія²²⁶. Рейтинг спирається на інтегральний показник діяльності університету, який, у свою чергу, складається з трьох комплексних індикаторів: 1) якість науково – педагогічного потенціалу (при розрахунку цього індикатора велику вагу мають показники науково – дослідної роботи викладачів, що вимірюють через частки членів державних академій наук і професорів серед професорсько–викладацького складу, а також кількості отриманих співробітниками державних премій України та патентів) (10 індикаторів); 2) якість навчання (4 індикатори); 3) міжнародне визнання (6 індикаторів). Крім того, враховується експертне оцінювання якості освітньої діяльності та інформаційне забезпечення. При цьому 80% інтегрального показника становлять індикатори прямого вимірювання; 15% – результати експертного оцінювання якості випускників представниками роботодавців та академічного співробітництва; 5% – результати, отримані з міжнародних науко–метричних та веб–метричних даних²²⁷.

Вважаємо, що рейтинг «Топ 200 Україна» став визаною системою незалежного оцінювання діяльності університетів для академічної спільноти, роботодавців і українського суспільства в цілому. Протягом останнього десятиліття рейтинг «Топ 200 Україна» стимулював здорову конкуренцію і змагальність між університетами країни у відповідності до головних критеріїв оцінювання їх роботи.

Не маючи великих заперечень проти практики використання рейтингів закладів вищої освіти як ефективного засобу підвищення якості вищої освіти, хочемо висловити думку, що цей засіб в умовах сучасної ринкової економіки не може бути основним. Головним недоліком зазначеного засобу, на наше переконання, є те, що критерії, за якими розраховується місце у рейтингах, враховують не тільки досягнення саме у вищій освіті, як окремого виду економічної діяльності за міжнародною стандартною галузевою класифікацією усіх видів економічної діяльності (МСГК), а й результати інших видів економічної діяльності, зокрема розділу **М** «Професійна, наукова та технічна діяльність». Більше того, у рейтингу «Таймс», найвагомішим, як відмітив С. Курбатов у своєму дослідженні, серед критеріїв «...є оцінка науково–дослідної діяльності університету (55%)...», а «...третій критерій, який оцінює економічну та інноваційну активність університету (10%)...», тобто 65 %, або майже на дві третини університет безпосередньо оцінюється не за якістю основного для нього виду економічної діяльності – надання послуг вищої освіти. А наприклад, найвідоміший Шанхайський рейтинг, опосередковано відображає якість університетської освіти, так як в ньому в основному оцінюється дослідницький потенціал, що знову таки не відноситься до розділу освіта.

На наш погляд, серед чисельних напрямів поліпшення якості вищої освіти, головне місце повинні займати сучасні економічні інструменти, які з успіхом використовуються в інших видах економічної діяльності сучасної ринкової економіки. Як відомо, сучасна ринкова економіка характеризується величезною кількістю різноманітних товарів і послуг (продуктів), які виробляються, розподіляються, обмінюються і споживаються у різних регіонах світу. У цьому зв'язку об'єктивно виникає необхідність появи відповідних систем, механізмів, інструментів для контролю за якістю продуктів (у тому числі і послуг вищої освіти). Безальтернативною метою любого виду економічної діяльності в умовах ринкової економіки (у тому числі освітньої діяльності ЗВО) є виробництво і реалізація товарів і послуг (у тому числі виробництво і реалізація послуг вищої освіти) за цінами, які дозволяють виробникам відшкодувати здійснені витрати, оплачувати працю працівникам, отримувати дохід (прибуток), як основне джерело інноваційного розвитку виробництва. З метою захисту інтересів суспільства та його членів (кінцевих споживачів товарів і послуг) сучасні держави та їх національні

²²⁶ ГО Центр міжнародних проектів «Євроосвіта» URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4757>

²²⁷ ГО Центр міжнародних проектів «Євроосвіта». – URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=33>

громадські організації формують та у багатьох випадках затверджують відповідні вимоги (стандарти) до товарів і послуг, які постачаються виробниками на відповідні ринки товарів і послуг (у тому числі і на ринок послуг вищої освіти). У свою чергу, виробники товарів і послуг із метою забезпечення виконання сформульованих і офіційно затверджених вимог (стандартів) до якості товарів і послуг можуть встановлювати вимоги (стандарти) на процес виробництва та вимоги (стандарти) на методи контролю за ходом виробництва і оцінки завершених результатів виробництва (товарів і послуг).

Основною умовою забезпечення якості послуг вищої освіти у системі вищої освіти України чільне місце повинна займати *стандартизація послуг вищої освіти* як конкретний прояв глобалізаційних та інтеграційних процесів практично у всіх сферах суспільного життя сучасних країн. На наше переконання, практика економічних перетворень Україні вимагає розроблення та широкого впровадження в діяльність вищої освіти сучасних інструментів організації економічної діяльності, зокрема, стандартів послуг вищої освіти.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблеми стандартизації вищої освіти в Україні перш за все досліджуються представниками педагогічних наук Ничкало Н., Кисіля М., Радковської О., Сисоева С., Фінікова Т. та інших; філософські дослідження окремих аспектів висвітлені у роботах Андрущенко В., Вікторова В., Корсака К., Кременя В.; розгляд стандартів, як складової освітньої політики та державного управління висвітлені у дослідженнях Болюбоша Я., Левківського К., Ковтунець В., Майбороди С., Степка М., Таланової Ж., Лугового В. та інших; історичні аспекти розглянуті в роботах Авшенюка Н., Салухіної Н., Шарова О., Фінікова Т. Значного поширення набув підхід вітчизняних науковців до проблеми стандартизації та якості в освіті з економічної точки зору. Це ілюструють роботи вчених: Бахрушина В., Вітренко Ю., Верхоглядова Н., Супрун В., Гальчинського А., Каленюк І., Лопушняк Г., Малицького Б. та інші. Проблему стандартизації освіти розробляють і зарубіжні вчені Крайтон Й., Станса У., Оскарссона Б., Хілза Г., Шлюсека Ф. та інші. Значна кількість наукових досліджень та різноплановість підходів до даної проблеми переконливо демонструє становлення стандартизації вищої освіти як однієї із провідних тенденцій розвитку сучасної вищої освіти як в Україні так і за її межами.

Для успішної діяльності у сфері стандартизації, як і в інших галузях науки і техніки, потрібна науково-обґрунтована термінологія. Невпорядкованість термінології перешкоджає взаєморозумінню фахівців, створенню єдиних методик, негативно впливає на впровадження обчислювальної техніки в управлінні народним господарством. Питанням стандартизації надається велике значення як за кордоном, так і в нашій країні. Потреба у стандартизації науково-технічної термінології обумовлюється тим, що терміни, поняття та визначення є невід'ємною частиною нормативної, технічної, проектно-конструкторської і технологічної документації.

В Україні упорядкування і стандартизацію термінології здійснюють Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики Держспоживстандарту України (УкрНДІСЦІ), Академія наук України, галузеві науково-дослідні інститути, заклади вищої освіти і науково-технічні товариства.

Визначення терміна «стандартизація» пройшло тривалий еволюційний шлях. З поширенням науково-технічних та економічних зв'язків на національному та міжнародному рівнях відбувалося уточнення терміну «стандартизація» паралельно з розвитком самої стандартизації. На різних етапах цей термін відображав досягнутий рівень її розвитку.

В Україні термін «стандартизація» вперше почали застосовувати у 1920-х р. р., коли він з'явився в російському технічному словнику під впливом зарубіжного досвіду промислового виробництва. У 1952 р. Міжнародною організацією стандартизації (ISO) створено Комітет по вивченню наукових принципів стандартизації (STACO), який здійснює розробку та перегляд визначення найважливіших термінів у галузі стандартизації. Починаючи з 1962 р., коли ISO прийняла перше визначення терміна «стандартизація», періодично відбувалось його уточнення, що відображало розвиток стандартизації, обумовлений рівнем розвитку науково-технічного прогресу²²⁸.

У Законі України «Про стандартизацію» сформульовано наступне визначення цього терміну: «стандартизація» – це діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового

²²⁸ Стандартизація та сертифікація товарів і послуг. Основна термінологія стандартизації . URL: http://pidruchniki.com/12080623/tovaroznavstvo/osnovna_terminologiya_standartizatsiyi.

використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері²²⁹.

Розширене визначення зазначеного терміну, яке нам здається найбільш вдалим, сформульовано Г. Криловим: «Стандартизація – це галузь спільної діяльності вчених, інженерів, економістів, яка полягає перш за все у відборі із численних видів продукції (процесів, робіт, послуг) однакового призначення, одного або невеликої кількості видів цієї продукції (процесів, робіт, послуг) з найкращими якісними показниками і властивостями. Відібрані зразки продукції (процесів, робіт, послуг) повинні відповідати сучасному досягненню науки та техніки, практичному досвіду і задовольняти потреби людини та суспільства. Стандартизація встановлює єдині, найбільш раціональні для народного господарства норми, параметри, розміри продукції (процесів, робіт, послуг), вимоги до якості та технології виготовлення, методи контролю та випробувань, правила пакування, маркування, транспортування та зберігання». При цьому він зазначає, що «...Науково – технічний прогрес визначає рівень розвитку трьох складових якості – стандартизації, метрології і сертифікації. На ці складові якості впливають міжнародні організації зі стандартизації, метрології і сертифікації. Найбільш важливі з них: Міжнародне бюро ваг та мір (BIPM); Міжнародна організація законодавчої метрології (OIML); Міжнародна організація з стандартизації (ISO); Міжнародна електротехнічна комісія (IEC); Міжнародна спілка електрозв'язку (ITU); Комісія Codex Alimentarius (CAC); Міжнародний форум з акредитації (IAF); Міжнародна кооперація з акредитації лабораторій (ILAC); Європейська організація якості (EQA); Європейський фонд управління якістю (EFQM)»²³⁰.

Як відмічають Л. Кириченко та А. Самойленко у праці «Стандартизація і сертифікація товарів та послуг»: «...Крім ISO, стандартизація впроваджується багатьма іншими міжнародними і регіональними організаціями. Міждержавна Рада зі стандартизації, метрології та сертифікації (країн–членів СНД) (zareєстрована в ISO як Євро–Азійська Рада зі стандартизації) МДР (EASC) Європейська економічна комісія ООН є форумом для урядів з метою розширення їхньої співпраці у питаннях політики у сфері стандартизації та більш ефективного залучення неурядових організацій до процесу прийняття міжнародно–узгоджених стандартів. Робоча група ЕЕК ООН з політики в галузі технічного узгодження і стандартизації є міжурядовою групою експертів, які вивчають пов'язані зі стандартизацією проблеми на міжнародному, регіональному і національному рівнях. У рамках своєї діяльності Робоча група, починаючи з 1970р. розробила 12 рекомендацій щодо стимулювання і здійснення процесів стандартизації, які сприяють торгівлі. 1953 року було створено Координаційну комісію зі сталі, що уповноважена розробляти Європейські стандарти для шести країн – Франції, Бельгії, Нідерландів, ФРН, Італії, Люксембурга, які входили до Європейського об'єднання вугілля. У 1961 р. на нараді в Парижі представники національних організацій зі стандартизації різних країн, що входять до складу Європейського економічного товариства, Європейського товариства вільної торгівлі, Комітету з загального ринку, утворили Комітет європейської координації стандартів: нині – Європейський комітет з стандартизації (CEN) – з великою кількістю робочих груп, головним чином, таких галузей промисловості, як металургія, будівництво, суднобудування, текстильна та нафтова промисловості тощо. Основне завдання Комітету – розроблення загальних стандартів для країн, які входять до складу Європейської співдружності (ЄС) й Європейського товариства вільної торгівлі...».

Також вказується, що стандартизація має за мету – досягнення оптимального ступеня впорядкування у тій або іншій сфері за допомогою широкого та багаторазового використання встановлених положень, вимог, норм для вирішення реально існуючих, планових або потенційних завдань²³¹.

На думку Г. Оборського та М. Огієнко, усі цілі стандартизації можливо поділити на загальні та більш вузькі, що стосуються забезпечення відповідності:

Загальні цілі – розроблення норм, вимог, правил, що забезпечують:

- безпеку продукції, робіт, послуг, послуг для життя і здоров'я людей, навколишнього середовища, майна та ін.;

²²⁹ Закон України «Про Стандартизацію» ст.1 п.21 док. № 1315–18, – редакція від 10.02.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315–18>

²³⁰ Крылова Г.Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии. – М.: Аудит, НИТИ, 1998 – 479с.

²³¹ Кириченко Л. С, Самойленко А. А. Стандартизація і сертифікація товарів та послуг: Підручник / Л. С. Кириченко, А. А. Самойленко. – Х.: Вид–во «Ранок», 2008. – 240 с. – URL : http://pidruchniki.com/18211001/ekonomika/standartizatsiya_tovariv_poslug

- якість продукції, робіт, послуг відповідно до рівня розвитку науково–технічного прогресу; єдність вимірювань економії всіх видів ресурсів;
- безпеку господарських об'єктів;
- оборонодатність і мобілізаційну готовність країни.

Конкретні цілі стандартизації належать до певної сфери діяльності, галузі виробництва товарів і послуг, до того або іншого виду продукції, підприємства та ін.

За умов ринкових відносин стандартизація виконує три функції: економічну, соціальну та комунікативну.

Економічна функція дозволяє зацікавленим сторонам одержувати достовірну інформацію про продукцію в чіткій і зручній формі, а саме:

- при укладенні договору (контракту) посилання на стандарт замінює опис відомостей про продукцію та зобов'язує постачальника виконувати ці вимоги;
- в інноваційній сфері – аналіз міжнародних і прогресивних національних стандартів дозволяє одержувати та систематизувати відомості про продукцію (її технічний рівень), сучасні методи випробувань, технологічні процеси і виключати дублювання;
- стандартизація методів випробувань дозволяє одержувати спільномірні результати властивостей продукції, що має важливе значення з погляду конкурентоспроможності продукції;
- стандартизація технологічних процесів дозволяє, з одного боку, поліпшити та стабілізувати якість продукції, а з іншого – підвищити ефективність управління виробництвом.

Соціальна функція стандартизації полягає в тому, що необхідно закладати в стандарти та досягати на виробництві високої якості об'єктів стандартизації.

Комунікативна функція пов'язана з досягненням взаєморозуміння в суспільстві через обмін інформації. Для цієї цілі служать стандартизовані терміни, трактування понять, символи, єдині правила оформлення конструкторської, технологічної документації та ін., застосування класифікації та кодування, класифікаторів. Ця функція виконується також через сприяння подолання бар'єрів у торгівлі, забезпечення співробітництва у науковій діяльності, техніці, економіці та управлінні²³².

Ми поділяємо погляди авторів на стандартизацію, її цілі та функції в ринкових умовах і вважаємо, що запропоновані ними визначення можуть бути використані при створенні системи стандартизації у сфері вищої освіти України.

У діючих стандартах ISO серії 9000:2000 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» зазначає: вихідний термін стандарту ISO – «постачальник» (supplier) . Під постачальником розуміється організація, що поставляє продукцію чи надає послугу. У контексті проблем загального управління якістю термін «постачальник» можна замінити терміном «організація» (organization). Стандарти ISO допускають уживання терміна «організація» у відношенні й самостійних установ, і її підрозділів. Ще одним дуже важливим терміном, уведеним міжнародними стандартами якості, є термін «споживач» (consumer). Цим терміном позначається одержувач продукції або послуг, наданих постачальником (в нашому випадку – споживач послуг освіти). Розширеного тлумачення вимагає центральний термін міжнародних стандартів сімейства ISO – «якість» (quality). Ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовольняє вимоги (Примітка 1. Термін «якість» можна вживати з такими прикметниками, як погана, добра або відмінна. Примітка 2. «Власний», на відміну від «присвоєний», означає присутній у чомусь саме як постійна характеристика). Цілі у сфері якості доповнюють інші цілі організації, наприклад ті, що пов'язані з її розвитком, фінансуванням, рентабельністю, навколишнім середовищем і охороною праці та безпекою²³³.

Різноманітні складові частини системи управління якістю можуть бути інтегровані разом із системою управління якістю в єдину систему управління, яка використовує спільні елементи. Це може спростити планування, розподіл ресурсів, визначення додаткових цілей та оцінювання загальної результативності діяльності організації. Оцінювання системи управління організацією може здійснюватися згідно з власними вимогами організації. Система управління може також перевірятися на відповідність вимогам стандартів,

²³² Г. О. Оборський, М. С. Огієнко, П.А. Швагірев Основы стандартизации / Г. О. Оборський, М.С. Огієнко, П.А. Швагірев. – О.: Наука і техніка, 2011. – 136с.

²³³ ДСТУ ISO 9000:2000. Системи управління якістю. Основні положення та словник. – URL: <http://aer.net.ua/public/files/OSBB/zakonodavctvo/DSTU/DSTU%20ISO%209000-2001.pdf>

таких, як ISO 9001 та ISO 14001. Ці аудити системи управління можуть провадитися окремо або разом. Термін «процес» (process) у стандартах ISO трактується як сукупність взаємозалежних ресурсів (кадрових, фінансових, матеріально-технічних, методичних і т. д.). Сфері освіти притаманне і таке поняття, як послуга. За визначенням стандартів ISO послуга (service) – це результат безпосередньої взаємодії постачальника (виконавця) та споживача і внутрішньої діяльності постачальника із задоволення потреб споживача. Послуга освіти з погляду внутрішнього споживання характеризується не тільки внутрішньою діяльністю викладачів як постачальників послуги, але також і внутрішньою діяльністю студентів із засвоєння знань, самовдосконалення, саморозвитку тощо. Цілі у сфері якості (quality objectives) це те, чого прагнуть, або до чого прямують у сфері якості (Примітка 1. Цілі у сфері якості, як правило, ґрунтуються на політиці організації у сфері якості. Примітка 2. Цілі у сфері якості, як правило, визначають для відповідних функцій та рівнів в організації). У цьому документі надається більш розширене тлумачення центрального терміну міжнародних стандартів ISO. У міжнародних стандартах ISO розрізняються поняття «забезпечення якості» (quality assurance) й «управління якістю» (quality management). Під забезпеченням якості розуміються всі заплановані та систематично здійснювані види діяльності в рамках системи якості, необхідні для досягнення впевненості в тому, що вимоги до якості будуть виконані. Основна відмінність управління якістю від забезпечення якості полягає в тому, що управління припускає активний вплив на процес, його коректування з метою одержання запланованого результату із запрограмованими властивостями, характеристиками, параметрами. Тому його можна вважати активним способом впливу на якість. Система управління якістю — це частина системи управління організацією, яка спрямована на досягнення результатів відповідно до цілей у сфері якості і на задоволення потреб, очікувань або вимог зацікавлених сторін²³⁴.

Поліпшення якості у відповідності зі стандартами ISO має на увазі вживання заходів на всіх рівнях організації для підвищення ефективності та результативності різних видів діяльності або процесів, що дає додаткову вигоду як організації, так і її споживачам. Поліпшення якості (quality improvement) – це те, що присутнє в будь-якій організації, установі з моменту початку їх діяльності й до її формального припинення²³⁵.

Особливий інтерес для сфери вищої освіти України має новий стандарт з сімейства ISO 29990:2010. Цей стандарт призначений для забезпечення загальної моделі якості професійної діяльності та результативності, а також для визначення оціночних критеріїв послуг і їх клієнтів в області проектування, розроблення та надання непрофесійної освіти, навчання і розвитку. Стандарт орієнтує на особистісну діяльність тих, хто навчається, на їх результати в процесі навчання, а також визначає різні варіанти алгоритмів розвитку та удосконалення процесу навчання для підвищення його ефективності в цілому.

Зростаюче економічне значення навчання у глобальному суспільстві створило нові економічні можливості, такі як надання некомерційних освітніх послуг, тому забезпечення якості освіти стає важливим питанням.

Метою стандарту ISO 29990:2010 є створення загальної моделі для професійної практики та досягнення якості, а також вивчення постачальників послуг (LSP) та їхніх споживачів у галузі проектування, розроблення і постачання неформальної освіти, навчання і розвитку²³⁶.

Стандарт ISO 29990:2010 є першим стандартом, розробленим технічним комітетом ISO/TC 232 «Освітні послуги для неформальної освіти та підготовки кадрів». Т. Рау, голова комітету пояснює: «Метою ТК 232 є створення сприятливого підґрунтя для розроблення стандартів у галузі послуг неформального навчання. Його основні елементи забезпечують якість та ефективність освіти та підготовки кадрів, поліпшують передачу знань, а також підвищують прозорість та можливість порівняння послуг з навчання. Стандарт ISO 29990 буде сприяти поліпшенню навчальних послуг, підвищенню організаційної ефективності та скороченню загальних витрат на бізнес».

Стандарти групи ISO 9000 виділяють вісім основних принципів менеджменту якості, які можуть використовуватися керівництвом установи для підвищення ефективності її діяльності.

²³⁴ ДСТУ ISO 9000:2000. Системи управління якістю. Основні положення та словник. – URL: <http://aer.net.ua/public/files/OSBB/zakonodavstvo/DSTU/DSTU%20ISO%209000-2001.pdf>

²³⁵ ДСТУ ISO 9000:2000. Системи управління якістю. Основні положення та словник. – URL: <http://aer.net.ua/public/files/OSBB/zakonodavstvo/DSTU/DSTU%20ISO%209000-2001.pdf>

²³⁶ ISO / TC 232 № 75 Услуги в области неформального обучения и профессиональной подготовки. Основные требования к поставщикам услуг. – URL: <http://adukatar.net/wp-content/uploads/2014/01/Standart-ISO-29990-2010-russk.pdf>.

Орієнтація на споживачів: ЗВО залежать від своїх споживачів, тому заклади повинні знати і розуміти їх поточні (сучасні) потреби, а також ті, що можуть виникнути в майбутньому, виконувати їх вимоги і прагнути перевершити їхні сподівання;

Роль керівництва: керівники домагаються єдності цілей і напрямків розвитку організації. Вони повинні створювати внутрішнє осереддя організації, яке дозволяє співробітникам бути повною мірою зацікавленими в досягненні цілей організації.

Залучення співробітників: співробітники всіх рівнів складають основу кожної організації, їхнє повне залучення дає можливість організації використовувати їх компетенції з максимальною ефективністю.

Підхід як до процесу: бажаний результат досягається найбільш ефективним способом, коли певним видом діяльності і необхідними для неї ресурсами управляють як процесом.

Системний підхід до менеджменту: ідентифікація взаємозалежних процесів, їхнє розуміння і управління ними як єдиною системою сприяє результативності й ефективності діяльності організації при досягненні нею своїх цілей.

Постійне поліпшення: незмінною метою організації є безупинне удосконалення всієї діяльності.

Прийняття рішень, засноване на фактах: ефективні рішення базуються на аналізі даних і достовірній інформації.

Взаємовигідні відносини з постачальниками: організація і її постачальники залежать одне від одного. Якщо їхні відношення сприяють взаємній вигоді обох сторін, то їхня здатність створювати цінності підвищується.

На думку Г. Обгорського ці вісім принципів управління якістю є основою всіх стандартів систем менеджменту групи ISO 9000 і складають базис стандартизації, сертифікації й оцінки результатів функціонування процесів надання освітніх послуг у ЗВО²³⁷.

Наведене вище, дає нам підстави стверджувати, що об'єктами стандартизації, на наше переконання, мають виступати послуги освіти і саме на послуги освіти повинні розробляти державні стандарти. З зазначеного об'єктивно випливає необхідність законодавчого визначення як терміну «послуга вищої освіти» та «стандарт послуги вищої освіти» та «якість послуги вищої освіти». Проте, на сьогодні такі визначення у державних нормативно – правових актах відсутні, як відсутні вони і у Законі України «Про вищу освіту» (ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» та розділу III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти»)²³⁸.

Потрібно відзначити, що у Берлінському комюніке (2003 р.) міністри країн–учасниць Болонського процесу доручили розробити узгоджені стандарти, процедури та рекомендації із забезпечення якості. Відповідний документ «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти»²³⁹ (затверджений у 2005 р.) містить такі рекомендації:

– розробити європейські стандарти з внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості, а також стандарти для агентств із зовнішнього забезпечення якості;

- проводити кожні п'ять років циклічну оцінку європейських агентств із забезпечення якості;
- зробити акцент на субсидіарності, при цьому по можливості проводити оцінку всередині країни;
- скласти Європейський реєстр агентств із забезпечення якості;
- створити Європейський консультативний форум із забезпечення якості вищої освіти.

У якості розроблених стандартів і рекомендацій були покладені такі підходи до забезпечення якості:

- заклад вищої освіти несе основну відповідальність за якість і її гарантію;
- інтереси суспільства, що стосуються якості і стандартів вищої освіти, повинні бути захищені;
- якість освітніх програм для студентів та інших споживачів повинна поліпшуватися і розвиватися;
- мають існувати ефективні організаційні структури, що репрезентують і підтримують освітні програми;
- необхідним є забезпечення прозорості і використання зовнішньої експертизи гарантії якості;
- повинен заохочуватися розвиток культури якості у ЗВО;

²³⁷ Стандартизація і сертифікація процесів управління якістю освіти у вищому навчальному закладі Г. О. Обгорський, В. Д. Гогунський, О. С. Савельєва / Праці Одеського політехнічного університету. 2011. Вип. 1(35)

²³⁸ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556–VII . – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556–18/page>.

²³⁹ Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. — К. : Ленвіт, 2006. — 36 с.

- мають бути розроблені процеси, що дозволяють ЗВО продемонструвати досягнуті результати, в тому числі відобразитися у звітності;
- гарантія якості з метою звітності повинна повністю відповідати гарантії якості з метою вдосконалення освітнього процесу;
- заклади освіти повинні демонструвати свої якості як усередині країни, так і на міжнародній арені;
- процеси, що використовуються, не повинні принижувати різноманіття і новаторство²⁴⁰.

У новому документі «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG)», ухваленому Міністерською конференцією в Єревані, 14–15 травня 2015 р., у розділі «Сфера дії та ключові поняття» наголошується, що «ESG зосереджені на забезпеченні якості стосовно навчання і викладання у вищій освіті, включаючи навчальне середовище та відповідні зв'язки з дослідженнями та інноваціями», тобто, головним об'єктом стандартизації розглядається процес «...навчання і викладання...», а не результат навчання і викладання – послуга освіти, як економічна категорія, виробництво якої неможливе без залучення відповідних матеріально-технічних, трудових, інформаційних і т. п. ресурсів, які на момент залучення до виробництва послуг освіти мають конкретний вартісний вираз. На це звертається увага і у зазначеному вище документі у підрозділі 1.6. «Навчальні ресурси і підтримка студентів» у сформульованому наступному стандарті: «Заклади повинні мати відповідне фінансування для навчальної та викладацької діяльності, забезпечуючи адекватні та легкодоступні навчальні ресурси для підтримки студентів», проте жодних методичних рекомендацій щодо розрахунку обсягів «відповідного фінансування» не надається, що, на наш погляд, перетворює запропонований стандарт на декларативне побажання²⁴¹.

Хочемо привернути увагу до того, що у центрі Європейської системи стандартів щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, так і у створюваній в Україні національній системі стандартів вищої освіти головними об'єктами стандартизації виступають саме стандарти на процес виробництва послуг освіти та стандарти на методи контролю за ходом виробництва, а не стандарти послуг вищої освіти, як кінцевого результату освітньої діяльності.

На зустрічі міністрів, що відповідають за вищу освіту європейських країн – учасниць Болонського процесу, 11 березня 2010 р. в Будапешті (Угорщина) були оголошені основні принципи розвитку системи гарантій якості вищої освіти:

- заклади вищої освіти несуть основну відповідальність за якість вищої освіти;
- усі форми і процедури гарантії якості повинні бути зорієнтовані на подальшому вдосконаленні якості освіти;
- різноманіття підходів вітається, якщо застосовуються єдині для всіх принципи оцінки і гарантії якості;
- усі учасники освітнього процесу й особливо студенти беруть участь у процедурах і роботі органів гарантії якості;
- агентства гарантії якості є незалежними.

26–27 квітня 2012 р. у Бухаресті відбулася конференція міністрів, під час якої було прийнято комюніке, в якому було констатовано, що учасники Болонського процесу будуть намагатися забезпечувати якість вищої освіти з метою збільшення працевлаштування випускників ЗВО і поширення академічної мобільності як засобу поліпшення навчання.

З метою досягнення об'єктивності процедури забезпечення якості вищої освіти створюються незалежні структури — національні агентства із забезпечення якості вищої освіти тощо. Незалежність такої структури повинна бути підтверджена офіційними документами. Незалежність також є одним із критеріїв для членства в Європейській асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) і при внесенні до Європейського реєстру із забезпечення якості вищої освіти (EQAR). Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти створено і в Україні відповідно до Закону України «Про вищу освіту»²⁴².

²⁴⁰ Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.

²⁴¹ Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). К. : Ltd «Poligraph plus», 2015.–32р

²⁴² Г.П. Клімова Якість вищої освіти: Європейський вимір Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 1 (28) 2016

Основними напрямками імплементації європейської системи забезпечення якості освіти в Україні – це в першу чергу аналіз Європейських стандартів забезпечення якості вищої освіти, що дозволить виділити основні вимоги і напрямки, які стосуються як внутрішнього, так і зовнішнього забезпечення, а також діяльності самих агенцій по забезпеченню якості:

- чітке визначення політики і пов'язаних з нею процедур забезпечення якості;
- стратегія, політика, процедури і виконавці повинні мати визначений офіційний статус;
- формулювання і оприлюднення і послідовне дотримання критеріїв, на яких повинна базуватись будь-яка діяльність із забезпечення якості.
- відповідність доступних ресурсів поставленим цілям та процедурам їх реалізації;
- участь у процесах забезпечення якості усіх зацікавлених сторін.
- регулярний моніторинг і звітність;
- публічність і доступність усієї інформації з питань забезпечення якості освіти.

Виконання вказаних вимог передбачає здійснення наступних заходів:

1. Розроблення рекомендації щодо запровадження національних Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

2. Створення системи акредитацій та Національного освітнього акредитаційного центру.

3. Підвищення міжнародного рівня участі України у зовнішній системі забезпечення якості.

4. Розроблення та запровадження правових механізмів участі роботодавців в процедурі контролю та суспільної відповідальності за якість вищої професійної освіти.

5. Підвищення рівня участі студентів у національній системі забезпечення якості.

6. Запровадження постійно діючого моніторингу якості вищої освіти з урахуванням світового, європейського та національного досвіду.

7. Удосконалення рейтингової системи оцінювання результатів діяльності ЗВО як інструментів управління якістю вищої освіти.

8. Запровадження і розвиток практики забезпечення доступності і прозорості інформації з питань забезпечення якості у вищій освіті на всіх рівнях: окремого ЗВО, національному та міжнародному рівнях²⁴³.

На наш погляд, викладене дає достатньо підстав стверджувати, що в умовах сучасної ринкової економіки головним об'єктом стандартизації повинні виступати товари і послуги (зокрема, послуги вищої освіти), а не процес їх виробництва та процес контролю за виробництвом (контролю за освітньою діяльністю у сфері вищої освіти).

Методологічною основою стандартизації і стандартів послуг вищої освіти України на наше переконання мають бути положення Системи національних рахунків 2008 (СНР – 2008)²⁴⁴, ґрунтовний аналіз яких наведено у попередніх розділах дослідження. У цьому зв'язку наведемо лише ті з них, які безпосередньо стосуються послуг вищої освіти як об'єкта стандартизації та основи заходів щодо поліпшення якості вищої освіти.

Розглядаючи поняття «послуга освіти» перш за все слід взяти до уваги те, що з 2001 року виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП) в Україні визначається за видами економічної діяльності, серед яких окремим видом класифіковано «Освіта». Показником випуску цього виду виступає саме вартість послуг як результат виробничої діяльності закладів освіти, що також спонукає мати законодавче визначення терміну «послуга освіти». Відповідно до Системи національних рахунків – 2008, «Послуги є результатом виробничої діяльності, яка змінює стан споживаючих одиниць або сприяє обміну продуктами, або фінансовими активами. Ці види послуг можуть бути названі послугами, що викликають зміни стану, і послугами по обміну. Послуги, що викликають зміни стану одиниць, є випуском, виробленим на замовлення, зазвичай несе зміни в стані споживаючих одиниць у результаті діяльності виробників у відповідності з попитом споживачів. Послуги, що викликають зміни в стані одиниць, не є окремими об'єктами, щодо яких

²⁴³ Аналітична записка «Система забезпечення якості вищої освіти у Болонському процесі та механізми її імплементації в Україні» відділ гуманітарної політики М. Карпенко. – URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/juni08/16.htm>

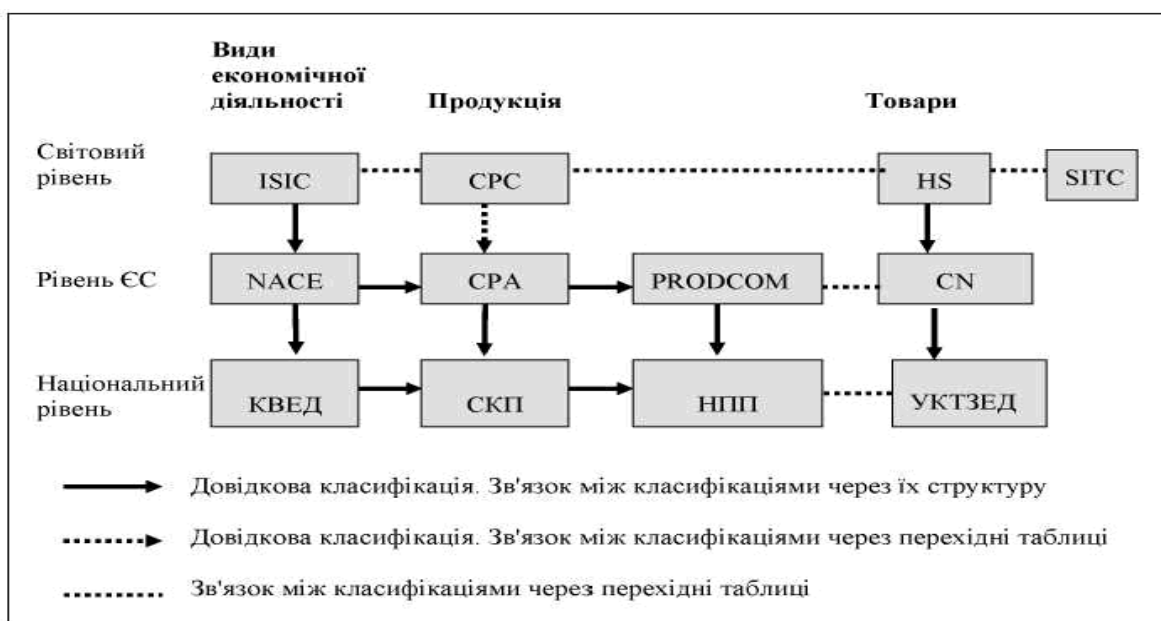
²⁴⁴ Система національних счетов, 2008 Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк 2012 г. . – URL: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>.

можуть бути встановлені права власності. Вони не можуть надаватися у відриві від їх виробництва. На момент, коли їх виробництво завершено, вони повинні бути вже надані споживачам»²⁴⁵.

Щодо визначення «послуга освіти», то СНР–2008 прямо вказує на те, що освіта вносить «...зміни в інтелектуальному стані окремих осіб: виробник надає освіту, інформацію, консультації, розваги або аналогічні послуги, що передбачають безпосередній особистий контакт»²⁴⁶.

Як зазначалося у попередніх розділах, в центрі СНР–2008 – вимір виробництва товарів і послуг. Указаний вимір на макроекономічному рівні можливий лише за обов'язкової умови наявності належної статистичної інформації щодо обсягів виробництва товарів і послуг, у тому числі послуг вищої освіти. У цьому зв'язку на міжнародному рівні затверджені відповідні нормативно–правові акти щодо надання, збору та аналізу відповідної статистичної інформації. До таких актів перш за все відносяться ISIC (МСГК) та CPC (КОП). На регіональних та національних рівнях прийняті відповідні регіональні та національні класифікації. Схема взаємодії зазначених класифікацій представлена на рис. 1.

Рис. 1. Міжнародна система економічних класифікацій

Джерело: за матеріалами Державного комітету статистики України. NACE/КВЕД та інтегрована система класифікацій видів економічної діяльності і продукції <https://i.factor.ua/ukr/law-222/section-1016/article-14290/>

де:

- ISIC — International Standard Industrial Classification of All Economic Activities — Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності — модельна класифікація ООН <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp>
- CPC — Central Product Classification — Класифікація основних продуктів — модельна класифікація ООН <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp>
- HS — Harmonized Commodity Description and Coding System — Гармонізована система опису та кодування товарів — модельна класифікація ООН Гармонізована система опису та кодування товарів (започаткована у 1952 р. як Рада митного співробітництва — РМС).

²⁴⁵ Система национальных счетов, 2008 Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк 2012 г. . – URL: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>. (п. 6.17)

²⁴⁶ Система национальных счетов, 2008 Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк 2012 г. . – URL: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>. п. (6.18)

- *SITC — Standard International Trade Classification — Міжнародна стандартна торговельна класифікація — модельна класифікація ООН <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=28>*
- *CPA — Statistical Classification of Products according to their Activities of the European Community — Статистична класифікація продукції за видами економічної діяльності Європейського Союзу <http://circa.europa.eu/irc/dsis/nacesracon/info/data/en/index.htm>*
- *PRODCOM — Nomenclature for Production of the European Community — Статистична номенклатура продукції Європейського Союзу <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/>*
- *CN — Combined Nomenclature of the European Community — Комбінована номенклатура Європейського Союзу. Комбінована номенклатура — подальший розподіл Гармонізованої системи на більш детальні позиції (http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/tariff_aspects/combined_nomenclature/index_en.htm)*
- *КВЕД — Класифікація видів економічної діяльності — національна статистична класифікація. Класифікація видів економічної діяльності <http://ukrstat.gov.ua/>*
- *СКП — Статистична класифікація продукції — національна статистична класифікація Статистична класифікація продукції <http://ukrstat.gov.ua/>*
- *НПП — Перелік продукції промисловості для статистики виробництва — номенклатура продукції промисловості*
- *УКТ ЗЕД — Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності. Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності <http://ukrstat.gov.ua/>*

Базовим інструментом для надання, збору, аналізу інформації виступає система ISIC (МСОК — Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності; ISIC — International Standard Industrial Classification of All Economic Activities) в свою чергу, вона широко застосовувалась як на національному, так і на міжнародному рівнях при класифікації даних за видами економічної діяльності. У ряді країн, що розвиваються та трансформуються, міжнародну стандартну класифікацію усіх видів економічної діяльності застосовують як основу для розроблення власних класифікацій усіх видів економічної діяльності²⁴⁷.

В основі Міжнародної стандартної класифікації усіх видів економічної діяльності лежить одна з трьох ознак: призначення продукції, яка виробляється; єдність технології виробництва; однорідність використовуваної сировини. Приклади наведені в таблиці 1.

Таблиця 4.1.
Загальна ст рукт ура ISIC (ISIC складаєт ься з 21 розділу)

Розділ	Підрозділ	Опис
	01–03	Сільське господарство, лісове господарство і рибальство
	05–09	Гірнична справа і розроблення кар'єрів
	10–33	Виобництво
	35	Постачання електроенергії, природного газу, пари і кондиціонованим повітря
	36–39	Водопостачання; системи каналізації, управління відходами і заходи щодо відновленню довкілля
	41–43	Будівництво
	45–47	Оптова і роздрібна торгівля; ремонт автомобілів і мотоциклів
	49–53	Транспорт і складське господарство
	55–56	Розміщення і громадське харчування
	58–63	Інформація і зв'язок
	64–66	Фінансова діяльність і страхування
	68	Операції з нерухомим майном

²⁴⁷ International Standard Industrial Classification of All Economic Activities Revision 4 / United Nations New York, 2008. — URL: <https://unstats.un.org/unsd/cr/registry/isic-4.asp>

69–75	Професійна, наукова і технічна діяльність
77–82	Діяльність у галузі адміністративних і допоміжних послуг
84	Державне управління і оборона; обов'язкове соціальне забезпечення
85	Освіт а
86–88	Діяльність у галузі охорони здоров'я і соціальних послуг
90–93	Мистецтво, сфера розваг і відпочинку
94–96	Інші види діяльності у сфері послуг
97–98	Діяльність домашніх господарств як роботодавців; недиференційована діяльність домогосподарств виробництва товарів і послуг для власного користування
99	Діяльність екстериторіальних організацій і органів.

Джерело: International Standard Industrial Classification of All Economic Activities Revision 4 page 58 – URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesM/seriesm_4rev4e.pdf

Основною метою ISIC є те, щоб надати в розпорядження статистикам набір категорій видів економічної діяльності, який може бути використаний при підготовці статистичних даних, класифікованих по видах такої діяльності. Хочемо привернути увагу, що серед 21 з основних розділів міжнародної стандартної класифікації усіх видів економічної діяльності один з них належить освіті. Зокрема розділ Р – «Освіта»; підрозділ – 85 «Освіта»; група – 853 «Вища освіта»²⁴⁸.

У межах Європейського простору, який, окрім країн – членів Європейського Союзу, охоплює країни Європейської асоціації вільної торгівлі та більшість країн Центральної Європи, з 1993 року статистичні дані вперше почали збирати та розробляти за Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Співтовариства (NACE). NACE – це складова частина міжнародної інтегрованої системи статистичних класифікацій. NACE – похідна класифікація від ISIC і, задля задоволення конкретних потреб користувачів у ЄС, вона більш деталізована на нижчому рівні.

NACE є похідною класифікацією від ISIC: позиції NACE на всіх рівнях виділяються як ідентичні позиціям ISIC або утворюють підгрупи класів ISIC. Перший та другий рівні (секції і розділи) ISIC (Rev. 4) відповідають секціям і розділам NACE (Rev. 2) Третій та четвертий рівні (групи і класи) ISIC (Rev. 4) у NACE (Rev. 2) поділяються відповідно до європейських вимог. Однак групи та класи NACE (Rev. 2) завжди можна об'єднати в групи та класи ISIC (Rev. 4), на основі яких вони складені. Метою подальшого розподілу на позиції в NACE (Rev. 2), у порівнянні з ISIC (Rev. 4), є одержання класифікації, яка була б більш застосовна до структури економічних систем Європи. Наступна таблиця показує загальну структуру NACE (Rev. 2):

Таблиця 4.2.
Загальна ст рукт ура NACE (Rev. 2)

Секція	Назва
A	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство
B	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів
C	Переробна промисловість (виробництво)
D	Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря. Водопостачання; каналізація, поводження з відходами
E	Водопостачання; системи каналізації, управління відходами і заходи щодо відновленню довкілля
F	Будівництво
G	Оптова і роздрібна торгівля; ремонт автомобілів і мотоциклів
H	Транспорт і складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність

²⁴⁸ International Standard Industrial Classification of All Economic Activities / Detailed structure and explanatory notes ISIC Rev.4 code 85. – URL: <https://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcs.asp?Cl=27&Lg=1&Co=85>

<i>I</i>	<i>Розміщення і організація харчування</i>
<i>J</i>	<i>Інформація і телекомунікації</i>
<i>K</i>	<i>Фінансова діяльність і страхування</i>
<i>L</i>	<i>Операції з нерухомим майном</i>
<i>M</i>	<i>Професійна, наукова і технічна діяльність</i>
<i>N</i>	<i>Діяльність у галузі адміністративного та допоміжного обслуговування</i>
<i>O</i>	<i>Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне забезпечення</i>
<i>P</i>	<i>Освіт а</i>
<i>Q</i>	<i>Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги</i>
<i>R</i>	<i>Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок</i>
<i>S</i>	<i>Надання інших видів послуг</i>
<i>T</i>	<i>Діяльність домашніх господарств</i>
<i>U</i>	<i>Діяльність екстериторіальних організацій і органів.</i>

Джерело: Методологічні основи NACE (Rev. 2) та КВЕД 2010, розділ 5 . – URL: http://remedium-cg.ucoz.ua/KVED_2010/NACE_i_KVED.pdf

Використання NACE передбачає дотримання методологічних правил, структури класифікації та визначених меж між позиціями, структурних зв'язків між класифікаціями діяльності, продукції та товарів зовнішньоекономічної діяльності, методом «зверху–вниз» (top–down) щодо основного виду діяльності тощо. Так, зокрема освіта характеризується наступним чином: секція P – «Освіта»; розділ – 85 «Освіта»; клас – 85.30 «Вища освіта». Країни — члени ЄС і Євростата встановили, що використання NACE 2006 (rev. 2) має бути обов'язковим в межах ЄС. Таким чином, національні регламенти щодо впровадження NACE (rev. 2) повинні містити відповідні положення. Статистичні дані за видами економічної діяльності, що збираються країнами — членами ЄС, повинні оброблятися відповідно до NACE (rev. 2) або національної класифікації, створеної на її основі.

В Україні створення національних класифікацій видів економічної діяльності здійснювалося шляхом використання європейських класифікацій у незмінному вигляді з подальшою їх деталізацією на національному рівні. Перша редакція Класифікації видів економічної діяльності – КВЕД (ДК 009–96) була побудована на базі NACE (Rev.1). Упровадження КВЕД відбувалось протягом 1997 – 2000 років. Починаючи з січня 2001 року всі статистичні спостереження, формування зведеної інформації та публікація статистичних даних здійснювались за КВЕД. З 2006 року набула чинності друга редакція Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2005), побудована на базі NACE (Rev.1.1). Подану Класифікацію видів економічної діяльності створено на основі NACE (Rev.2). Використання NACE у Європейській статистичній системі є обов'язковим. Національний класифікатор ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД–2010) відповідає NACE (rev. 2) як за структурою, так і змістом категорій.

Національний класифікатор видів економічної діяльності, який чинний від 01.01.2012 р. (прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457)²⁴⁹, головною метою передбачає створення та впровадження сучасної системи національних статистичних класифікацій, з'ягмонізованих із міжнародними, забезпечення інформаційної єдності і цілісності зібраної статистичної інформації, можливості інтегрування в процес міжнародного інформаційного обміну, що є неодмінною умовою входження в співтовариство розвинених країн світу. В Україні національні статистичні класифікації видів економічної діяльності, продукції, товарів створювали, використовуючи європейські класифікації в незмінному вигляді. Розглянемо класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД) на прикладі таблиці 3.

Таблиця 4.3.

Порівняння класифікаторів видів економічної діяльності і (КВЕД)

Код	Назва	NACE	ISIC
-----	-------	------	------

²⁴⁹ Класифікатор видів економічної діяльності / національний класифікатор України. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10/page>

		(Rev.1.1)	(Rev. 4)
P	Освіта		P
85	Освіта		85
85.4	Вища освіта		853
85.42	Вища освіта	80.30	8530

Джерело: Класифікатор видів економічної діяльності / національний класифікатор України . – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10/page>

Ми переконані, що об'єктом стандартизації у сфері вищої освіти слід вважати послуги вищої освіти, що відносяться до класу 85.42 «Вища освіта», групи 85.4 «Вища освіта», розділу 85 «Освіта», секції P – «Освіта» за структурою кодового позначення об'єкта КВЕД:

де Y – секція (літери латинської абетки від A до U)

XX – розділ

XX.X – група

XX.XX – клас

На нашу думку, стандартизація вищої освіти України має бути фактором прозорості, контрольованості та критерієм об'єктивної оцінки результату як в цілому освітньої системи, так і окремих технологій у вищій освіті. Це в свою чергу є складовою якості вищої освіти.

Наступним кроком після виконання вимог КВЕД повинен стати Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010. Державний класифікатор продукції та послуг (далі – ДКПП) – систематизоване зведення назв угруповань продукції та послуг, кодування яких побудовано на ієрархічній системі класифікації. ДКПП: згармонізовано зі Statistical classification of Products by Activity (CPA) (Статистичною класифікацією продукції та послуг за видами діяльності) редакції 2008 року до рівня підкатегорій, а також з PROducts of the European COMmunity (PRODCOM) (Переліком промислової продукції Європейського Союзу) редакції 2008 року на рівні позицій.

Загальна структура цифрових кодів для утворення класифікаційних угруповань у ДКПП відповідає такій схемі:

XX – розділ

XX.X – група

XX.XX – клас

XX.XX.X – категорія

XX.XX.XX – підкатегорія

XX.XX.XX-XX – позиція

XX.XX.XX-XX.X – тип

XX.XX.XX-XX.XX – підтип

Розглянемо Державний класифікатор продукції та послуг в частині послуг вищої освіти, якій містить окремі секції на прикладі таблиці 4.

Таблиця 4.4.

Державний класифікатор продукції та послуг в частині послуг вищої освіти (ДКПП ДК 016:2010)

Секція P

Код	Назва
Секція P	ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОСВІТИ
85	Послуги у сфері освіти
85.4	Послуги у сфері вищої освіти
85.41	Послуги у сфері післяшкільної освіти неуніверситетського рівня
85.42	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня
85.42.1	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня
85.42.11	Послуги у сфері вищої університетської освіти першого ступеня оперативноступні (у режимі on-line)

85.42.11–00.00	Послуги у сфері вищої університетської освіти першого ступеня оперативнодоступні (у режимі on–line)
85.42.12	Послуги у сфері вищої університетської освіти першого ступеня, інші
85.42.13	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня оперативнодоступні (у режимі on–line)
85.42.13–00.00	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня оперативнодоступні (у режимі on–line)
85.42.14	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня, інші
85.42.14–00.00	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня, інші
85.42.15	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня оперативнодоступні (у режимі on–line)
85.42.15–00.00	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня оперативнодоступні (у режимі on–line)
85.42.16	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня, інші
85.42.16–00.00	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня, інші

Джерело: Національний класифікатор України / Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 – URL: <http://vobu.ua/ukr/documents/item/dk-016-2010>

Відповідно до КВЕД у ДКПП освіта, послуги освіти класифіковано в секції – Р, код – 85. При чому, хочемо привернути увагу, до того, що назва секції та її код ідентичні назві і коду в КВЕД. Ця секція включає державну, а також приватну освіту будь-якого рівня та навчання будь-якої професії, очне або заочне. Сюди включається освіта, яка надається різними установами в рамках регулярної шкільної системи різного рівня, а також освіта для дорослих та програми навчання грамоті. Також включені військові ліцеї та академії, в'язничні школи і та інші відповідного рівня. Посилання, які наводяться в поясненнях до цієї секції щодо рівнів та ступенів освіти, спираються на Міжнародну Класифікацію Освіти (далі – МСКО – 2011) ²⁵⁰.

Міжнародна стандартна Класифікація освіти (далі – МСКО) є концептуальним документом для збору, компіляції і аналізу порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних по освіті. МСКО входить в Міжнародну систему соціальних і економічних класифікацій і є керівництвом для впорядкування освітніх програм і відповідних кваліфікацій за рівнями і галузями освіти. МСКО – це результат міжнародної угоди і документ, офіційно прийнятий країнами – учасницями Генеральної конференції UNESCO.

Наявність стандартної міжнародної класифікації – це всього лише перший етап збору порівнянних даних. Другий етап – забезпечення однакового застосування класифікації у всіх країнах. Таким чином – запропоновані чіткі вказівки по застосуванню «МСКО: галузі освіти і професійної підготовки». Мета досягається за допомогою встановлення ряду критеріїв і подання списку включених і виключених предметів в кожній окремо взятій галузі освіти і професійної підготовки ²⁵¹.

В основі класифікації галузей освіти і професійної підготовки лежить предметно – змістовний підхід. Цей же підхід використовувався і в попередніх версіях МСКО (1976, 1997 і 2011). У тих випадках, коли простежується тісний взаємозв'язок змісту предметних областей, вони групуються в наукові області, напрямки та спеціалізації на основі схожості предмета вивчення. Мета – класифікувати програми освіти і відповідні кваліфікації по областям освіти і професійної підготовки на основі предметно – змістовного компонента програми, а не характеристик потенційних учасників ²⁵².

²⁵⁰ Міжнародна стандартна класифікація освіти. – URL: <http://asv.mgsu.ru/universityabout/UMO-ASV/dokumenty/intredok/MSKO-2011.pdf>

²⁵¹ Области образования и профессиональной подготовки 2013 (МСКО–О 2013). – URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isced-fields-of-education-training-2013-ru.pdf>

²⁵² Области образования и профессиональной подготовки 2013 (МСКО–О 2013). – URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isced-fields-of-education-training-2013-ru.pdf>

Однак, у світовій практиці освітні стандарти зазвичай є рекомендаціями, а не обов'язковими вимогами. Але така свобода потребує створення певних механізмів саморегуляції, яких сьогодні в Україні немає. Більш того, наші традиції часто передбачають обов'язковість не тільки тих вимог, що записані у нормативних документах, але і усних побажань керівництва. Багато викладачів та керівників не здатні ефективно працювати за відсутності таких директив. З іншого боку, є побоювання, що без чіткої регламентації зловживання з боку окремих керівників ЗВО, факультетів та кафедр, їх прагнення до економії ресурсів, нерозуміння ними специфіки конкретних спеціальностей будуть заважати досягненню потрібної якості вищої освіти. Тому, на думку багатьох фахівців більшість погоджується з тим, що сьогодні оптимальним варіантом було б поєднання обов'язкових та рекомендаційних положень стандартів з чітким визначенням того, що є обов'язковою вимогою, а що рекомендацією. Але існують певні розбіжності думок з приводу того, що саме могло б бути рекомендаціями, а що має бути обов'язковим нормативом²⁵³.

Одним із головних напрямів процесу імплементації нового Закону України «Про освіту», що був прийнятий 5 вересня 2017 року, на думку Міністра освіти і науки Л. Гриневич є розроблення стандартів вищої освіти і стандартів освітньої діяльності ЗВО. Для цього пропонується такий шлях: *створення нового переліку галузей знань* → *створення науково-методичних комісій МОН за галузями знань* → *створення нового переліку спеціальностей* → *розроблення стандартів вищої освіти та освітньої діяльності за спеціальностями та рівнями вищої освіти*. Тож першим етапом має бути створення нового переліку галузей знань, єдиного для сфери науки та вищої освіти. Також, було запропоновано сформулювати його на основі розширених груп спеціальностей Міжнародної стандартної класифікації освіти МСКО–2013²⁵⁴.

У сучасному світі МСКО використовують ООН, UNESCO, країни ОЕСР, ЄС й інші. На підставі МСКО розвинуті країни розробляють відповідні НСКО. Україна на сьогодні НСКО не має.

Запропонований для розгляду проект Національної стандартної класифікації освіти (далі – НСКО)²⁵⁵ розроблено, як зазначають автори, на основі затвердженої UNESCO у 2011 році оновленої версії Міжнародної стандартної класифікації освіти, та затвердженого у 2013 році переглянутого варіанту Міжнародної стандартної класифікації освіти: області освіти і підготовки (далі – МСКО – О), які, як вказано у резолюціях UNESCO, є статистичною основою для моніторингу прогресу у справі досягнення широкого спектру цілей у сфері освіти (резолюції UNESCO 30С/20 і 36С/11). Крім того, у резолюціях UNESCO 30С/19 і 37С/53 зазначено, що і МСКО 2011, і МСКО – О є частиною Міжнародної системи соціальних і економічних ООН, які використовуються для збору, компіляції і аналізу співставних на міжнародному рівні статистичних даних в освіті.

В Україні до цього часу функціонування національної статистики освіти здійснюється відповідно до положень Конституції України (ст. 9 «...Виключно законами України визначаються: п.12 «...основи...організації державної статистики...»); статей 8, 12, 13, 14 Закону України «Про державну статистику»²⁵⁶ та наказу Держкомстату України від 09 листопада 2011 року №288 «Про затвердження Методологічних положень зі статистики освіти»²⁵⁷. Зокрема, зазначеними Методологічними положеннями встановлено, що національна статистика освіти забезпечує потреби міжнародного та національного моніторингу освіти; названо інструменти названого моніторингу (серед яких, МСКО 97, КВЕД, переліки напрямів і спеціальностей, за якими здійснюються підготовка фахівців у ЗВО за освітньо-кваліфікаційними рівнями); сформульовані основні визначення та поняття, державні статистичні спостереження зі статистики освіти, загальна схема і організація робіт із формування сукупностей звітних одиниць державних статистичних спостережень зі статистики освіти, таблиця співставлення ступенів освіти за МСКО з навчальними закладами України, які забезпечують отримання відповідного ступеня освіти.

²⁵³ Підсумки Круглого столу з проблеми «Якими мають бути стандарти вищої освіти». – URL: <http://education-ua.org/ru/draft-regulations/290-pidsumki-kruglogo-stolu-z-problemi-yakimi-mayut-buti-standarti-vishchoji-osviti>

²⁵⁴ Там само

²⁵⁵ Проект Національна стандартна класифікація освіти (Концепція). – URL: <https://naps.gov.ua/uploads/files/sod/NSKO.pdf>

²⁵⁶ Закону України «Про державну статистику» Док. 2614–12, чинний, поточна редакція — Редакція від 19.04.2014 – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2614-12>

²⁵⁷ Наказу Держкомстату України від 09 листопада 2011 року №288 «Про затвердження Методологічних положень зі статистики освіти». – URL: <http://zakon.medsprava.com.ua/regulations/2341/8392/8393/465296/>

У цьому зв'язку є підстави для констатації, що проект НСКО не містить відповідних положень, щодо НСКО, як статистичної основи для моніторингу розвитку національної освіти, аналізу впливу освітньої діяльності на загальний соціально-економічний розвиток в країні, розвиток окремих видів економічної діяльності, ситуацію на ринку праці, розроблення виважених рішень, щодо підвищення ефективності діяльності національної системи освіти (у тому числі економічної).

Вважаємо також за необхідне привернути увагу авторів проекту НСКО до того, що у ньому практично відсутні належний зв'язок з положеннями інших національних класифікацій, перш за все, Класифікатором професій (ДК 009:2010) та Класифікацією видів економічної діяльності (ДК 009: 2010).

Оскільки в структурі споживачів послуг вищої освіти на даний час головне місце займає держава (понад 80% загального обсягу) при розгляді проблем якості вищої освіти та стандартизації послуг вищої освіти і їх вартості слід обов'язково враховувати вимоги Бюджетної класифікації, перш за все, Функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету та Економічну класифікацію видатків бюджету (економічна класифікація видатків бюджету із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства фінансів України від 12.04.2011 р. N 497²⁵⁸).

Згідно Функціональної класифікації видатків та кредитування – це програмна класифікація видатків та кредитування бюджету, яка щорічно визначається в законі про Державний бюджет України. Формування програмної класифікації видатків та кредитування Державного бюджету (місцевого бюджету) здійснюється Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за спеціальною структурою кодування, а також за пропозиціями головних розпорядників бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах, до розділу «Освіта» включається:

- 0910 Дошкільна освіта
- 0920 Загальна середня освіта
- 0921 Загальноосвітні заклади освіти
- 0922 Загальноосвітні спеціалізовані школи-інтернати
- 0923 Загальноосвітні спеціальні заклади освіти
- 0930 Професійно-технічна освіта
- 0940 Вища освіта
- 0941 Заклади вищої освіти I і II рівнів акредитації
- 0942 Заклади вищої освіти III і IV рівнів акредитації
- 0950 Післядипломна освіта
- 0960 Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми
- 0970 Програми матеріального забезпечення навчальних закладів
- 0980 Дослідження і розроблення у сфері освіти
- 0990 Інші заклади та заходи у сфері освіти.

Як свідчить наведене, Функціональна класифікація видатків і кредитування у розрізі освіти, містить вищу освіту: код 0940 «Вища освіта», 0941 «Заклади вищої освіти I і II рівнів акредитації», 0942 «Заклади вищої освіти III і IV рівнів акредитації». При цьому слід зазначити, що вказана класифікація у частині вищої освіти не узгоджується із класифікацією КВЕД та ДКПП. Так, якщо у КВЕД і ДКПП йдеться про рівні вищої освіти, то у Функціональній класифікації видатків та кредитування йдеться про рівні акредитації ЗВО без уточнення, які саме послуги вищої освіти надають ЗВО: молодший бакалавр, бакалавр, магістр. Справа у тому, що як зазначали ми вище, об'єктом стандартизації у вищій освіті виступають послуги вищої освіти за кожним рівнем та за кожною спеціальністю, а не ЗВО I-II, або III-IV рівнів акредитації. Отже, відповідні зміни мають бути внесені до Функціональної класифікації видатків.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», розділу III «Стандарти освітньої діяльності ті вищої освіти», систему стандартів вищої освіти складають стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти ЗВО. У контексті аналізу системи якості освіти концептуально важливим положенням чинного законодавства є встановлення норми, за якою всі стандарти вищої освіти є основою оцінювання

²⁵⁸ Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Змін до бюджетної класифікації» від 12.04.2011 р. N 497. – URL: <http://www.document.org.ua/pro-zatverdzhennja-zmin-do-byudzhetnoyi-klasifikaciyi-doc53219.html>).

якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності ЗВО незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Робота над стандартами вищої освіти в Україні розпочалася ще в 1994 року. Відповідно до урядового рішення від 7 серпня 1998 року, яким були затверджені «Вимоги до державних стандартів вищої освіти», Міносвіти мало завершити роботу з розроблення державних стандартів вищої освіти. Відтоді було розроблено і затверджено лише «Перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у закладах вищої освіти за відповідними освітньо–кваліфікаційними рівнями» (2006 р.) та «Перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у ЗВО за освітньо–кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» (2010 р.). Такі складові Державного стандарту, як «вимоги до освітніх рівнів вищої освіти та вимоги до освітньо–кваліфікаційних рівнів вищої освіти», що є особливо важливими для розбудови системи моніторингу якості вищої освіти, не затверджені й дотепер. Таким чином, на наш погляд, належних державних стандартів вищої освіти в Україні не існує, що не дозволяє сформувати ефективну систему забезпечення її якості.

Певною мірою відсутність стандарту вищої освіти у контексті розбудови системи моніторингу якості вищої освіти могла б компенсувати Національна рамка кваліфікацій. Такий документ був затверджений Урядом України 23 листопада 2011 року. Однією зі складових мети його ухвалення декларується «введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців»²⁵⁹.

Однак, на думку експертів, яка викладена в Аналітичній доповіді «Про стан моніторингу якості вищої освіти в Україні», НРК виконати це не зможе з ряду причин. Насамперед тому, що у вітчизняній Національній рамці кваліфікацій не відображені будь–які (навіть на концептуальному рівні) підходи до забезпечення якості вищої освіти, як то є обов’язковою умовою формування подібних документів в ЄПВО. Через суттєві прогалини у формуванні концептуальних засад Національної рамки кваліфікацій, ігнорування вимог, що існують до подібних документів у ЄПВО, опис кваліфікацій, який є у ньому, не може бути зрозумілим на міжнародному рівні, що унеможлиблює порівняння результатів функціонування української вищої освіти з національними освітніми системами інших країн. Окрім того, у документі не йдеться про академічні кваліфікації як такі. Вони мали б бути представлені через системні результати навчання, як це зроблено в провідних європейських державах. Такі результати навчання становлять сукупність знань, навичок і компетенцій, яких набуває людина та/або здатна продемонструвати їх після завершення процесу навчання — формального, неформального або неофіційного. Для системи моніторингу якості вищої освіти визначення таких системних результатів навчання є важливою умовою її ефективного функціонування. Однак, не знаходячи їх у Національній рамці кваліфікації та враховуючи інші її характеристики, зазначені вище, можна стверджувати, що ухвалення цього документа не сприятиме формуванню системи забезпечення якості української вищої освіти²⁶⁰. Ми повністю поділяємо думку авторів Аналітичної доповіді.

З метою захисту інтересів суспільства та його членів (кінцевих споживачів товарів і послуг) сучасні держави та їх національні громадські організації формулюють та у багатьох випадках затверджують відповідні вимоги (стандарти) до якості товарів і послуг, які постачаються виробниками на відповідні ринки товарів і послуг (у тому числі і на ринок послуг вищої освіти).

У свою чергу, виробники товарів і послуг із метою забезпечення виконання сформульованих і офіційно затверджених вимог (стандартів) до якості товарів і послуг можуть встановлювати вимоги (стандарти) на процес виробництва та вимоги (стандарти) на методи контролю за ходом виробництва і оцінки завершених результатів виробництва (товарів і послуг).

Дозволимо собі привернути увагу до того, що слово «стандарт» у перекладі з англійської мови означає «норма, мірило, зразок, еталон», яке вживається для порівняння подібних об’єктів. Стандарти в сучасній економіці є найважливішим інструментом визначення якості продуктів (товарів і послуг у т.ч. послуг

²⁵⁹ Аналітична доповідь «Про стан моніторингу якості вищої освіти в Україні» / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти» за заг. ред. І. Л. Лікарчука. – К.: МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти»; Х.: Факт, 2011. – 96с.

²⁶⁰ Аналітична доповідь «Про стан моніторингу якості вищої освіти в Україні» / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти» за заг. ред. І. Л. Лікарчука. – К.: МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти»; Х.: Факт, 2011. – 96с. – С. 27

вищої освіти). Лише порівнюючи реальну послугу вищої освіти зі стандартом такої послуги (зразком, еталоном, мірилом) відповідно до встановлених конкретних показників, можна зробити висновок щодо якості конкретної виробленої і наданої послуги вищої освіти. І лише аналіз відхилення показників конкретних послуг вищої освіти відповідної статистичної сукупності може дати аналітикам достатньо підстав для розроблення конкретних заходів щодо поліпшення якості послуг. Як стверджують, у американських менеджерів є вислів: «що неможливо виміряти, тим не можливо управляти». У нашому випадку цей вислів можна перефразувати наступним чином: «якщо стандарт вищої освіти не має конкретних вимірів, то сподіватись на те, що можна розробити і впровадити ефективні заходи щодо поліпшення якості вищої освіти – даремно».

На основі узагальнення результатів здійсненого науково-теоретичного дослідження встановлено, що в умовах ринкової економіки є об'єктивна необхідність розроблення та впровадження у практику освітньої діяльності вищої освіти стандартів послуг вищої освіти у розрізі рівнів та спеціальностей вищої освіти.

У цьому зв'язку пропонуємо Розділ III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» діючого Закону України «Про вищу освіту» назвати: «Стандартизація, стандарти професійної, вищої освіти, освітньої діяльності, послуг вищої освіти» та доповнити розділ наступними положеннями:

Стаття ... Стандартизація у сфері вищої освіти це – діяльність, яка полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у сфері вищої освіти.

Об'єктами стандартизації у сфері вищої освіти виступають послуги вищої освіти, як результат економічної діяльності, процеси їх виробництва та надання, процеси вимірювання відповідності фактичних результатів і фактичних процесів виробництва встановленим вимогам.

Стаття ... Державний професійний стандарт – це опис вимог до певної професії що містить перелік знань, вмінь і навичок, якими має володіти фахівець для виконання своїх посадових обов'язків.

Державний професійний стандарт – затверджені в установленому порядку вимоги до кваліфікації працівників, їх компетентностей, що визначаються роботодавцями і слугують основою для формування професійних кваліфікацій. Професійні стандарти співвідносяться з рівнями національної і галузевих рамок кваліфікацій і групуються за галузевими ознаками.

Державний професійний стандарт підлягає періодичному перегляду з урахуваннями особливостей галузі, але не менше ніж один раз на п'ять років.

Державний професійний стандарт вважається таким, що введений в дію, з моменту його внесення до Реєстру професійних стандартів.

У ст. 10 п.1 та п.2 вилучити слова ...та результатів... і далі за текстом.

Пункт 6 ст.10 – вилучити.

Стаття ... Державний стандарт послуги вищої освіти – це сукупність характеристик змін в інтелектуальному стані осіб, які мають відбутися в результаті освітньої діяльності кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій, переліків спеціальностей і які є основою разом із стандартами освітньої діяльності та вищої освіти для визначення її якості та розрахунку її вартості.

Вимоги Державних стандартів професійної, вищої освіти, освітньої діяльності, послуг вищої освіти розглядаються як мінімальні вимоги і можуть доповнюватись економічними та юридичними засновниками ЗВО.

При цьому хочемо привернути увагу до положень Розділу III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» діючого Закону України «Про вищу освіту», згідно яких «стандарти ... розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності». Таким чином, на наше переконання, є всі підстави стверджувати, що запропоновані найменування стандартів кожної підсистеми повинні відповідати найменуванню галузей знань і спеціальностей відповідно до Переліку галузей знань та спеціальностей за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. На нашу думку, запропоновані вище новели Закону України «Про вищу освіту», Розділ III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти» дадуть можливість сформувати систему стандартів, яку ми розглядаємо як систему, яка складається з 4-х підсистем: підсистема державних професійних стандартів; підсистема державних стандартів вищої освіти; підсистема державних стандартів освітньої діяльності; підсистема державного стандарту послуги вищої освіти.

Підсистему державних професійних стандартів слід розглядати, як пропозиції чи вимоги роботодавців до знань, навичок, умінь, компетенції тих чи інших фахівців з вищою освітою. Як влучно зазначила, на наш погляд Міністр освіти і науки України Л. Гриневич, «...сучасні професійні стандарти трансформуватимуть в освітні»²⁶¹, тобто, саме державні професійні стандарти мають бути основою для формування всіх інших підсистем.

У свою чергу підсистема державних стандартів вищої освіти (на основі професійних стандартів) формулює вимоги до обсягів та змісту освітньої діяльності, яка повинна забезпечити зазначені вище вимоги роботодавців. Підсистема державних стандартів освітньої діяльності повинна містити мінімальні вимоги до матеріально технічного, інформаційного забезпечення освітнього процесу. І, нарешті, підсистема державного стандарту послуг вищої освіти має характеризувати перш за все мінімальний вартісний вимір забезпечення досягнення вимог трьох попередніх підсистем.

В цьому зв'язку логічно випливає, що розроблення системи державних стандартів повинна здійснюватись за наступним порядком: – **державний професійних стандартів → державний стандарт вищої освіти → державний стандарт освітньої діяльності → державний стандарт послуг вищої освіти.**

Так, 2015 році було здійснено перехід до укрупненого переліку галузей знань і спеціальностей, що відповідає світовій практиці. Даний перехід гармонізував український Перелік галузей знань та спеціальностей з переліками, що діють в країнах Європи та світу (МСКО – 2011, МСКО – О – 2013), що дозволило спростити процедури визнання дипломів та створення програм подвійних дипломів у співпраці українських університетів з міжнародними партнерами. Водночас, Перелік галузей знань та спеціальностей потребував змін та доповнення, що, власне, й було здійснено²⁶².

У свою чергу ми пропонуємо проект Державного класифікатора послуг вищої освіти (далі – ДКПВО), який побудований на положеннях ДКПП, що згармонізований зі Statistical classification of Products by Activity (CPA) (Статистичною класифікацією продукції та послуг за видами діяльності) редакції 2008 року до рівня підкатегорій, а також з PROducts of the European COMmunity (PRODCOM) (Переліком промислової продукції Європейського Союзу) редакції 2008 року на рівні позицій. ДКПВО повністю відповідає затвердженому переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Загальна структура цифрових кодів для утворення класифікаційних угруповань у ДКПВО відповідає такій схемі:

XX – розділ

XX.X – група

XX.XX – клас

XX.XX.X – категорія

XX.XX.XX – підкатегорія

У ДКПВО послуга – це результат окремого виду економічної діяльності відповідно до КВЕД, тобто кожному угрупованню видів економічної діяльності за КВЕД на ієрархічних рівнях «секція – клас» відповідає угрупованню послуг, які є результатом його виконання; який систематизований зведенням назв угруповань послуг, кодування яких побудовано на ієрархічній системі класифікації.

Таблиця 4.5.

Проект Державного класифікатора послуг вищої освіти

²⁶¹ Лілія Гриневич: Ми починаємо масштабну роботу з оновлення законодавства в усіх сферах освіти. – URL <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-28-liliya-grinevich-mi-pochinaemo-masshtabnu-robotu-z-onovlennya-zakonodavstva-v-usix-sferax-osviti>

²⁶² Оновлено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. – URL <http://pedpresa.ua/173363-onovleno-perelik-galuzej-znan-i-spetsialnostej-za-yakymu-zdiysnyuyetsya-pidgotovka-zdobuvachiv-vyshhoyi-osvity.html>

Код за ДКПП	Найменування послуги вищої освіти	Назва спеціальності відповідно до Переліку галузей знань та спеціальностей за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти	
		Код галузі	Код спеціальності
85	Послуги у сфері освіти		
85.4	Послуги у сфері вищої освіти		
85.42	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня		
85.42.01	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта»	01 «Освіта»	
85.42.01.011	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Освітні, педагогічні науки»		011 «Освітні, педагогічні науки»
85.42.01.012	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Дошкільна освіта»		012 «Дошкільна освіта»
85.42.01.013	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Дошкільна освіта»		013 «Дошкільна освіта»
85.42.01.014	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Середня освіта»		014 «Середня освіта»
85.42.01.015	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Професійна освіта (за спеціалізаціями)»		015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)»
85.42.01.016	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Спеціальна освіта»		016 «Спеціальна освіта»
85.42.01.017	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Освіта», за спеціальністю «Фізична культура і спорт»		017 «Фізична культура і спорт»
85.42.02.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво»	02 «Культура і мистецтво»	
85.42.02.021	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»		021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»

85.42.02. 022	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Дизайн»		022 «Дизайн»
85.42.02. 023	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»		023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» <i>Продовження таб</i>
85.42.02. 024	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Хореографія»		024 «Хореографія»
85.42.02. 025	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Музичне мистецтво»		025 «Музичне мистецтво»
85.42.02. 026	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Сценічне мистецтво»		026 «Сценічне мистецтво»
85.42.02. 027	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Музеєзнавство, пам'яткознавство»		027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
85.42.02. 028	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Менеджмент соціокультурної діяльності»		028 «Менеджмент соціокультурної діяльності»
85.42.02. 029	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Культура і мистецтво», за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»		029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
85.42.03.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки»	03 «Гуманітарні науки»	
85.42.03. 031	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки», за спеціальністю «Релігієзнавство»		031 «Релігієзнавство»
85.42.03. 032	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки», за спеціальністю «Історія та археологія»		032 «Історія та археологія»

85.42.03. 033	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки», за спеціальністю «Філософія»		033 «Філософія»
85.42.03. 034	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки», за спеціальністю «Культурологія»		034 «Культурологія»
85.42.03. 035	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Гуманітарні науки», за спеціальністю «Філологія»		035 «Філологія»
85.42.04.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Богослов'я»	04 «Богослов'я»	
85.42.04. 041	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Богослов'я», за спеціальністю «Богослов'я»		041 «Богослов'я»
85.42.05.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальні та поведінкові науки»	05 «Соціальні та поведінкові науки»	
85.42.05. 051	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальні та поведінкові науки», за спеціальністю «Економіка»		051 «Економіка»
85.42.05. 052	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальні та поведінкові науки», за спеціальністю «Політологія»		052 «Політологія»
85.42.05. 053	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальні та поведінкові науки», за спеціальністю «Психологія»		053 «Психологія»
85.42.05. 054	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальні та поведінкові науки», за спеціальністю «Соціологія»		054 «Соціологія»
85.42.06.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Журналістика»	06«Журналістика»	
85.42.06. 061	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Журналістика», за спеціальністю «Журналістика»		061 «Журналістика»
85.42.07	Послуги у сфері вищої освіти	07	

	університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування»	«Управління та адміністрування»	
85.42.07.071	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування», за спеціальністю «Облік і оподаткування»		071 «Облік і оподаткування»
85.42.07.072	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування», за спеціальністю «Фінанси, банківська справа та страхування»		072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
85.42.07.073	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування», за спеціальністю «Менеджмент»		073 «Менеджмент»
85.42.07.075	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування», за спеціальністю «Маркетинг»		075 «Маркетинг»
85.42.07.076	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Управління та адміністрування», за спеціальністю «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»		076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
85.42.08.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня Галузі знань «Право»	08 «Право»	
85.42.08.081	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня Галузі знань «Право», за спеціальністю «Право»		081 «Право»
85.42.09	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Біологія»	09 «Біологія»	
85.42.09.091	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Біологія», за спеціальністю «Біологія»		091 «Біологія»
85.42.10.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки»	10 «Природничі науки»	
85.42.10.101	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за		101 «Екологія»

	спеціальністю «Екологія»		
85.42.10.102	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за спеціальністю «Хімія»		102 «Хімія»
85.42.10.103	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за спеціальністю «Науки про Землю»		103 «Науки про Землю»
85.42.10.104	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за спеціальністю «Фізика та астрономія»		104 «Фізика та астрономія»
85.42.10.105	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за спеціальністю «Прикладна фізика та наноматеріали»		105 «Прикладна фізика та наноматеріали»
85.42.10.106	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Природничі науки», за спеціальністю «Географія»		106 «Географія»
85.42.11.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Математика і статистика»	11 «Математика і статистика»	
85.42.11.111	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Математика і статистика», за спеціальністю «Математика»		111 «Математика»
85.42.11.112	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Математика і статистика», за спеціальністю «Статистика»		112 «Статистика»
85.42.11.113	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Математика і статистика», за спеціальністю «Прикладна математика»		113 «Прикладна математика»
85.42.12.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології»	12 «Інформаційні технології»	
85.42.12.121	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Інженерія програмного забезпечення»		121 «Інженерія програмного забезпечення»
85.42.12.122	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Комп'ютерні науки»		122 «Комп'ютерні науки»

85.42.12. 123	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Комп'ютерна інженерія»		123 «Комп'ютерна інженерія»
85.42.12. 124	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Системний аналіз»		124 «Системний аналіз»
85.42.12. 125	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Кібербезпека»		125 «Кібербезпека»
85.42.12. 126	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Інформаційні технології», за спеціальністю «Кібербезпека»		126 «Кібербезпека»
85.42.13.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія»	13 «Механічна інженерія»	
85.42.13. 131	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Прикладна механіка»		131 «Прикладна механіка»
85.42.13. 132	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Матеріалознавство»		132 «Матеріалознавство»
85.42.13. 133	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Галузеве машинобудування»		133 «Галузеве машинобудування»
85.42.13. 134	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Авіаційна та ракетно-космічна техніка»		134 «Авіаційна та ракетно-космічна техніка»
85.42.13. 135	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Суднобудування»		135 «Суднобудування»
85.42.13. 136	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Механічна інженерія», за спеціальністю «Металургія»		136 «Металургія»
85.42.14.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія»	14 «Електрична інженерія»	

85.42.14. 141	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія», за спеціальністю «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»		141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»
85.42.14. 142	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія», за спеціальністю «Енергетичне машинобудування»		142 «Енергетичне машинобудування»
85.42.14. 143	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія», за спеціальністю «Атомна енергетика»		143 «Атомна енергетика»
85.42.14. 144	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія», за спеціальністю «Теплоенергетика»		144 «Теплоенергетика»
85.42.14. 145	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електрична інженерія», за спеціальністю «Гідроенергетика»		145 «Гідроенергетика»
85.42.15.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Автоматизація та приладобудування»	15 «Автоматизація та приладобудування»	
85.42.15. 151	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Автоматизація та приладобудування», за спеціальністю «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології»		151 «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології»
85.42.15. 152	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Автоматизація та приладобудування», за спеціальністю «Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка»		152 «Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка»
85.42.15. 153	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Автоматизація та приладобудування», за спеціальністю «Мікро- та наносистемна техніка»		153 «Мікро- та наносистемна техніка»
85.42.16.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі	16 «Хімічна та біоінженерія»	

	знань «Хімічна та біоінженерія»	»	
85.42.16. 161	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Хімічна та біоінженерія», за спеціальністю «Хімічні технології та інженерія»		161 «Хімічні технології та інженерія»
85.42.16. 162	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Хімічна та біоінженерія», за спеціальністю «Біотехнології та біоінженерія»		162 «Біотехнології та біоінженерія»
85.42.16. 163	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Хімічна та біоінженерія», за спеціальністю «Біомедична інженерія»		163 «Біомедична інженерія»
85.42.17.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електроніка та телекомунікації»	17 «Електроніка та телекомунікації»	
85.42.17. 171	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електроніка та телекомунікації», за спеціальністю «Електроніка»		171 «Електроніка»
85.42.17. 172	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електроніка та телекомунікації», за спеціальністю «Телекомунікації та радіотехніка»		172 «Телекомунікації та радіотехніка»
85.42.17. 173	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Електроніка та телекомунікації», за спеціальністю «Авіоніка»		173 «Авіоніка»
85.42.18.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології»	18 «Виробництво та технології»	
85.42.18. 181	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Харчові технології»		181 «Харчові технології»
85.42.18. 182	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Технології легкої промисловості»		182 «Технології легкої промисловості»
85.42.18. 183	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі		183 «Технології захисту навколишнього середовища»

	знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Технології захисту навколишнього середовища»		
85.42.18. 184	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Гірництво»		184 «Гірництво»
85.42.18. 185	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Нафтогазова інженерія та технології»		185 «Нафтогазова інженерія та технології»
85.42.18. 186	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Видавництво та поліграфія»		186 «Видавництво та поліграфія»
85.42.18. 187	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Виробництво та технології», за спеціальністю «Деревообробні та меблеві технології»		187 «Деревообробні та меблеві технології»
85.42.19.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Архітектура та будівництво»	19 «Архітектура та будівництво»	
85.42.19. 191	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Архітектура та будівництво», за спеціальністю «Архітектура та містобудування»		191 «Архітектура та містобудування»
85.42.19. 192	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Архітектура та будівництво», за спеціальністю «Будівництво та цивільна інженерія»		192 «Будівництво та цивільна інженерія»
85.42.19. 193	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Архітектура та будівництво», за спеціальністю «Геодезія та землеустрій»		193 «Геодезія та землеустрій»
85.42.19. 194	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Архітектура та будівництво», за спеціальністю «Гідротехнічне будівництво, водна інженерія та водні технології»		194 «Гідротехнічне будівництво, водна інженерія та водні технології»
85.42.20.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі	20 «Аграрні науки та	

	знань «Аграрні науки та продовольство»	продовольство»	
85.42.20.201	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Агрономія»		201 «Агрономія»
85.42.20.202	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Захист і карантин рослин»		202 «Захист і карантин рослин»
85.42.20.203	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Садівництво та виноградарство»		203 «Садівництво та виноградарство»
85.42.20.204	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»		204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»
85.42.20.205	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Лісове господарство»		205 «Лісове господарство»
85.42.20.206	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Садово–паркове господарство»		206 «Садово–паркове господарство»
85.42.20.207	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Водні біоресурси та аквакультура»		207 «Водні біоресурси та аквакультура»
85.42.20.208	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Аграрні науки та продовольство», за спеціальністю «Агроінженерія»		208 «Агроінженерія»
85.42.21.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Ветеринарна медицина»	21 «Ветеринарна медицина»	
85.42.21.211	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Ветеринарна медицина», за спеціальністю «Ветеринарна		211 «Ветеринарна медицина»

	медицина»		
85.42.21. 212	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Ветеринарна медицина», за спеціальністю «Ветеринарна гігієна, санітарія і експертиза»		212 «Ветеринарна гігієна, санітарія і експертиза»
85.42.22.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я»	22 «Охорона здоров'я»	
85.42.22. 221	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Стоматологія»		221 «Стоматологія»
85.42.22. 222	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Медицина»		222 «Медицина»
85.42.22. 223	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Медсестринство»		223 «Медсестринство»
85.42.22. 224	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Технології медичної діагностики та лікування»		224 «Технології медичної діагностики та лікування»
85.42.22. 225	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Медична психологія»		225 «Медична психологія»
85.42.22. 226	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Фармація, промислова фармація»		226 «Фармація, промислова фармація»
85.42.22. 227	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Фізична терапія, ерготерапія»		227 «Фізична терапія, ерготерапія»
85.42.22. 228	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Педіатрія»		228 «Педіатрія»
85.42.22. 229	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Охорона здоров'я», за спеціальністю «Громадське здоров'я»		229 «Громадське здоров'я»
85.42.23.	Послуги у сфері вищої освіти	23 «Соціальна	

	університетського рівня галузі знань «Соціальна робота»	робота»	
85.42.23. 231	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальна робота», за спеціальністю «Соціальна робота»		231 «Соціальна робота»
85.42.23. 232	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Соціальна робота», за спеціальністю «Соціальне забезпечення»		232 «Соціальне забезпечення»
85.42.24.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Сфера обслуговування»	24 «Сфера обслуговування»	
85.42.24. 241	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Сфера обслуговування», за спеціальністю «Готельно–ресторанна справа»		241 «Готельно–ресторанна справа»
85.42.24. 242	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Сфера обслуговування», за спеціальністю «Туризм»		242 «Туризм»
85.42.25.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону»	25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону»	
85.42.25. 251	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Державна безпека»		251 «Державна безпека»
85.42.25. 252	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Безпека державного кордону»		252 «Безпека державного кордону»
85.42.25. 253	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Військове управління (за видами збройних сил)»		253 «Військове управління (за видами збройних сил)»
285.42.2 5.54	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі		254 «Забезпечення військ (сил)»

	знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Забезпечення військ (сил)»		
85.42.25.255	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Озброєння та військова техніка»		255 «Озброєння та військова техніка»
85.42.25.256	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», за спеціальністю «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»		256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»
85.42.26.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Цивільна безпека»	26 «Цивільна безпека»	
85.42.26.261	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Цивільна безпека», за спеціальністю «Пожежна безпека»		261 «Пожежна безпека»
85.42.26.262	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Цивільна безпека», за спеціальністю «Правоохоронна діяльність»		262 «Правоохоронна діяльність»
85.42.26.263	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Цивільна безпека», за спеціальністю «Цивільна безпека»		263 «Цивільна безпека»
85.42.27.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт»	27 «Транспорт»	
85.42.27.271	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт», за спеціальністю «Річковий та морський транспорт»		271 «Річковий та морський транспорт»
85.42.27.272	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт», за спеціальністю «Авіаційний транспорт»		272 «Авіаційний транспорт»
85.42.27.273	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт», за спеціальністю «Залізничний транспорт»		273 «Залізничний транспорт»

	транспорт»		
85.42.27. 274	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт», за спеціальністю «Автомобільний транспорт»		274 «Автомобільний транспорт»
85.42.27. 275	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Транспорт», за спеціальністю «Транспортні технології (за видами)»		275 «Транспортні технології (за видами)»
85.42.28	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Публічне управління та адміністрування»	28 «Публічне управління та адміністрування»	
85.42.28. 281	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Публічне управління та адміністрування», за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»		281 «Публічне управління та адміністрування»
85.42.29.	Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань	29 «Міжнародні відносини»	
85.42.29. 291	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Міжнародні відносини», за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»		291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
85.42.29. 292	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Міжнародні відносини», за спеціальністю «Міжнародні економічні відносини»		292 «Міжнародні економічні відносини»
85.42.29. 293	Послуга у сфері вищої освіти університетського рівня галузі знань «Міжнародні відносини», за спеціальністю «Міжнародне право»		293 «Міжнародне право»

Ми переконані, що впровадження запропонованого нами Класифікатора послуг вищої освіти України стане основою для стандартизації у сфері вищої освіти України; для розроблення усіх засобів підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою за кожним рівнем та за кожною спеціальністю з урахуванням головного індикатора ринкової економіки – вартості (ціни) послуги вищої освіти.

Висновки до Розділу 4

Підводячи підсумки, на підставі викладеного пропонуємо наступні висновки та здійснити наступні основні шляхи (заходи), які, з погляду економістів, дозволять значно підвищити рівень якості освітньої діяльності у сфері вищої освіти України:

1. Вражаюче слабкий зв'язок між високими кількісними показниками охоплення населення України вищою освітою та низьким значенням одного із основних показників економічного розвитку – ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у дол. США, практично відсутність українських ЗВО на чільних місцях у світових рейтингах найкращих університетів світу дають нам, на наш погляд достатньо підстав для висновку, що якість вищої освіти в Україні, яку здобувають у українських ЗВО, знаходиться на низькому рівні.

2. У сучасній ринковій економіці головним засобом забезпечення якості продуктів (товарів і послуг) виступають стандарти продуктів (товарів і послуг). В Україні стандарти послуг вищої освіти як результати економічної діяльності у сфері вищої освіти відсутні, що позбавляє можливості здійснювати обґрунтовані конкретні виміри стану якості вищої освіти і розробляти обґрунтовані конкретні заходи щодо підвищення якості вищої освіти.

3. Внести до відповідних нормативно–правових актів України наступні основні терміни і визначення, які мають стати методологічною основою для впровадження сучасної системи стандартизації у сфері вищої освіти: «стандартизація у сфері вищої освіти», «державні професійні стандарти вищої освіти», «державні стандарти освітньої діяльності», «державні стандарти послуг вищої освіти», «якість послуг вищої освіти».

4. Впровадження системи стандартизації послуг вищої освіти (підсистем: державний професійний стандарт; державний стандарт вищої освіти; державний стандарт освітньої діяльності; державний стандарт послуг вищої освіти), як основи для визначення її вартості і ціни та їх якості по кожному рівню та по кожній спеціальності вищої освіти.

5. Впровадження Національної стандартної класифікації освіти України (НСКО), узгодженої з Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО) та Національною рамкою кваліфікацій (НРК), згармонізованої з КВЕД та ДКПП, що дасть можливість для обґрунтованого визначення показників державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою у розрізі рівнів та спеціальностей відповідно до потреб ринку праці.

6. Впровадження Державної стандартної класифікації послуг вищої освіти, узгодженої з Національною стандартною класифікацією освіти України (НСКО), узгодженою із Національною рамкою кваліфікації (НРК), Державним класифікатором продукції і послуг (ДКПП), Функціональною класифікацією видатків та кредитування.

7. Впровадження Методичних положень щодо розроблення на єдиній методичній основі державних професійних стандартів вищої освіти; державних стандартів вищої освіти; державних стандартів освітньої діяльності; державних стандартів послуг вищої освіти.

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (С. Мельник)

Законодавчо–нормативне забезпечення соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти. Основні характеристики термінів та понять

Протягом останнього часу у більшості країн світу відбуваються суттєві зміни у сфері соціально–трудова відносин. Формуються різні моделі соціальної політики, які динамічно розвиваються шляхом переходу від екстенсивних до інтенсивних методів та заходів. При цьому інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі, дозволяють припустити, що на зміну класичним моделям соціальної держави приходять три: ліберальна, неоінституціональна (корпоративна) та суспільна.

В основі ліберальної моделі соціальної держави (системи регулювання соціально–трудова відносин) лежить індивідуальний принцип, який передбачає особисту відповідальність кожного члена суспільства за своє майбуття і майбутнє своєї родини. Роль держави у безпосередній реалізації цієї моделі мінімізовано. Основним суб'єктом такої моделі є сама особа, роботодавець (суб'єкт господарювання) та різні недержавні організації – соціально–страхові фонди та асоціації, які створено за кошти приватних заощаджень і приватного страхування тощо.

Держава бере на себе відповідальність за збереження лише мінімальних доходів громадян і за благополуччя найменш захищених і знедолених прошарків населення. У той самий час вона максимально стимулює створення і розвиток різних форм недержавного соціального страхування. Ліберальної моделі дотримується Велика Британія, Ірландія, а також Канада та США.

Ліберальна модель, або система Беверіджа була запроваджена у Великій Британії після закінчення Другої світової війни. Однак із самого початку в ній виявилися суттєві недоліки, що пов'язано з декількома проблемами²⁶³.

По–перше, досить обтяжлива система соціальних послуг базувалася на обмежених джерелах доходів – однакові для всіх страхові внески. Рівень внесків був розрахований на доходи малозабезпечених верств населення, тому із самого початку існував дефіцит ресурсів, необхідний для покриття видатків.

По–друге, проблема фінансування системи соціального захисту ускладнювалася демографічними змінами, пов'язаними із постарінням населення, і, як наслідок, звуженням можливостей отримання коштів, необхідних для реалізації програм. У результаті цього масштаби державної соціальної допомоги зростали. Всі зазначені недоліки призвели до суттєвого зростання соціальних видатків держави та ускладнили проблему бідності у Великій Британії у 50–60 роки ХХ століття. Тому держава була вимушена відмовитися від принципу одностайності та повернутися до принципу диференціації в залежності від доходів. Все це призвело до поступових змін концепції Беверіджа та його принципів, що у “чистому” вигляді у Великій Британії повністю так і не було реалізовано.

В основі неоінституціональної (корпоративної моделі) соціально–трудова відносин лежить принцип максимальної відповідальності за долю своїх працівників з боку корпорації (підприємства, установи чи держави, як роботодавця) та підходи щодо договірного регулювання більшості питань соціально–трудова сфери. Створюючи, наприклад, систему довічного найму, або участі в управлінні так званих «народних підприємств», підприємство стимулює працівників до створення максимального трудового внеску, за що пропонує їм різні види соціальних гарантій у вигляді пенсійного забезпечення, часткової (повної) оплати медичних, рекреаційних та освітніх послуг. Фінансовою основою цієї моделі є, в першу чергу, частка розподіленого прибутку та страхові внески корпорацій. Класичним прикладом корпоративної моделі соціальної держави є Японія. В Європі до цієї моделі частково можна віднести Німеччину та Францію²⁶⁴.

Останні два десятиріччя у Франції відбувався процес перегляду масштабів, форм організації та фінансування соціальних програм. Це було пов'язано зі змінами макроекономічних, демографічних і соціальних умов: низькими темпами економічного розвитку, старінням населення, зростанням навантаження на працездатне населення, а також значною часткою державних видатків на соціальні програми. Із початку

²⁶³ Шевчук П.І. Соціальна політика. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.– С.280

²⁶⁴ С. Мельник. Шведська модель соціального страхування // Соціальний захист. – № 8. – 2008. – С.37–39.

1990 років XX століття темпи розвитку Франції уповільнилися, так, наприклад, якщо наприкінці 60-х років середньорічний приріст ВВП становив 5,7 %, то у 90 роках він знизився до 1,3%²⁶⁵.

У 2006–2007 рр. темпи зростання ВВП дещо підвищилися (відповідно до 2,5 та 2,0 %), але у 2008 році розпочалося поступове падіння цього показника, яке поглибилося у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою.

Постійне зростання дефіциту бюджету соціального забезпечення виявило нагальну потребу в реформуванні системи соціально-трудових відносин та соціального захисту. Нова соціальна політика передбачала, перш за все, скорочення соціальних витрат, часткову приватизацію соціальної сфери, реорганізацію соціального забезпечення на страхових принципах та зміну пріоритетів у політиці зайнятості. Окрім загальної для Європи проблеми кризи «держави загального благополуччя» додатковим імпульсом для часткового скорочення широкомасштабних соціальних програм стала необхідність відповідності маастріхтським критеріям інтеграції.

В основі суспільної моделі соціально-трудових відносин лежить принцип солідарності. Він полягає у відповідальності усього суспільства за своїх членів. Фінансовим механізмом перерозподілу коштів служить державний бюджет і державні соціально-страхові фонди, що забезпечують широкий спектр державних соціальних гарантій, які надаються населенню у безоплатній формі. До країн із суспільною моделлю соціальної держави необхідно віднести всі країни Північної Європи: Швецію, Данію, Норвегію, Фінляндію та Ісландію.

Якщо застосовувати територіальний принцип, то у європейських країнах можна виділити такі типи моделей соціально-трудових відносин: континентальну (Німеччина, Нідерланди, Франція), англосаксонську (Велика Британія, Ірландія), іберо-піренейську (Іспанія, Португалія), середземноморську (Італія, Греція) та північно-європейську (Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія та Ісландія).

Деякі автори окремо виділяють рейнську модель, яка використовується у Німеччині, та нідерландську модель, однією із характерних рис якої є укладання соціального пакту. Такий пакт було укладено ще на початку 1980-х років, коли партнери у соціальному діалозі домовилися щодо обмеження зростання заробітної плати за умови, що держава збереже курс на підтримку соціальної безпеки, наскільки це дозволить бюджетна дисципліна (так званий пакт Вассенара). Іншою ознакою зазначеної моделі є особливість взаємодії між фінансово-банківським та промисловим капіталом із наголосом на переважному використанні кредитів у порівнянні з акціонерною формою запозичення. Слід зазначити, що обидва варіанти рейнський та нідерландський є різновидами неоінституціональної (корпоративної) моделі²⁶⁶.

На відміну від соціально-трудових моделей країн ЄС, США та Канади, Південно-східні азійські моделі мають свої особливості, до яких необхідно віднести такі:

- досить обмежена роль держави у забезпеченні соціального добробуту населення;
- збереження значної, за західними мірками, ролі родини та місцевої громади у забезпеченні добробуту та надані послуг населенню;
- велика частка платежів населення у фінансуванні соціальних послуг;
- високий рівень імплементації до економічної глобалізації та сприйняття світових економічних процесів, у т.ч. кризових явищ.

Державні соціальні видатки у країнах Південно-Східної Азії (Індонезія, Південна Корея, Малайзія, Філіппіни та Таїланд) складають у середньому 7,0% від ВВП, що у 5 разів нижче, ніж у середньому в ЄС. При цьому слід мати на увазі, що доходи на одну особу (за паритетом купівельної спроможності) у державах Південно-Східної більш ніж у 3 рази нижчі, ніж вони становлять у середньому у країнах ЄС.

Звертає на себе увагу той факт, що у країнах Південно-Східної Азії у структурі їх соціальних видатків переважають видатки на освіту. Безперечним є той факт, що розвиток та удосконалення системи освіти у Південно-східних азійських країнах розглядається як найголовніший засіб у боротьбі з бідністю та успішного включення до глобалізованої економіки. Завдяки підвищеній увазі з боку держави всі країни регіону досягли

²⁶⁵ . Антропов В.В. Система социального обеспечения во Франции: опыт и перспективы // Труд за рубежом. – 2005. – № 2. – С.96–116.– С.97

²⁶⁶ Антошина Н.М. Социальные государства Европы и пути их развития // Труд за рубежом. – 2005. – №1. – с.22– 30.– С.30

повного охоплення дітей загальною середньою освітою, якість якої, за оцінками багатьох експертів, є однією із найвищих у світі²⁶⁷.

На соціально–трудові відносини у європейських країнах останнім часом суттєво почали впливати чинники, до яких слід віднести:

- збільшення питомої ваги осіб похилого віку та зростання безробіття;
- глобалізацію, яка призводить до посилення впливу транснаціональних корпорацій та зарубіжного капіталу, і, як наслідок, до уніфікації соціально–економічних умов і моделей. Ігнорування цієї тенденції викликає вплив капіталу до країн із дешевою робочою силою, скорочення темпів економічного піднесення та зростання безробіття;
- розвиток інтеграції, введення євро, що накладає більш жорсткі обмеження на державні фінанси. Визначені у 1992 р. критерії конвергенції висувають додаткові вимоги до фінансової дисципліни, яким мають відповідати державні фінанси, шляхом встановлення граничного значення дефіциту державного бюджету на рівні 3,0% від ВВП;
- Лісабонську стратегію, узгоджену країнами–членами ЄС, яка вимагає підвищення конкурентоспроможності під тиском конкуренції країн Азії та Східної Європи із дешевою робочою силою. Розширення ЄС на схід знизило планку соціальних завоювань робочого класу у Західній Європі у зв'язку з необхідністю соціального демпінгу для нових членів–країн ЄС;
- введення до практики відкритих торгів або примусових тендерів на здійснення суспільних послуг, наприклад, транспортних, у відповідності із вказівками органів управління ЄС;
- скорочення державного сектора економіки внаслідок приватизації та корпоратизації;
- розроблення та прийняття СОТ Генеральної угоди щодо торгівлі послугами, яка вимагає вирівнювання умов конкуренції і в соціальній сфері тощо²⁶⁸.

Останнім часом під впливом змін у суспільному розвитку (перехід від індустріального до постіндустріального суспільства), який супроводжується зміщенням наголосу в сприйманні людини не як одного із чинників виробництва, а як особистості, змінюється і соціальна політика, що у нових реаліях вже має орієнтуватися не тільки, та не стільки на компенсацію чинників та умов, необхідних для функціонування людини у трудовому житті, скільки на її всебічний розвиток та максимальну реалізацію її здібностей.

Таким чином, процес реформування сфери соціально–трудових відносин серед широкого загалу країн світу супроводжувався пошуком варіантів оптимального поєднання принципів, притаманних різним моделям, що дозволяє передбачити зближення раніше протилежних типів соціальної політики. Якщо намагатися виділити вектор змін у різних моделях, то його можна охарактеризувати як перерозподіл соціальних функцій, прав, гарантій та обов'язків між державою, суспільством і людиною.

Якщо взяти, наприклад, американську модель, то в ній превалює орієнтація на індивідуалізм, на особистість, яка самотужки має розв'язувати власні проблеми без залучення родини та суспільства в цілому (девіз Америки: «Кожен сам за себе, один Господь за всіх»). Але наприкінці ХХ століття у США розпочалися і поступово підсилюються процеси залучення різних суспільних об'єднань до вирішення соціальних проблем конкретної людини, причому до них підключається і держава. Поряд із цим, у скандинавських країнах, навпаки, участь держави у соціальному захисті скорочується, а всі зусилля спрямовуються на створення умов, які дозволяють людині самотужки забезпечити собі гідне життя. Якщо підсумувати сучасні тенденції, що виникають у модифікації чинних моделей соціальної держави, то тенденції у взаємозв'язках між трьома контрагентами (державою, суспільством та особою) в американській моделі спрямовано від людини до держави та суспільства, а в європейській моделі (німецькій, скандинавській та ін.) – від держави та суспільства – до людини.

Основними тенденціями та особливостями сучасної сфери соціально–трудових відносин європейських країн слід вважати такі:

²⁶⁷ Шестакова Е.Е. Особенности модели социального развития в государствах Восточной и Юго–Восточной Азии // Труд за рубежом. – 2003. – №3. – С.79–90. – С.81.

²⁶⁸ Антюшина Н.М. Перестройка социальной сферы в странах Северной Европы // Труд за рубежом. – 2004. – №4. – С.92–116. – С. 93.

- зміщення акцентів від державної благодійності у соціальному забезпеченні до переорієнтації працездатного населення на використання власних сил і можливостей, зростання мотивації до праці у системах соціального захисту тощо;
- формування реальних суспільно–економічних умов для досягнення членами суспільства власного добробуту;
- підтримка та сприяння запровадженню ринкових принципів у надані послуг;
- створення адекватних умов для соціального самозахисту та соціальної безпеки кожного члена суспільства за рахунок особистого внеску на основі саморегуляції власного потенціалу;
- зваженість у створенні стабільної соціальної бази для ринкових і соціальних перетворень, у формуванні умов гарантування соціальної безпеки, у самодостатності, що регулюється на основі особистої відповідальності кожного члена суспільства як його суб'єкта;
- перехід від пасивної до активної політики зайнятості.

В останній час європейські держави з метою скорочення державних видатків використовують такі методи:

- введення у державному бюджеті верхньої межі соціальних видатків;
- зміна правил індексації соціальної допомоги в залежності від темпів інфляції, що дозволяє більш повільно компенсувати зростання цін, наприклад, шляхом збільшення термінів, коли здійснюється перегляд індексу або виключення з індексу окремих категорій цін, які впливають на зростання вартості життя;
- вжиття різних заходів, спрямованих на збільшення внеску громадян у покриття соціальних витрат, підвищення індивідуальної відповідальності за особистий добробут шляхом поширення практики різного виду страхування тощо;
- заморожування соціальних видатків у цілому або за окремими статтями;
- децентралізація здійснення окремих соціальних програм, передавання відповідальності за їх реалізацію із центрального бюджету на регіональні та місцеві рівні;
- спроба зменшити навантаження на державний бюджет за соціальними зобов'язаннями шляхом перерозподілу видатків між державою, підприємницьким сектором та самими працівниками²⁶⁹.

У міжнародному та вітчизняному трудовому праві, науковому та експертному середовищі існує велике розмаїття бачень та підходів щодо визначення дефініції поняття «соціально–трудова відносина».

Так, наприклад, П. Буряк, Б. Карпінський та М. Григор'єва соціально–трудова відносина розглядають як «відносина між найманим працівником і роботодавцем, які в умовах ринкової економіки націлені на забезпечення високого рівня та якості життя людини та суспільства взагалі»²⁷⁰. Інакше трактує «соціально–трудова відносина» М. Махсма²⁷¹, який вважає, що соціально–трудова відносина – це взаємозалежність і взаємодія суб'єктів відповідних відносин, які виникають у процесі праці та спрямовані на регулювання умов трудового життя.

Загалом у спеціальній соціально–економічній літературі існують досить різні визначення соціально–трудова відносин, з яких слід виділити такі:

Соціально–трудова відносина – це об'єктивно існуючі взаємозалежність та взаємодія суб'єктів відповідних відносин у процесі праці, які націлені на регулювання якості трудового життя²⁷².

Соціально–трудова відносина характеризують економічні, психологічні та правові аспекти взаємозв'язків індивідуумів та соціальних груп у процесах, обумовлених трудовою діяльністю²⁷³.

²⁶⁹ С.Мельник. Механізм регулювання соціально–трудова сфери України. – К.: Видавництво «Соцінформ», 2009. – 786 с.– С.56.

²⁷⁰ Буряк П. Ю. Економіка праці й соціально–економічні відносина. Навчальний посібник. П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. – К : Центр навчальної літератури, 2004. – 440 с.– С.181.

²⁷¹ Махсма М. Б. Економіка праці та соціально–трудова відносин: навч. посібник / М. Б. Махсма – К. : Атіка, 2005. – 304 с.– С.161.

²⁷² Экономика труда и социально–трудова отношения : учебник / Под. ред. Г. Г. Меликьяна, Р. П. Колосовой. – М. : Изд–во ЧеРо, 1996. – 623 с.– С.48.

²⁷³ Генкин Б. И. Экономика и социология труда: учебник для вузов. 2–е изд. испр. и доп. / Б. И. Генкин – М. : Изд. группа НОРМА–ИНФРА, 2000. – 412 с.–С.314–315

Соціально–трудо́ві відносини – це комплекс взаємовідносин між найманими працівниками та роботодавцями в умовах ринкової економіки, які націлено на забезпечення високого рівня та якості життя людини, колективу та суспільства в цілому²⁷⁴.

Таким чином, якщо порівняти наведені вище дефініції поняття «соціально–трудо́ві відносини», то П. Буряк та інші трактують їх широко, використовуючи поняття «рівень і якість життя людини та суспільства в цілому», тоді як М. Махсма, навпаки, зосереджується на відносинах, що виникають у процесі праці, а також спрямованих на регулювання умов трудового життя. Б. Генкін у визначенні соціально–трудо́вих відносин виділяє психологічні та правові аспекти взаємозв'язків індивідів та соціальних груп у процесі трудової діяльності. У підході, запропонованому В. Адамчуком, Ю. Кокіним та Р. Яковлевим, метою соціально–трудо́вих відносин є забезпечення високого рівня та якості життя людини, колективу та суспільства в цілому. Незаперечним є твердження авторів про те, що постійна взаємодія у системі праці окремих індивідів чи груп за певних соціальних та трудових умов породжують соціально–трудо́ві відносини.

Як зазначають більшість авторів, між соціальними відносинами та трудовими відносинами існують і певні відмінності.

Соціальні відносини – це система відносин між окремими людьми, соціальними групами, які беруть різну, нерівну участь в економічному, політичному і духовному житті, мають відмінності у соціальному статусі, способі життя, джерелах і рівнях доходів тощо²⁷⁵. Об'єктивно, що ці відносини не лише нерозривно пов'язані із трудовими відносинами, а й первинно зумовлені ними. У свою чергу, трудові відносини – це відносини, які виникають між учасниками трудового процесу на основі розподілу та кооперації праці у зв'язку з необхідністю обміну діяльністю та її продуктами (наданими послугами, наприклад, освітніми) для досягнення кінцевої виробничої мети. Трудові відносини, поряд з цим, мають два взаємодоповнюючі аспекти – функціональний та соціальний.

Функціонально–трудо́ві відносини обумовлені безпосереднім змістом виконуваних трудових функцій, що виє у встановленні пропорцій професійного, кваліфікаційного і компетентнісного складу робочої сили на підвалинах визначення необхідних витрат часу на виробництво, виготовлення певних видів продукції тощо.

Соціально–трудо́ві відносини також формуються на основі діяльності, але обумовлюються різним становищем соціальних груп та окремих працівників, подібністю та відмінністю їхніх мотиваційних інтересів та трудової поведінки у конкретних ситуаціях.

Соціально–трудо́ві відносини на відміну від функціонально–трудо́вих, обумовлених розподілом і кооперацією праці, виникають між суб'єктами, перш за все, як відносини рівності/нерівності залежно від місця цих суб'єктів у процесі праці, їхнього досвіду, вмінь (навичок, компетентностей) тощо.

Наявність великої кількості дефініцій поняття «соціально–трудо́ві відносини» роблять актуальним завдання їх (соціально–трудо́вих відносин) систематизації за такими характерними ознаками як: зміст діяльності, сфера поширення відносин, характер взаємозв'язків, наявність владної залежності, ступінь регламентованості, спосіб розподілення доходів, спрямованість інтересів, ступінь соціальної напруженості (рис. 2).

Рисунок 2. Класифікаційні ознаки соціально–трудо́вих відносин

Ознаки класифікації	Види відносин
Зміст діяльності	Виробничо–функціональні Професійні (кваліфікаційні, компетентнісні) Соціально–психологічні Соціально–організаційні

²⁷⁴ Економіка труда: учеб. / под ред. проф. П. Э. Шлендера и проф. Ю. П. Кокина. – М. : Юристъ, 2002. – 592 с.– С.389.

²⁷⁵ С.Мельник. Механізм регулювання соціально–трудо́вої сфери України. – К.: Видавництво «Соцінформ», 2009. –786 с.– С.14.

Сфера поширення	Міжорганізаційні (організація – організація) Внутрішньоорганізаційні (працівник – працівник, працівник – організація)
Характер взаємозв'язків	Міжособові – безособові Безпосередні – опосередковані
Наявність владної залежності	Рівноправні (виконавець – виконавець) Субординаційні (підлеглий – керівник)
Спосіб розподілу доходів	Трудові – споживчі
Спрямованість інтересів	Співробітництво – конкуренція
Ступінь соціальної напруженості	Безконфліктні – конфліктні

Фундаментальною основою соціально–трудоких відносин виступає трудова діяльність окремих працівників та їхніх груп, яка відрізняється функціональним змістом, професійно–кваліфікаційним (компетентнісним) рівнем, мотивацією, ціннісною орієнтацією зайнятих та їхньою діяльністю у громадських організаціях, які формуються (можуть формуватися) у трудових колективах²⁷⁶.

Таким чином, соціально–трудокі відносини слід розглядати виключно в контексті умов та якості трудового та «позатрудового» життя. У зв'язку з цим найбільш виважене та якісне визначення поняття «соціально–трудокі відносини» дали М. Махсма, Г. Мелік'ян та Р. Колосова.

На думку автора, соціально–трудокі відносини у широкому розумінні – це сукупність інститутів та інструментів держави, що забезпечують процес відтворення робочої сили та його соціальне супроводження. Процес відтворення робочої сили передбачає її формування (підготовку, навчання, підвищення кваліфікації тощо), розподіл на ринку праці, обмін та використання.

Процес формування робочої сили, тобто підготовки працівників до праці, починається зі школи, продовжується у ЗВО, коледжах, профтехучилищах, на робочих місцях, у центрах підвищення кваліфікації тощо. Процес розподілу та обміну робочої сили відбувається на ринку праці за участю трьох суб'єктів соціального партнерства – об'єднань роботодавців, представників найманих працівників та держави, а також безпосередньо на підприємстві (мається на увазі наймання, ротація, звільнення працівників тощо). Робоча сила використовується безпосередньо на робочому місці, у процесі праці, тобто виробництва конкретної суспільно корисної продукції або надання послуг. Для того, щоб працівник розпочав трудову діяльність, необхідно створити відповідні умови, а саме: забезпечити робочим місцем, належними умовами зайнятості та охороною праці, відповідним чином її стимулювати, організувати соціальний захист тощо²⁷⁷.

Складовими соціально–трудоких відносин на рівні найманих працівників є певні етапи трудового життя людини, зміст яких залежить від життєвих етапів та специфіки цілей та завдань, що вирішуються на кожному з них. Західноєвропейські та американські науковці визначають трифазну модель життєвого періоду (та, що передує трудовій, трудова, післятрудова фази). Японські ж автори поділяють життєвий період на чотири фази: період від народження до здобуття шкільної освіти, період вступу до роботи та обзаведення родиною, період трудового життя та період старіння²⁷⁸.

На думку автора, якщо мова йде про працездатне населення у працездатному віці у вітчизняній інтерпретації, тобто чоловіки та жінки віком 16–59 років, а в окремих професійних профілях (державна служба, суддівська, наукова діяльність тощо) до 62–65 років, то слід запровадити поняття трудового періоду людини. Трудовий період – це період життя людини від здобуття шкільної освіти (16–17 років) до виходу на пенсію за віком. Виходячи з цього, доцільно трудовий період життя людини розділити на чотири етапи: I – підготовка до вступу до роботи, II – здобуття відповідної професійної кваліфікації та готовності застосовувати її на практиці, III – час активного трудового життя, IV – передпенсійний та час «добровільної» трудової діяльності після виходу на пенсію.

²⁷⁶ Экономика труда: учеб. / под ред. проф. П. Э. Шлендера и проф. Ю. П. Кокина. – М. : Юристъ, 2002. – 592 с. – С.17.

²⁷⁷ С. Мельник. Механізм регулювання соціально–трудокої сфери України. – К.: Видавництво «Соцінформ», 2009. – 786 с. – С.13–14.

²⁷⁸ Экономика труда: учеб. / под ред. проф. П. Э. Шлендера и проф. Ю. П. Кокина. – М. : Юристъ, 2002. – 592 с. – С.518.

На першому етапі трудового періоду складовими соціально–трудомих відносин виступають трудове самовизначення, професійна орієнтація, професійна освіта тощо. На другому етапі визначальну роль відіграють наймання – звільнення, соціально–професійний розвиток на роботі тощо. На третьому етапі важливими стають професійна підготовка та перепідготовка, освіта протягом усього трудового життя, оцінювання результатів праці та рівня професійної компетентності, мотивація та винагорода, трудова активність працівника, його професійне зростання. На останньому, трудовому етапі найбільш значущими стають мотивація до подовження трудового життя, підготовка кадрового резерву, орієнтація щодо виходу на пенсію та відпочинку тощо.

Окремі автори, наприклад, Л. Шаульська²⁷⁹, трактують відтворювальний процес трудового життя більш детально, включаючи до нього етапи із характерним для кожного з них змістом, а саме:

1. Формування трудового потенціалу (процес набуття людиною рис, необхідних для використання у трудовій діяльності, здобуття певних знань і навичок, фізичний, емоційний, духовний, професійний (компетентнісний) розвиток).

2. Збереження трудового потенціалу (стабілізація кількісно–якісних характеристик трудового потенціалу, які не змінюються протягом певного періоду).

3. Розвиток трудового потенціалу (зміни та удосконалення кількісно–якісних характеристик трудового потенціалу для забезпечення його найповнішої реалізації та ефективного використання).

4. Реалізація трудового потенціалу (продаж робочої сили – для найманих працівників; започаткування власної справи – для підприємців тощо).

5. Використання трудового потенціалу (споживання результатів праці найманих працівників з метою вироблення товарів та надання послуг для прикладання підприємницьких навичок, знань для розвитку власної справи та ін.).

На кожному етапі відтворювального процесу існують певні пріоритети та інструменти, що впливають на якість трудового життя. Так, на етапі формування трудового потенціалу відбувається професійна орієнтація особи, її самовизначення. Збереження трудового потенціалу являє собою стабілізацію його кількісно–якісних характеристик на рівні попередніх років. Розвиток трудового потенціалу, у свою чергу, означає належне матеріальне забезпечення молодих сімей для стимулювання народження дітей, сприятливі умови праці, розвиток системи охорони праці, удосконалення системи підвищення кваліфікації кадрів, створення умов для творчого, інтелектуального розвитку на підприємствах. Реалізація трудового потенціалу передбачає також реалізацію гарантій зайнятості, забезпечення її продуктивності, налагодження ефективної системи професійного та кар'єрного зростання, змістовну, напружену працю, сприятливі умови для найповнішого використання трудового потенціалу. У той самий час цього неможливо досягнути без високого рівня оснащеності робочих місць, впровадження новітніх технологій, сприятливих умов та режиму праці та відпочинку, дієвої системи стимулювання та мотивації праці, розвитку соціального партнерства, договірною регулювання соціально–трудомих відносин, виробничої демократії, соціальної інфраструктури²⁸⁰.

На думку автора, предметом соціально–трудомих відносин є соціально–трудоми процеси та явища, які виникають у соціально–трудоми сфері. Соціально–трудоми процеси можна розподілити на складові:

- підготовки робочої сили;
- зайнятості та ринку праці;
- організації високопродуктивної праці;
- мотивації продуктивної праці, що пов'язано з винагородою за працю;
- умов соціального забезпечення зайнятих. Остання складова поєднує:
- охорону та умови праці;
- соціальний захист;
- соціальне страхування;

²⁷⁹ Шаульська Л. В. Якість трудового життя: Стан, проблеми і напрями вирішення / Л. В. Шаульська // Формування ринкової економіки. Зб. наук. праць. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. Т.І. Сучасні технології управління людськими ресурсами. – К. : КНЕУ, 2005. – 473 с.– С.459–460

²⁸⁰ Там само. – С.459–460

– соціальне партнерство і колективно–договірну діяльність²⁸¹.

Таким чином, підходи, принципи та погляди щодо вивчення соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти у повній мірі «вміщуються» у загальнодержавний контент та співпадають із визначеннями вітчизняних та зарубіжних науковців.

Ключовим та базовим актом законодавства у сфері праці та соціально–трудова відносин є Кодекс законів про працю України (КЗпП України)²⁸².

Цей законодавчо–нормативний документ у повному обсязі регулює соціально–трудова відносини між роботодавцями та найманими працівниками переважної більшості видів економічної діяльності, включаючи й сферу вищої освіти. Виняток складають лише питання регулювання праці та умов зайнятості у специфічних та особливих професійних сферах та секторах використання праці (державна служба, військова служба, забезпечення національної, суспільної, громадської та особистісної безпеки тощо). В окремих випадках (зокрема для освітньої сфери), КЗпП України виокремлено регулює певні соціально–трудова норми, або надає право на таке регулювання спеціальним законам.

Серед таких специфічних положень треба, перш за все, виділити статтю 51, яка передбачає скорочену тривалість робочого часу для освітян; статтю 75, де визначено збільшений розмір тривалості щорічної основної відпустки для окремих категорій працівників, у тому числі й для педагогів; статтю 77, у якій визначена можливість отримання творчої відпустки для роботи над написанням дисертації чи підручників; статті 215–216, у яких йде мова про пільги та відпустки працівникам, які навчаються в закладах вищої освіти, у тому числі в аспірантурі (докторантурі).

За оцінками переважної більшості вітчизняних, зарубіжних та міжнародних експертів, КЗпП України через свою структуру, зміст, складність у викладі, архаїчність багатьох норм та положень, застарів та не відповідає ключовим вимогам ринкової економіки, соціально–трудова відносинам, що її супроводжують. У цьому контексті важливим є те, що на розгляд Верховної Ради України вже подано проект Трудового кодексу України (друге читання)²⁸³, який, на думку автора – члена Робочої групи з підготовки проекту Трудового кодексу України до другого читання, у багатьох випадках носить реформаторський характер.

Серед норм проекту Трудового кодексу України, які необхідно поширювати на освітнє законодавство (у частині регулювання соціально–трудова відносин викладачів), перш за все, треба виділити:

- статтю 20. п.14, де закріплюється право працівника на підтвердження результатів неформального професійного навчання. Стосовно викладачів ЗВО ця норма передбачає можливість підвищення рівня матеріальної винагороди за додаткові та часткові професійні та особистісні компетентності, отримані спонтанно чи неформально в процесі надання освітніх послуг;

- статтю 23. п. 10, у якій визначається право роботодавця формувати кваліфікаційні вимоги до своїх працівників. У цьому напрямку керівники університетів отримують можливість більш автономно формувати коло посадових завдань, прав, обов'язків, вимог до професійних, особистісних, соціальних та інших компетентностей науково–педагогічних та педагогічних працівників, рівня їхньої відповідальності та автономії у прийнятті рішень, розподілі працівників за групами трудових функцій тощо. Це, у свою чергу дозволить збалансувати відповідність розмірів матеріальної винагороди за обсяги та якість наданих освітніх послуг, тобто не через теперішню жорстку «прив'язку до посадових окладів», а шляхом оплати фактичних, незалежно та справедливо оцінених, результатів роботи;

- статтю 32 п.4, де мова йде про те, що умови трудового договору можуть передбачати виконання працівником роботи дистанційно. Для освітян в цілому, та викладачів закладів вищої освіти, зокрема, це досить своєчасна та продуктивна норма, яка, окрім іншого, дозволить підвищити їхню продуктивність праці, підвищить частку виробничого робочого часу, знизить витрати на проїзд, відрядження, дозволить розширити охоплення аудиторією, в тому числі й за межами країни, персоніфікує роботу над наданням освітніх послуг,

²⁸¹ Мельник С. Зарубіжний та міжнародний досвід регулювання соціально–трудова відносин та соціального захисту населення / С. Мельник. – Луганськ, ДУ НДІ СТБ, 2005. – 177 с.

²⁸² Кодекс законів про працю України. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

²⁸³ Проект Трудового кодексу України (друге читання). – URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401>.

створить умови для залучення до педагогічної діяльності осіб із обмеженими можливостями, зарубіжних викладачів чи міжнародних експертів;

- статтю 58 п.4, у якій визначаються трудові відносини на визначений строк для педагогічних, науко-во-педагогічних та наукових працівників, призначення на посаду яких відповідно до Закону здійснюється за результатами конкурсу на визначений строк. У контексті загального підходу проекту Трудового кодексу України на застосування виключно трудових договорів з найманими працівниками (на безстроковій чи строковій основі), тобто на відмову від контрактної форми найму, ця норма є вкрай важливою, перш за все, з позиції мотивації відповідних категорій працівників до якісної, продуктивної та кваліфікованої діяльності з надання освітніх та/чи наукових послуг;

- статтю 134 п.3 щодо скороченої тривалості робочого часу, у тому числі для педагогів;

- статтю 145 стосовно підсумованого обліку робочого часу. Деталізований опис цієї статті дозволяє роботодавцеві більш широко застосовувати цю гнучку форму зайнятості. У нашому випадку це дозволить керівництву ЗВО більш гнучко та мобільно використовувати працю науково-педагогічних та педагогічних працівників, а останнім – більш автономно та ефективно планувати та розподіляти свій робочий час, розподіляти його залежно від завдань між науковою, педагогічною, творчою та рефлексійною діяльністю;

- статтю 146 щодо поділу робочого дня на частини;

- статтю 147, яка регулює гнучкий режим робочого часу;

- статтю 74 п.1.4. стосовно щорічної основної трудової відпустки педагогам у розмірі 56 календарних днів;

- статтю 215 п.6, де визначається можливість встановлення через колективний договір інших систем оплати праці. Ця норма вкрай важлива для реалізації ключових норм соціально-трудових відносин в умовах автономії університетів;

- статті 314 – 334 стосовно принципів, умов та підходів щодо професійної (службової) кар'єри, професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, стажування, атестації кадрів та формування кадрового резерву.

Поряд із трудовими актами законодавства, одним із базових нормативних документів, що регулюють соціально-трудові відносини працівників бюджетної сфери, виступає постанова КМУ від 30 серпня 2002 року за №1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» (із змінами)²⁸⁴. Постановою визначені умови оплати праці «бюджетників», розміри та порядок призначення надбавок (за інтенсивність та напруженість праці, за почесні звання України, за знання та використання в роботі іноземної мови), доплат (за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників, за суміщення професій (посад), за розширення зони обслуговування або збільшення обсягу виконуваних завдань, за вчене звання, за науковий ступінь), запроваджено 25 тарифних розрядів та 3 групи тарифних коефіцієнтів для працівників бюджетної сфери, розподілено за ними назви професій та посад (20 додатків до Постанови) тощо.

Відповідно до цього документу МОН України розроблено та запроваджено на практиці базовий документ стосовно оплати праці освітян – Наказ міністерства від 26 вересня 2005 року за № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» (зі змінами), у якому стосовно науково-педагогічних працівників університетів, окрім іншого, визначено²⁸⁵:

- надбавки: за інтенсивність праці – до 50 відсотків від розміру посадового окладу; за звання «народний» – 40 відсотків, «заслужений» – 20 відсотків; за знання та використання в роботі іноземної (однієї чи декількох) мови – від 10 до 25 відсотків; за спортивні звання – від 10 до 20 відсотків;

- доплати працівникам за: виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників, суміщення посад, розширення зони обслуговування – до 50 відсотків від розміру посадового окладу; за вчене звання

²⁸⁴ Постанова КМУ від 30 серпня 2002 року за №1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» (із змінами). – URL:<http://zakon.rada.gov.ua/go/1298-2002-p>

²⁸⁵ Наказ МОН України від 26 вересня 2005 року за № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» (зі змінами), – URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05/print>

професора – у граничному розмірі 33 відсотки посадового окладу; за вчене звання доцента, старшого наукового співробітника – у граничному розмірі 25 відсотків посадового окладу; за науковий ступінь доктора наук – у граничному розмірі 25 відсотків посадового окладу; за науковий ступінь кандидата наук (доктора філософії) – у граничному розмірі 15 відсотків посадового окладу.

Крім того, Наказом затверджена Схема тарифних розрядів посад керівних та науково–педагогічних працівників закладів вищої освіти III – IV рівнів акредитації, якою закріплено за ректорами – 23–24, директорами філіалів – 19–20, деканами – 20–22, керівниками навчально–наукового або науково–виробничого інституту (центру) – 15–21, завідувачами кафедр – 20–21, професорами – 20, доцентами – 19, старшими викладачами – 17, викладачами, асистентами – 16, викладачами – стажистами – 15 тарифний розряд відповідно. Як видно зі Схеми та Додатку до Постанови щодо міжпосадових (міжрозрядних) співвідношень, перевищення посадового окладу ректора університету порівняно з посадовим окладом найнижчої за тарифним розрядом посади (викладач – стажист) складає 1,7 рази (4,36 : 2,58).

Одним із регуляторних документів стосовно оплати праці науково–педагогічних працівників ЗВО залишається Наказ МОН України від 3 грудня 1993 року за № 181 «Про затвердження Інструкції про оплату праці та розміри ставок заробітної плати професорсько–викладацького складу закладів вищої освіти» (зі змінами), перш за все, у частині погодинної оплати викладачів, зайнятих в усіх видах навчання, у тому числі дорослого населення²⁸⁶.

Відповідно до статті 24 «Укладання трудового договору», статті 48 «Трудові книжки» та статті 96 «Тарифна система оплати праці» КЗпП України основними нормативними документами, що регулюють питання формування кваліфікаційних вимог при прийомі на роботу, проведення атестації (сертифікації) персоналу, розподілу умов оплати праці залежно від рівнів кваліфікації працівників, їхнього розподілу за посадами (робочими місцями) та інші питання організації та режимів зайнятості та праці, виступають Національний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій»²⁸⁷ та Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників з його 92 галузевими випусками²⁸⁸. У цьому контексті вкрай важливою та необхідною вимогою є наявність професій та посад науково–педагогічних та педагогічних працівників у Національний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій» (КП) та їх автентичність.

У свою чергу, це питання регулюється Переліком посад педагогічних і науково–педагогічних працівників, затвердженим постановою КМУ від 14 червня 2000 року за № 963 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково–педагогічних працівників» (зі змінами)²⁸⁹. Цим Переліком визначено понад 75 педагогічних та 25 науково–педагогічних посад, які в більшості своїй відповідають відповідним аналогам, вписаним у КП та його кодам. Разом з цим, прийняття Закону України «Про вищу освіту» та Закону України «Про освіту», внесення інших змін до чинного законодавства потребують термінового внесення змін та доповнень до чинного КП. Аналіз відповідності назв номенклатури посад закладів вищої освіти нормам та положенням національного стандарту – Класифікатору професій, зроблений автором, дає підстави рекомендувати МОН України ініціювати внесення змін та доповнень до КП стосовно:

I. Зміни назв підрозділів, класів, підкласів та груп класифікації професій при збереженні кодів КП:

23 Викладачі

на

23 Професіонали в галузі освіти та навчання;

231 Викладачі університетів та закладів вищої освіти

²⁸⁶ Наказ МОН України від 3 грудня 1993 року за № 181 «Про затвердження Інструкції про оплату праці та розміри ставок заробітної плати професорсько–викладацького складу вищих навчальних закладів» (зі змінами). – URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z01181-93>

²⁸⁷ Національний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій»/М. Гаврицька, Т. Гречушкіна, Т. Косухіна, С. Мельник та ін. – К. : Держспоживстандарт України, Видавництво «Соціформ», 2010. – 746 с.

²⁸⁸ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. – Вип. 1. – Краматорськ : Центр продуктивності, 2005. – 363с.

²⁸⁹ Постанова КМУ від 14 червня 2000 року за № 963 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково–педагогічних працівників» (зі змінами). – URL:<http://zakon.rada.gov.ua/go/963-2000-p>

на
231 Викладачі закладів вищої освіти;
2310 Викладачі університетів та закладів вищої освіти
на
2310 Викладачі закладів вищої освіти;
2310.2 Інші викладачі університетів та закладів вищої освіти
на
2310.2 Інші викладачі закладів вищої освіти;
235 Інші професіонали в галузі навчання
на
235 Інші професіонали в галузі освіти та навчання;
2352 Інспектори навчальних закладів
на
2352 Інспектори закладів освіти;
2359 Інші професіонали в галузі навчання
на
2359 Інші професіонали в галузі освіти та навчання;
2359.1 Інші наукові співробітники в галузі навчання
на
2359.1 Інші наукові співробітники в галузі освіти та навчання;
2359.2 Інші професіонали в галузі навчання
на
2359.2 Інші професіонали в галузі освіти та навчання;
33 Фахівці в галузі освіти
на
33 Фахівці в галузі освіти та навчання;
334 Інші фахівці в галузі освіти
на
334 Інші фахівці в галузі освіти та навчання;
3340 Інші фахівці в галузі освіти
на
3340 Інші фахівці в галузі освіти та навчання.

II. Зміна назви посади при збереженні коду КП:

1210.1 Директор (ректор, начальник) вищого навчального закладу (технікуму, коледжу, інституту, академії, університету і т. ін.)

на
1210.1 Керівник (ректор, президент, начальник, директор) вищого навчального закладу;
1229.4 Завідувач кафедри
на
1229.4 Завідувач (начальник) кафедри;
1229.4 Декан
на
1229.4 Декан (начальник) факультету;
2310.2 Професор кафедри
на
2310.2 Професор;
3340 Викладач–стажист
на
3340 Вчитель–стажист.

III. Внести нові назви посад:

1210.1 Керівник закладу фахової передвищої освіти
1229.4 Директор бібліотеки
1229.4 Директор (начальник) інституту в складі вищого навчального закладу
2310.2 Викладач–стажист
2320 Викладач закладу фахової передвищої освіти
2359.2 Андрагог.

Відповідні чергові зміни та доповнення до КП підвищать рівень соціальної захищеності працівників закладів вищої освіти, перш за все, у частині їхнього пенсійного забезпечення, фіксації та відповідності встановленим вимогам наявного трудового (страхового) стажу, подібності посад науково–педагогічних працівників міжнародним та /чи зарубіжним аналогам тощо.

Важливими стандартами професійно–кваліфікаційної сфери та системи оцінювання та матеріального стимулювання персоналу є кваліфікаційні характеристики та професійні стандарти, розроблювані на компетентнісній основі. Останні стандарти в Україні тільки починають розроблятися на єдиних методологічних засадах та визнаватися на національному рівні, чому посприяло, між іншим, і прийняття Закону України «Про освіту»²⁹⁰. Закон статтями 34–39 чітко врегулює питання формування в Україні Національних системи і рамки кваліфікацій, розподіляє типи кваліфікацій на освітні та професійні, повні та часткові, формулює зміст та процедуру розроблення професійних стандартів, визначає принципи та підходи щодо створення в країні нових інституцій відповідного спрямування – Національного агентства кваліфікацій. Кваліфікаційних центрів з присудження професійних кваліфікацій, напрямів інформаційного (Реєстр кваліфікацій. Реєстр професійних стандартів, веб–портал тощо), фінансового, організаційного та інших видів забезпечення.

Зрозуміло, що формування повноцінної та дієвої національної системи кваліфікацій потребує значного періоду часу, залучення великих ресурсів та міжнародної допомоги, тому до появи професійних, освітніх стандартів, розроблених на компетентнісній основі, стандартів оцінювання результатів навчання, користувачі будуть застосовувати наявні стандарти, що регулюють соціально–трудова відносини, а саме, кваліфікаційні характеристики професій (посад) працівників. Поряд з цим, за наявності 92 галузевих випусків Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХП), так і не розроблені (за весь період незалежності країни) галузеві випуски ДКХП для таких перспективних видів економічної діяльності, як:

- освітні послуги (був прийнятий у 2013 році, але відмінений у 2014 році)
- наукова діяльність;
- інформаційно–телекомунікаційні технології;
- туристична діяльність та ще понад 10 видів економічної діяльності²⁹¹.

Таким чином, можна констатувати той факт, що діяльність науково–педагогічних працівників закладів вищої освіти регулюється, за винятком окремих норм чинного законодавства, посадовими інструкціями, розробленими на базі кваліфікаційних характеристик для викладачів ЗВО, розроблених ще за часів Радянського Союзу, розміщених у «Квалификационном справочнике должностей руководителей, специалистов и служащих» (1986 рік прийняття останньої версії)²⁹².

Виходячи з вищезазначеного, МОН України слід терміново ініціювати розроблення або ж галузевих випусків ДКХП («Освітня діяльність», «Наукова діяльність»), або ж започаткувати формування нових стандартів професійно–кваліфікаційної сфери (відповідно до статті 35 Закону України «Про освіту» («Рамки кваліфікацій»)) – Галузевих рамок кваліфікацій для наукових, науково–педагогічних та педагогічних

²⁹⁰ Закон України «Про освіту». – URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>

²⁹¹ Мельник С. Напрямки гармонізації наявних в Україні національних професійно–класифікаційної, професійно– та освітньо–кваліфікаційної стандартизованих систем з нормами й положеннями Національної системи кваліфікацій: проблеми й рішення / С. Мельник. – URL:<https://connections.etf.europa.eu/communities/service/html/communitystart?communityUuid=91a0c81f-f231-47aa-ab18-8f973dd8591b>

²⁹² Мельник С. Освітньо–професійні стандарти у контексті реформування системи підготовки кадрів | С. Мельник. – Луганськ : Виртуальна реальність, 2008 – 342 с.– С.56–59

працівників. Робота над розробленням професійних стандартів для освітян уже розпочалася. Автором підготовлено, з урахуванням вітчизняних та зарубіжних підходів, перш за все, Естонії та Фінляндії, проект професійного стандарту посади «вчитель початкової освіти» та передано робочій групі для його подальшого доопрацювання, оприлюднення, погодження та затвердження в установленому порядку. Ця робота важлива ще й тому, що педагогічні працівники будуть проходити добровільну сертифікацію (стаття 51 Закону України «Про освіту»), для чого необхідно мати стандарти оцінювання результатів навчання, розроблені на підставі відповідних професійних стандартів та стандартів освіти.

Перехід у регулюванні частини соціально–трудова відносин від кваліфікаційних характеристик до професійних стандартів полягає у формуванні вимог до різних компетентностей (професійних, особистісних, соціальних, комунікативних тощо) у розрізі конкретних трудових функцій, а не професій (посад) в цілому . Крім того, розподіл вимог до необхідних знань, розумінь, умінь та навичок здійснюється за кожною компетентністю з дотриманням принципу можливості їх обов’язкового оцінювання.

Як приклад розглянемо формування вимог за компетентнісним підходом до однієї професійної компетентності однієї із шести, визначених шляхом функціонального аналізу, трудових функцій професійної кваліфікації «Вчитель початкової освіти».

Трудова функція А «Планування навчальної та викладацької діяльності»

Трудова функція поєднує такі трудові дії та операції:

- визначення рівня розвитку учня;
- виявлення особистих та особливих потреб дитини в розвитку та навчанні;
- складання плану роботи вчителя;
- залучення до планування профільних фахівців з підтримки розвитку учнів щодо розроблення індивідуальних планів навчання та розвитку;
 - розроблення інструментарію для співбесід з учнями та їхніми батьками (особами, які їх замінюють) з питань визначення потреб у розвитку та планування індивідуальних навчальних траєкторій;
 - підбір методів і засобів навчання та отримання зворотного зв’язку з учнями та їхніми батьками (особами, що їх замінюють);
 - планування навчальної та викладацької діяльності відповідно до норм, положень та вимог державних і внутрішньо організаційних документів та стандартів;
 - залучення до роботи з планування навчальної та викладацької діяльності всіх заінтересованих сторін;
 - вивчення та застосування спеціальної літератури (методичних вказівок, рекомендацій, керівництв, настанов, інструкцій тощо) під час планування навчальної та викладацької діяльності;
 - участь у розробленні освітніх програм відповідного спрямування;
 - планування та розроблення навчального матеріалу з української мови, читання, математики, природознавства та інших навчальних предметів, які застосовує у викладацькій діяльності.

Професійна компетентність А1. Вивчати та з’ясовувати фактичний рівень розвитку учня, виходячи із його загальних та специфічних здатностей і здібностей, враховувати їх під час визначення завдань навчальної діяльності відповідно до навчального плану

Знає:

31. Теоретичні та методологічні основи аналізу навчальних потреб учня та класу (групи)
32. Методи оцінювання здатностей і здібностей дитини
33. Класифікацію здатностей і здібностей
34. Підходи щодо врахування індивідуальних здатностей і здібностей учнів при організації та здійсненні навчальної діяльності в класі (групі)
35. Порядок, процедури та методи проведення співбесід з дітьми (учнями)
36. Зміст шкільної початкової освіти
37. Державний стандарт початкової загальної освіти
38. Базовий навчальний план
39. Типовий навчальний план
310. Модельну навчальну програму

Уміє (демонструє навички):

У1. Вивчати фактичний рівень розвитку учня

У2. Визначати навчальні потреби учнів для їхнього подальшого розвитку

У3. Проводити співбесіди з дітьми (учнями) з метою оцінювання (визначення) їхнього фактичного рівня розвитку

У4. Складати індивідуальний план навчання з учнем для «підтягування» його до визначеного державним стандартом початкової загальної освіти рівня.

У5. Вести облік навчальних потреб учнів для досягнення ними результатів навчання, визначених у навчальному плані.

Важливим нормативним документом стосовно соціального захисту науково–педагогічних працівників є постанова КМУ від 14 квітня 1997 року за № 346 «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково–педагогічним працівникам та науковим працівникам» (зі змінами та доповненнями)²⁹³.

В Україні, починаючи з 2000 року, у повному обсязі законодавчо та інституціонально сформувалася система соціального партнерства та колективно–договірного регулювання. Набули великої ваги, визнання та врахування у повсякденній роботі з регулювання соціально–трудова відносин між урядом, роботодавцями, працівниками та їхніми представниками – профспілками Генеральна, галузеві та регіональні угоди і колективні договори (угоди) на виробничому (базовому) рівні. Остання Галузева угода між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2016–2020 роки була прийнята 15 грудня 2016 року та зареєстрована Міністерством соціальної політики України 15 грудня 2016 р. за № 31²⁹⁴. Детальний аналіз Галузевої угоди свідчить про те, що вона в цілому відповідає нормам, положенням, мінімальним параметрам Генеральної угоди, розкриває весь спектр трудових та соціальних гарантій педагогічним, науково–педагогічним та науковим працівникам, містить цілий ряд додаткових, вищих за законодавчо гарантований рівень соціальних пільг та гарантій. Для неї, як і для більшості галузевих і Генеральної угоди в цілому, характерні подібні недоліки – популізм, завищені показники фінансово–матеріальних витрат, які неможливо виконати за умов бюджетного фінансування, слабка та нерівноцінна відповідальність профспілок тощо.

Головними законодавчими актами, що регулюють соціально–трудова відносини працівників вищої освіти, в освітньому законодавчому просторі України є ЗУ «Про освіту»²⁹⁵ та ЗУ «Про вищу освіту»²⁹⁶.

Так, у Законі України «Про освіту» пунктом 1.1 статті 1 «Основні терміни та їх визначення» зазначено, що автономія, окрім іншого, « ... передбачає право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності у прийнятті рішень щодо ...фінансових, кадрових та інших питань діяльності ...». Пунктом 18 цієї ж статті визначається, що «освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість...». Пункт 2 статті 22 визначає, окрім іншого, статус неприбуткового закладу освіти, що суттєво розширює можливості, розміри, періодичність та обсяги регулювання ЗВО соціально–трудова відносин. У статтях 26–30 прописуються: окремі норми регулювання соціально–трудова відносин у закладі освіти, у тому числі у ЗВО, кваліфікаційні вимоги та повноваження керівника закладу освіти, колегіальні органи управління та громадське самоврядування в закладі освіти, його наглядова (підкувальна) рада,

²⁹³ Постанова КМУ від 14 квітня 1997 року за № 346 «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково–педагогічним працівникам та науковим працівникам» (зі змінами та доповненнями). – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/346-97-p>

²⁹⁴ Галузева угода між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2016–2020 роки, прийнята 15 грудня 2016 року та зареєстрована Міністерством соціальної політики України 15 грудня 2016 р. за N 31. – URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=0AHAD016B4>

²⁹⁵ Закон України «Про освіту». – URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>

²⁹⁶ Закон України «Про вищу освіту». – URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>

прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти, у тому числі стосовно стану та розвитку соціально-трудових відносин у колективі. Статтями 50 та 51 урегульовуються питання атестації та сертифікації педагогічних працівників. Стаття 54 деталізовано визначає права (18 позицій) та обов'язки (12 позицій) педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти.

Стаття 57 «Державні гарантії педагогічним і науково-педагогічним працівникам» передбачає суттєво розширені (порівняно з КЗпП України та проектом Трудового кодексу України) державні гарантії педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів. Стосовно науково-педагогічних працівників – це виплата допомоги на оздоровлення у розмірі місячного посадового окладу при наданні щорічної відпустки; надання пільгових довгострокових кредитів на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла або надання службового житла; виплата попереднього середнього заробітку у разі хвороби або каліцтва до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

Більшість питань з регулювання соціально-трудових відносин з педагогічними та науково-педагогічними працівниками викладені у Розділі VII «Освіта, професійний розвиток та оплата праці педагогічних і науково-педагогічних працівників». До Розділу, окрім іншого, входять такі статті:

- стаття 59. «Професійний розвиток та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», де суттєво розширюється можливість педагога обирати форми, періодичність та види професійного зростання, надавачів відповідних освітніх послуг;

- стаття 60 «Робочий час педагогічних і науково-педагогічних працівників»;

- стаття 61 «Оплата праці педагогічних і науково-педагогічних працівників», де, окрім іншого, визначено, що найменший посадовий оклад науково-педагогічного працівника встановлюється на 25 відсотків вище від посадового окладу працівника найнижчої кваліфікаційної категорії (три мінімальні заробітні плати). Кожний наступний посадовий оклад науково-педагогічного працівника підвищується не менш ніж на 10 відсотків від попереднього. Пунктом 4 запроваджені щомісячні надбавки за вислугу років (понад 3 роки – 10 відсотків, понад 10 років – 20 відсотків, понад 20 років – 30 відсотків посадового окладу.

У спеціальному законодавчому акті – ЗУ «Про вищу освіту» – досить деталізовано викладені ключові норми та положення соціально-трудові відносини з працівниками закладів вищої освіти, а саме:

- стаття 34 «Керівник закладу вищої освіти», у якій визначено 19 його повноважень;

- стаття 35 «Керівник факультету, навчально-наукового інституту, кафедри», де вписані основні підходи до їхньої управлінської діяльності;

- стаття 35 «Вчена рада». Визначені функції (16 позицій) та підходи щодо формування і забезпечення діяльності цього колегіального органу управління закладом вищої освіти;

- стаття 37 «Наглядова рада», де, окрім іншого, визначені права її членів, порядок їхнього обрання та функціонування цього наглядового органу;

- стаття 38 «Робочі та дорадчі органи»;

- стаття 39 «Органи громадського самоврядування закладу вищої освіти»;

- стаття 42 «Обрання, призначення та звільнення з посади керівника закладу вищої освіти», у якій визначені регламентні процедури трудового законодавства стосовно цієї посади з урахуванням певної специфіки, що полягає, перш за все, у виборності керівника;

- стаття 43 «Обрання на посаду та звільнення з посади керівника факультету (навчально-наукового інституту) закладу вищої освіти державної (комунальної) форми власності»;

- стаття 53 «Науково-педагогічні, педагогічні та наукові працівники закладів вищої освіти», у якій вписані дефініції кожної з категорій цієї сфери освіти;

- стаття 54 «Вчені звання наукових і науково-педагогічних працівників»;

- стаття 55 «Основні посади наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів вищої освіти та порядок їх заміщення», де зафіксовано 15 назв посад наукових і науково-педагогічних та 2 посади педагогічних працівників;

- стаття 56 «Робочий час науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників». Окрім іншого, визначено річну норму навчального навантаження для науково-педагогічного працівника, яка не повинна перевищувати 600 годин на навчальний рік;

- стаття 57 «Права науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників». Законодавчо закріплено 13 позицій;

- стаття 58 «Обов'язки науково–педагогічних, наукових і педагогічних працівників». Законодавчо закріплено 5 позицій;
- стаття 59 «Гарантії науково–педагогічним, науковим, педагогічним та іншим працівників закладів вищої освіти»;
- стаття 60 «Післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково–педагогічних працівників».

Аналіз норм чинного законодавства щодо регулювання соціально–трудоових відносин працівників вищої освіти дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки:

- окремі чинні норми не зорієнтовані на прив'язування результатів трудової діяльності викладачів до якості та обсягів наданих освітніх послуг, вони не є обґрунтованими з позиції фінансово–економічної діяльності, застарілі за змістом і сенсом;

- трудова діяльність науково–педагогічних працівників регулюється в межах управлінських стереотипів, не враховує наявні можливості трудового законодавства;

- частина норм, перш за все, щодо надбавок за наукові ступені та звання, за вислугу років тощо вступають у протиріччя з методологією продуктивності праці;

- більшість соціальних пільг та компенсацій для викладачів носять декларативний, не підкріплений матеріально–фінансовими ресурсами державного бюджету, характер;

- не всі посади, визначені у законодавстві, відображені в чинному Національному класифікаторі України ДК 003 «Класифікатор професій», що потребує термінових заходів з боку МОН України;

- як Закон України «Про освіту», так і Закон України «Про вищу освіту», не у повному обсязі імplementовані у практичну площину через прийняття підзаконних актів за визначеними термінами. Це стосується, перш за все, розроблення або ж профільних галузевих випусків ДКХП («Освітня діяльність», «Наукова діяльність»), або ж формування нових стандартів професійно–кваліфікаційної сфери – Галузевих рамок кваліфікацій для наукових, науково–педагогічних та педагогічних працівників, що також потребує термінових заходів з боку МОН України;

- вітчизняна політика оплати праці, перш за все, у частині регулювання умов зайнятості та оплати праці працівників бюджетної сфери вступає у протиріччя із базовими засадами ринкової економіки, які полягають у конкурентоздатності робочої сили, збалансованості якості та обсягів послуг, що надаються, з їх пропозицією. У державі відсутній механізм системного пов'язування рівня кваліфікації працівників з рівнем їхньої матеріальної винагороди (оплати праці). Оплата праці, у першу чергу, працівників закладів та установ бюджетної сфери, втратила свої функції – відтворювальну, стимулюючу та мотиваційну. Порушені (не створені) базові ринкові принципи взаємодії вартості і ціни робочої сили в залежності від складності, характеру та змісту праці, якості та обсягів послуг, що надаються. Усе це потребує розроблення на державному рівні нової ринкової моделі соціально–трудоових відносин, пілотним проектом для якої може (та повинна) стати сфера вищої освіти, як один з найбільш «підготовлених» видів економічної діяльності.

Аналіз основних характеристик умов зайнятості та соціального захисту науково–педагогічних і педагогічних працівників сфери вищої освіти

Загальна чисельність науково–педагогічних і педагогічних працівників у ЗВО на початок 2016–2017 навчального року становила 132 тис. осіб, з яких 116,2 тис. осіб (88,1 %) припадало на штатних працівників. Серед останніх педагогічні працівники склали 19,2 тис. осіб (16,5%), науково–педагогічні працівники – 97,0 тис. осіб (83,5%) відповідно.

За останні 7 років загальна чисельність зазначених категорій працівників суттєво скоротилася. Порівняно з 2010–2011 навчальним роком їхня частка зменшилася на 19,4 %, у т. ч. штатних працівників – 17,1 % (має місце випереджувальне скорочення «позаштатників» та сумісників). Мають місце і суттєві відмінності в динаміці обсягів і темпів кадрового руху педагогічних і науково–педагогічних працівників за цей період. Як видно з Рис. 3 «Динаміка чисельності науково–педагогічних працівників ЗВО України за 2010–2016 роки», у 2016 році представників цієї категорії персоналу працювало на 22,9 % та 18,4 % менше, ніж у 2010 та 2013 роках відповідно.

Разом з тим, показник чисельності педагогічних працівників ЗВО за цей період мав значні коливання. Це призвело до того, що зайнятість цієї категорії працівників у 2016–2017 навчальному році була на 4,6 % вище аналогічного показника за 2010–2011 навчальний рік (Рис. 4).

Серед причин такого суттєвого скорочення чисельності науково–педагогічних працівників відзначимо оптимізацію мережі ЗВО, звільнення частки «працюючих» пенсіонерів через зміни у пенсійному законодавстві, тимчасову втрату висококваліфікованого персоналу через окупацію частини України країною–агресором тощо.

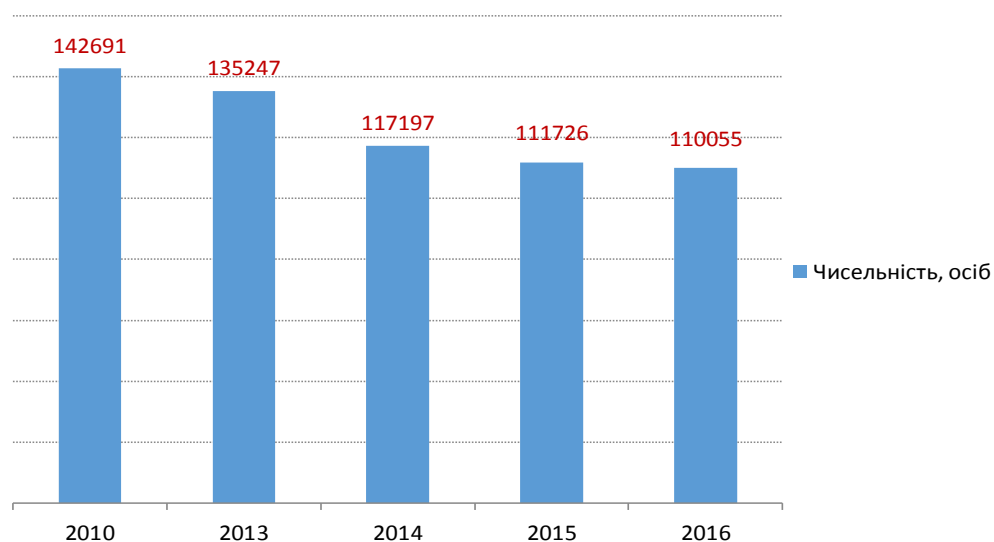

Рис. 3 Динаміка чисельності науково–педагогічних працівників ЗВО України за 2010–2016 роки (розроблено автором за джерелом²⁹⁷).

²⁹⁷ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2011, 2013–2014, 2014–2015, 2015–2016, та 2016–2017 навчальні роки. Статистичні бюлетені Державної служби статистики України. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm

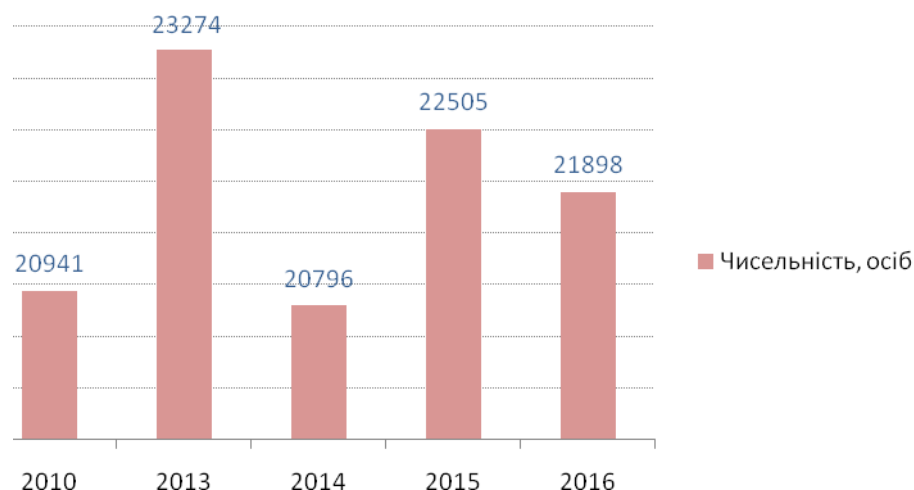

Рис. 4 Динаміка чисельності педагогічних працівників ЗВО України за 2010 – 2016 роки (розроблено автором за джерелом)²⁹⁸

Суттєві зміни за означений період також відбулися в розподілі науково–педагогічних працівників ЗВО за сферою управління. Так, у 2010–2011 навчальному році домінувала їхня зайнятість у ЗВО, підпорядкованих МОН України (59,4%), значно менша частка припадала на приватні ЗВО (10,5%), підпорядковані МОЗ України (8,1%) та Мінагрополітики України (5,7%), інші відомства (16,3%) (Рис. 5).

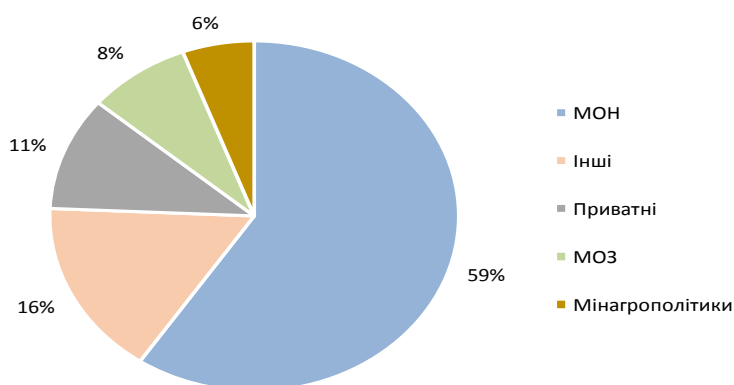

Рис. 5. Розподіл науково–педагогічних працівників ЗВО за сферою управління у 2010 році (розроблено автором за джерелом)²⁹⁹

²⁹⁸ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2011, 2013–2014, 2014–2015, 2015–2016, та 2016–2017 навчальні роки. Статистичні бюлетені Державної служби статистики України. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm

²⁹⁹ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2011, 2013–2014, 2014–2015, 2015–2016, та 2016–2017 навчальні роки. Статистичні бюлетені Державної служби статистики України. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm

У 2016–2017 навчальному році спостерігається дещо інша картина. На МОН України вже припадає 69,1 %, на МОЗ України – 10,3 %, на приватні ЗВО – 7,6 %, на нову позицію потрапляє Мінкультури України – 2,4 %, а на решту відомств припадає 10,6 % (Рис. 6). Відповідні зміни пояснюються, перш за все, заходами уряду щодо максимального перепідпорядкування відомчих ЗВО МОН України, оптимізаційними заходами стосовно мережі закладів сфери вищої освіти, підвищенням рівня забезпечення якості освітніх послуг, у т. ч. шляхом більш прозорих, справедливих та відкритих процедур з ліцензування та акредитації тощо.

Заслуговує на увагу аналіз динаміки чисельності тих науково–педагогічних працівників ЗВО, які мають наукові ступені та наукові звання. Цей показник, окрім якісної професійно–кваліфікаційної характеристики має й інше «забарвлення», оскільки безпосередньо пов'язаний із системою надбавок та доплат до посадового окладу висококваліфікованих професіоналів. Так, за законодавчо закріпленими нормами для доктора наук – професора розмір цих двох доплат складає 58 %, для кандидата наук – професора – 48 %, кандидата наук – доцента – 40 %.

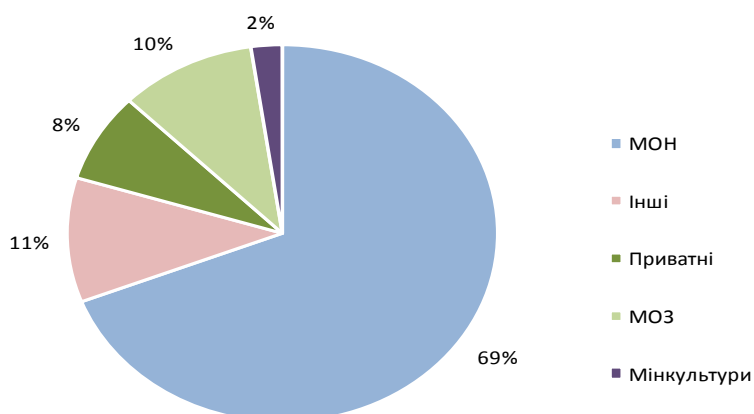

Рис. 6 Розподіл науково–педагогічних працівників ЗВО за сферою управління у 2016 році
(розроблено автором за джерелом)³⁰⁰

Як видно з Рис. 7 суттєвих коливань у чисельності кандидатів і докторів наук, професорів і доцентів за період, що аналізується, не спостерігалось. Абсолютно іншою є динаміка відносних показників. Так, якщо у 2010–2011 навчальному році на 1000 науково–педагогічних працівників припадало 468 кандидатів наук, 94 доктора наук, 313 доцентів, 85 професорів, то в 2016–2017 навчальному році – 557, 119, 386 та 104 особи відповідно.

³⁰⁰ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2011, 2013–2014, 2014–2015, 2015–2016, та 2016–2017 навчальні роки. Статистичні бюлетені Державної служби статистики України. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm

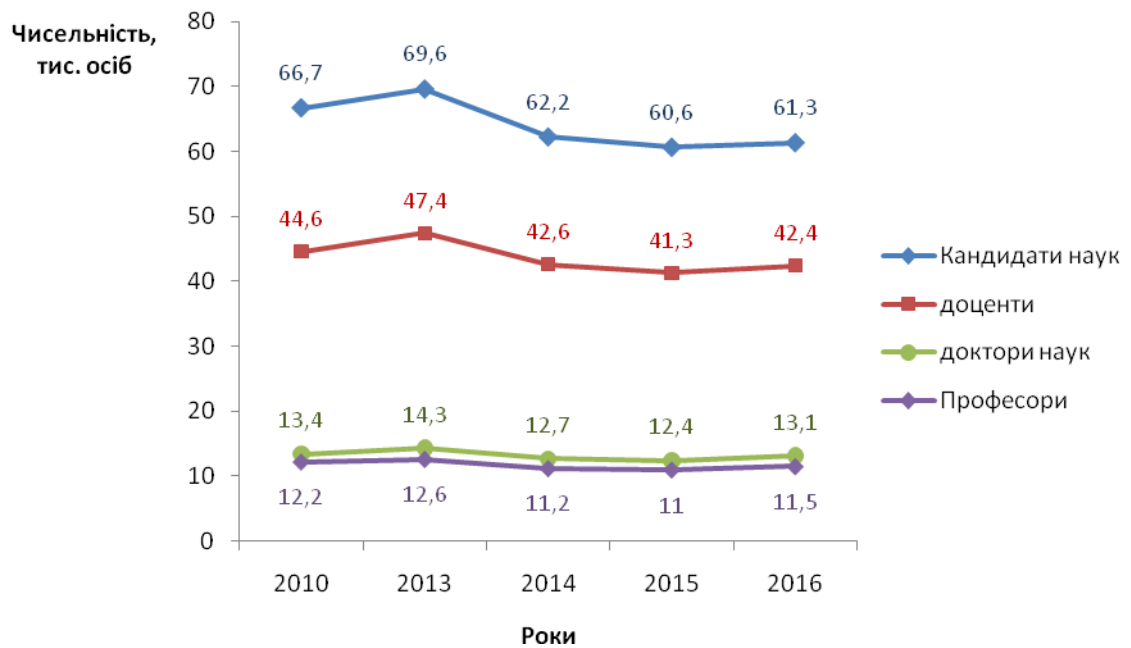

Рис. 7 Динаміка чисельності науково-педагогічних працівників ЗВО України за окремими характеристиками за 2010 – 2016 роки (розроблено автором за джерелом)³⁰¹

Таке значне зростання рівня наукової кваліфікації серед науково-педагогічних працівників ЗВО пояснюється багатьма причинами, серед яких:

- збереження менеджментом ЗВО найбільш кваліфікованих кадрів у період значного загального скорочення чисельності науково-педагогічних працівників;
- масовість захистів кандидатських та докторських наук, перетворення цього процесу в багатьох випадках у формальне та тривіальне присудження звань та ступенів. За оцінками, близько 80 % захистів кандидатських дисертацій в Україні припадає на викладачів, 12,0% – на науковців, 8,0% – на інших бажаючих отримати науковий ступінь.

Починаючи з 1998 року в Україні офіційна статистика не подає інформацію про рівень та обсяги оплати праці, її структуру (тарифна частина (посадовий оклад), установлені законодавчо системи надбавок та доплат тощо) у розрізі професій, посад та їх категорій. Вибіркові (1 раз на 3 роки) обстеження органів статистики та результати Всеукраїнського перепису населення через достатньо високий суб'єктивізм, не можуть залучатися для проведення науково-аналітичних порівнянь.

У нашому дослідженні використано оперативні дані МОН України щодо розмірів заробітної плати педагогів шкільних закладів освіти, закладів ПТО та коледжів за 2016–2017 роки, а також корпоративну інформацію одного із закладів вищої освіти за 2015–2017 роки, який було підібрано як «середньо український еталон ЗВО» за визначеними критеріями (чисельність викладачів, якісна структура науково-педагогічних працівників, чисельність студентів, обсяги освітніх послуг за рік, у тис. грн. тощо).

Звертає на себе увагу динаміка зростання показників оплати праці науково-педагогічних працівників. Так, розміри посадових окладів за Єдиною тарифною сіткою для працівників бюджетної сфери з початку 2015 року до 1 вересня 2017 року виростили за посадами:

- завідувача кафедри з 3280 до 6160 грн., або в 1,9 рази, при цьому посадовий оклад завідувача кафедри коливається у залежності від комбінації наукових звань та ступенів від 5472 до 6160 грн.;
- професора з 3101 до 5824 грн. або в 1,9 рази;

³⁰¹ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2011, 2013–2014, 2014–2015, 2015–2016, та 2016–2017 навчальні роки. Статистичні бюлетені Державної служби статистики України. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm

- доцента з 2914 до 5472 грн. або в 1,9 рази;
- старшого викладача з 2556 до 4800 грн. або в 1,9 рази;
- викладача, асистента з 2377 до 4464 грн. або в 1,9 рази.

Дещо іншою є диференціація зростання середньомісячного доходу працівників за цей період, а саме:

- завідувача кафедри з 6132 до 10452 – 12000 грн., або в 1,7–2,0 рази;
- професора з 5825 до 11673 грн. або в 2,0 рази;
- доцента з 4959 до 9396 грн. або в 1,9 рази;
- старшого викладача з 3650 до 6898 грн. або в 1,9 рази;
- викладача, асистента з 3285 до 5908 грн. або в 1,8 рази.

За даними на 1 вересня 2017 року питома вага тарифної частки (посадового окладу) у заробітній платі науково–педагогічних працівників коливається (від 49,8% у професора та 51,3% у завідувача кафедри до 75,6% у викладача та асистента. Таким чином, чітко простежується зростання додаткової частки заробітної плати – надбавок за почесні звання, за вислугу років, доплат за наукові звання та наукові ступені, які лише опосередковано впливають (і можуть бути об'єктивно оціненими з позиції конкретних результатів діяльності) на обсяг та якість надання освітніх та інших послуг.

На останню дату обстеження (1 вересня 2017 року) розмір середньомісячного доходу керівника ЗВО складав трохи більше 2-х розмірів доходу завідувача кафедри, а відповідні доходи керівників факультетів та проректорів коливалися в межах 0,6–0,8 розміру доходу ректора.

Таким чином, розміри оплати праці науково–педагогічних працівників ЗВО, які мають наукову ступінь та звання у вересні 2017 року були на 22–63% вищими, ніж середній показник по країні (7351 грн.), та в 1,5–1,9 рази вище, ніж у середньому за освітньою галуззю (6192 грн.).

Дещо інша ситуація спостерігається за посадами, які не потребують наукових звань та ступенів (старший викладач, викладач, асистент, викладач–стажист). Так, середньомісячна заробітна плата старшого викладача у вересні 2017 року складала 93,8% від загальнодержавного рівня, а викладача (асистента, викладача–стажиста) – 80,4%. По відношенню до рівня заробітної плати в освітянській сфері ці показники складають 111,4 та 95,4% відповідно.

Звертає на себе увагу той факт, що у зв'язку з прийнятим урядовим рішенням щодо підвищення з січня 2017 року оплати праці педагогічних працівників (шляхом переміщення їхніх посад на 2 тарифних розряди вище в ієрархії Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетної сфери), виникли помітні диспропорції та невідповідності в оплаті праці за кваліфікацію. Так, середня заробітна плата молодшого вчителя без категорії зросла з грудня 2016 року по вересень 2017 року з 3648 грн. до 4851 грн., або в 1,3 рази, вчителя I категорії – з 4644 грн. до 6374 грн., або в 1,4 рази, вчителя вищої категорії – з 4998 до 6836 грн., або в 1,4 рази. Станом на кінець 2017 року розмір середньої заробітної плати вчителів вищої категорії перевищує середньомісячний дохід викладача ЗВО на 7,9%.

Підходи щодо регулювання оплати праці науково–педагогічних працівників в окремих країнах Європейського Союзу та світу

У країнах ЄС існує досить високий рівень диференціації підходів у регулюванні оплати праці викладачів університетів. Це залежить від країни та/чи регіону розташування ЗВО, традицій, форми власності та підпорядкування тощо. Наприклад, розмір заробітної плати викладачів університетів у Бельгії складає від 30 тис. \$ (на початку кар'єри) до 52,5 тис. \$ (наприкінці кар'єри) на рік; у Франції – від 41,5 до 58,8 тис. \$, у Німеччині – від 41,5 до 58,8 тис. \$, у Люксембурзі шкали оплати праці для всіх педагогів, зайнятих у всіх закладах освіти (від дитячого садка до університету) коливаються в межах від 56,7 до 98,7 тис. \$. Для університетських викладачів, окрім іншого, існують додаткові кваліфікаційні бонуси та вимоги. Так, у більшості країн ЄС середня заробітна плата працівників сфери освіти вище середньої по економіці (від 5% у Великій Британії до 31% у Німеччині), а в університетах середня зарплата у 1,5–2,2 рази вища за середню.

Доступ до зайнятості у сфері освітньої, у т. ч. університетської діяльності, у розвинених країнах досить складний та передбачає наявність системи кваліфікаційних фільтрів, а саме:

- висока зарплата у сфері освіти та прив'язка до стажу роботи спонукає до виникнення високого конкурсу до «педуніверситетів» (Канада – 6–8 абітурієнтів на 1 місце, Фінляндія – 7–10, а в окремих випадках – 15 осіб на місце);

- складання зовнішнього кваліфікаційного іспиту на педагогічну придатність та отримання ліцензії (у Японії на 1 вакансію – 20–30 заявок, для заповнення яких проводиться додатковий професійний відбір (екзамен) ліцензованих конкурсантів);

- інтернатура. Після закінчення ЗВО диплом не видається, а випускник проходить стажування (1–3 роки) на посаді «асистент учителя», після чого здається кваліфікаційний екзамен (Велика Британія, Гонконг, Канада тощо);

- річні контракти (Фінляндія), які передбачають щорічний набір викладачів через конкурс;

- фільтри «на вихід» (Фінляндія, Японія та ін.), що передбачає соціально коректне відсторонення від викладацької діяльності педагогів у віці (Фінляндія – 20 років педагогічного стажу, Японія – 15 років) шляхом їхнього переведення на інші посади, безоплатне навчання за іншими спеціальностями тощо;

- наявність в окремих країнах підвищеної соціальної підтримки викладачів університетів. У Німеччині працівникам державних закладів (установ) надається статус державних службовців, яких, окрім іншого, вкрай складно звільнити; у Туреччині виплачують додатково кошти за науковий ступінь, за проходження курсів підвищення кваліфікації; має місце система додаткових надбавок та бонусів в Ізраїлі тощо.

Загальними рисами у сфері регулювання соціально–трудова відносин європейських університетів є:

- значно вищий рівень державного соціального захисту працівників порівняно з іншими видами економічної діяльності;

- дуже висока професійна і трудова мобільність професорів та доцентів у межах ЄС і не тільки;

- більш ліберальне законодавство стосовно зайнятості у цій сфері професіоналів пенсійного віку тощо.

Розглядаючи досвід окремих країн, перш за все, Німеччини, звертає на себе увагу великий діапазон річного доходу ректора німецького університету, який коливається (за різними типами університетів) в межах від 129,1 тис. євро у Більфельдському університеті до 152,5 тис. євро в університеті міста Аахена; від 74,2 тис. євро в університеті Східної Вестфалії до 127,3 тис. євро у Кельнському університеті³⁰².

Останнім часом у Німеччині набувають поширення підприємницькі університети, серед яких частка додаткових фінансових ресурсів перевищує 40,0 %, а її питома вага за останнє десятиріччя збільшилася більш ніж на чверть. Приблизно п'ята частина додаткового фінансування припадає на науково–інноваційну діяльність університетів.

Важливо, що структура доходу ректора державного університету залежить і від розміру основної заробітної плати, і від посадових (функціональних) бонусів, які конфіденційно визначаються між ректором і Радою університету. Ці та інші підходи регулюються Федеральним Законом про автономію університетів (2007 рік). Розмір таких бонусів визначається щорічно і коливається в межах 12–60 тис. євро. Звертає на себе

³⁰²

увагу й той факт, що з 2006 по 2015 роки середній дохід ректорів державних університетів зріс на 35 %. Оплата праці професорів, доцентів та асистентів кафедр державних університетів Німеччини також досить диференційована залежно від регіону. Так, рівень доходу професора кафедри вище за середній показник для професорів по країні в університетах м. Мюнхена (на 17 %), м. Ульма (на 12%), м. Фрайбурга (на 10%), м. Кельна (на 7%), м. Магдебурга (на 5%) тощо. На рівні нижче середнього показника для професорів по країні перебувають університети Східних земель (м. м. Дрезден, Лейпціг, Галле, Котбус, Берлін тощо).

Оплата праці професури в Австрії є дещо нижчою або відповідає середньому рівню по Німеччині (91–101 %), а в Швейцарії – на 35–67 % вище цього значення.

У Франції на початку цього тисячоліття відбулася реформа університетської автономії, яка полягала в запровадженні, з одного боку, ринкових елементів у діяльність державних університетів, лібералізації їх фінансово-економічного та соціально-трудоного життя, а з іншого, більш жорсткої стандартизації та зовнішнього контролю за якістю та обсягами освітніх і наукових послуг, перш за все, стосовно присудження професійних кваліфікацій відповідно до вимог національного та регіональних ринків праці. Ключовим підходом у регулюванні оплати праці викладачів і науковців університетів стало переміщення центру тяжіння до колективних договорів та угод про заробітну плату між керівниками факультетів та викладачами³⁰³. Так, за результатами дослідження, проведеного Федерацією професійних спілок та професійних організацій викладачів вищої освіти у 2012 році, середній місячний дохід цих категорій складав у розрізі окремих галузей знань:

Гуманітарні, богословські та мистецькі науки

доктор філософії – 2,8 тис. євро;

науковий співробітник – 4,0 тис. євро;

викладач – 3,7 тис. євро;

професор – 5,9 тис. євро.

Природничі і технічні науки

доктор філософії – 2,9 тис. євро;

науковий співробітник – 4,3 тис. євро;

викладач – 4,0 тис. євро;

професор – 6,4 тис. євро.

Соціальні і юридичні науки

доктор філософії – 2,8 тис. євро;

науковий співробітник – 4,3 тис. євро;

викладач – 3,8 тис. євро;

професор – 6,4 тис. євро.

Середня по країні

доктор філософії – 2,9 тис. євро;

науковий співробітник – 4,2 тис. євро;

викладач – 3,8 тис. євро;

дослідник – 4,2 тис. євро;

професор – 6,4 тис. євро³⁰⁴.

Цікавим, стосовно порівняння розмірів та співвідношень в оплаті праці за окремими професійними профілями різних країн, є порівняльний аналіз, здійснений у 2012 році ДУ НДІ соціально-трудоного відносин за участю автора. Порівняння розмірів оплати праці виконано у доларовому еквіваленті США. Вихідні дані було отримано із сайту Бюро трудової статистики США, тобто вони є офіційними статистичними даними. У вітчизняній статистиці офіційні дані про середню заробітну плату в професійному розрізі відсутні. Для аналізу по Україні було використано статистику з сайту Асоціації регіональних кадрових агентств України та кадрової приватної компанії «Навігатор» за трьома областями: Київською, Луганською та Харківською. При цьому для аналізу було обрано види економічної діяльності та професійні групи за вакансіями на найбільших приватних

³⁰³ Carrière des enseignants des universités. Url: [//www.galaxie.enseignementsup-recherche.gouv.fr/ensup/pdf/EC_pays_etrangers/OCDE_UE/Suede.pdf](http://www.galaxie.enseignementsup-recherche.gouv.fr/ensup/pdf/EC_pays_etrangers/OCDE_UE/Suede.pdf)

³⁰⁴ Там само.

підприємствах, в організаціях та установах (підприємства, холдинги, компанії, корпорації та фірми) із найвищою заробітною платою по країні.

Порівняльний аналіз заробітних плат за видами економічної діяльності та професійними групами проведено у діапазоні «мінімум–максимум–середня». За даними статистики США, розміри заробітної плати за кожною окремою професією диференційовано за одним із показників: стаж роботи (від 1 до 20 років), або місце роботи (компанія, приватна фірма, державна організація, коледж, університет, громадська організація тощо), або місто роботи (Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Лос-Анджелес та інші). Стосовно України, діапазони розмірів заробітних плат (мінімум–максимум–середня) визначено із групи однойменних професій, за якими пропонуються різні розміри оплати праці. На підставі цієї інформації визначено коефіцієнти співвідношень мінімальних, максимальних та середніх заробітних плат у США та Україні у професійному розрізі та за окремими видами економічної діяльності. Наприклад, у вітчизняній медицині надто заниженим є розмір оплати праці асистента терапевта відносно практикуючого лікаря та медичного асистента. Якщо співвідношення середньої заробітної плати асистента терапевта та практичного лікаря у США складає 3,43, то в Україні – 0,87, тобто у порівнянні із США середню заробітну плату асистента терапевта відносно заробітної плати практикуючого лікаря занижено у 3,94 рази. Виходячи з цього, вона в Україні має бути за стандартом США не 650, а 2960 дол. США. Подібна ситуація характерна й для більшості інших груп професій. Тобто, в Україні очевидним фактом є суттєве заниження оплати саме висококваліфікованої, інтелектуальної праці, перш за все, у видах економічної діяльності бюджетної сфери, у тому числі й у вищій освіті.

Якщо в цілому оцінювати різницю у рівнях заробітної плати відповідних професійних груп за видами економічної діяльності в Україні та США, то заробітна плата в Україні нижча:

- у медицині – у 4,0–10,0 разів;
- у бухгалтерській справі – у 8,0–10,0 разів;
- у фінансовій та банківській діяльності – у 4,0–8,0 разів;
- у сфері менеджменту – у 7,0–10,0 разів;
- серед фахівців ІТ – у 7,0–10,0 разів;
- у будівництві та архітектурі – у 7,0–12,0 разів;
- у сфері адміністративної діяльності – у 7,0–9,0 разів;
- у юридичній сфері – у 7,0–12,0 разів;
- серед інших фахівців, у тому числі в приватних університетах – у 6,0–13,0 разів.

У цілому, за наведеними даними середня заробітна плата за відповідними професіями у доларовому еквіваленті в Україні нижча у 4,0–13,0 разів, ніж у США.

Пропозиції щодо реформування окремих складових – регуляторів соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти

Методологічною основою Рекомендацій щодо розроблення та впровадження (на основі тарифної системи) гнучких систем оплати праці науково–педагогічних і педагогічних працівників (далі – працівників) ЗВО (далі – Рекомендації) виступають розроблення Державної установи Науково–дослідний інститут соціально–трудова відносин Міністерства соціальної політики України та вітчизняний і зарубіжний досвід щодо вирішення питань розроблення та впровадження ефективних систем оплати праці у сфері надання послуг³⁰⁵.

Рекомендації розповсюджуються виключно на ЗВО, які отримали відповідно до пункту 2 статті 22 «Організаційно–правовий статус закладів освіти» Закону України «Про освіту» статус неприбуткового або прибуткового закладу вищої освіти.

Рекомендації та їх реалізація на практиці дозволять відповідним ЗВО досягати таких цілей:

- посилення мотивації працівників до високопродуктивної та якісної праці;
- встановлення обґрунтованої різниці у заробітній платі залежно від рівня кваліфікації працівників, складності та значущості робіт, ступеня їхньої відповідальності;
- стимулювання працівників до підвищення кваліфікації, ступеня самостійної роботи, розвитку творчих компетентностей тощо;
- забезпечення відтворення трудового потенціалу ЗВО сфери вищої освіти України;
- створення умов для залучення молоді та кваліфікованих кадрів до роботи на підприємствах виробничої сфери України;
- визначення за рівнем оплати тих працівників, праця яких у більшій мірі впливає на кінцеві результати надання освітніх та інших видів послуг.

Гнучкі системи оплати праці, засновані на тарифній системі (далі – ГТСОП), розробляються ЗВО у відповідності до визначених пріоритетів його розвитку. При їх розробленні необхідно передбачати, планувати та реалізовувати на практиці такі основні етапи: підготовку, прийняття та реалізацію завдань щодо здійснення організаційних та технічних заходів, спрямованих на врахування особистих результатів праці працівників, їх кваліфікації, складності роботи, що виконується тощо.

Необхідність переходу до оплати праці працівників на основі ГТСОП визначається керівництвом ЗВО (його наглядовою радою тощо), за погодженням трудового колективу (або його представників), як і всі інші питання, пов'язані з цим переходом (терміни розроблення основних положень системи, підготовки, впровадження, фінансування та адміністрування тощо).

Порядок та умови застосування ГТСОП повинні бути збалансованими зі стратегією розвитку закладу, принципами, методами та підходами до управління персоналу тощо.

Ключові вимоги, результати діяльності та якісні характеристики працівників, які будуть оцінюватися, та на базі оцінки яких буде розроблюватися ГТСОП, у кожному окремому випадку, повинні бути відомі та зрозумілі всім працівникам, як і можливості підвищення (загрози зниження) заробітної плати.

ЗВО, який застосовуватиме для оплати праці працівників ГТСОП, при її розробленні повинен дотримуватися таких основних принципів, які відбивають її сутність:

- урахування специфіки діяльності ЗВО;
- зацікавленість керівництва та працівників закладу в створенні ефективного мотиваційного механізму для останніх;
- системний підхід до вирішення питань мотивації працівників;
- прийняття ефективних рішень, заснованих на чітких фактах щодо стимулювання підвищення кваліфікації працівників, покращення результатів їхньої трудової діяльності тощо та оперативні дії з їх реалізації;
- оптимізація впливу людського чинника на розвиток ЗВО.

³⁰⁵ Методичні рекомендації щодо розробки на основі тарифної системи гнучких систем оплати праці та їх запровадження на підприємствах і в організаціях виробничої сфери /І. Ф. Ломанов, В. В. Кузьменко, С. В. Мельник /ДУ НДІ СТВ / – К : Вид–во «Соціформ», 2011. – 54 с.

При розробленні та запровадженні ГТСОП необхідно керуватися чинним законодавством України та іншими нормативно–правовими актами щодо оплати праці.

Обов'язковою умовою запровадження таких систем є фіксація їх головних (визначальних) параметрів у колективному договорі відповідно до вимог частини II статті 97 КЗпП України, відображення загальних підходів ГТСОП у чинній Галузевій угоді між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на визначений період тощо.

Показники оцінювання результатів праці працівників, методи оцінювання та періодичність його проведення встановлюються керівником ЗВО та затверджуються в установленому порядку.

Керівництво ЗВО, який запроваджує ГТСОП із застосуванням періодичного оцінювання, повинно створити умови для забезпечення найвищого рівня його об'єктивності, прозорості та зрозумілості. Об'єктивність проведення оцінювання забезпечується рівними умовами для всіх категорій працівників (тривалість процедури, підрахунок результатів тощо) та відкритістю інформації про його зміст та критерії.

Умови та конкретні показники диференціації розмірів тарифної заробітної плати працівників можуть встановлюватися для крупних структурних підрозділів ЗВО окремо, з урахуванням специфіки їх діяльності, кадрового складу тощо.

Показниками, які можуть бути використані для оцінювання праці працівників, окрім іншого, виступають: складність праці, рівень кваліфікації, у т.ч. професійної, ініціативність, творча віддача тощо.

Підготовку управлінських рішень щодо розроблення та запровадження ГТСОП на практиці забезпечують служби ЗВО, що займаються питаннями кадрів, оплати праці, фінансово–економічного планування тощо або залучені зовнішні експерти відповідно до угод про співпрацю з ними.

Процедура та критерії оцінювання зарплатоутворюючих чинників можуть постійно вдосконалюватися залежно від об'єктивних змін господарської діяльності ЗВО, зміни його стратегії та тактики розвитку тощо, тому вони можуть бути переглянуті, з обов'язковою фіксацією, затвердженою керівником і доводяться до відома всіх членів трудового колективу.

У Рекомендаціях деякі терміни та поняття розглядаються у такому значенні:

Гнучкі тарифні системи оплати праці – системи оплати праці, побудовані на основі тарифної системи, головною ознакою яких є залежність основної (тарифної) частки заробітної плати від конкретних зарплатоутворюючих чинників, що характеризують індивідуальний внесок працівника (або його особистісні якості). Характерною особливістю ГТСОП є оперативне реагування на зміну цих чинників. За умов їх застосування можливою є ситуація і збільшення, і зменшення основної частки заробітної плати працівника залежно від зміни зарплатоутворюючих чинників. Характерною рисою гнучких тарифних систем оплати праці є те, що вони можуть трансформуватися під конкретні завдання оперативного планування підприємства.

Метод балового оцінювання посад – метод аналітичної оцінки видів робіт за сукупністю факторів у відповідності до шкали оцінювання цих факторів за ступенем складності та їх питомою вагою.

Мотиваційний профіль ЗВО – інтереси працівників закладу, які є проявленням системи їхніх особистісних цінностей, які визначають те, чому надають перевагу працівники, ті мотиви, якими вони керуються при виконанні трудових функцій з надання освітніх та інших видів послуг. Підґрунтям визначення мотиваційного профілю є результат дослідження типів мотивації працівників.

Оцінювання зарплато утворюючих чинників – документально оформлене системне обстеження показників, які покладені в основу розрахунку основної частки заробітної плати (наприклад, показники індивідуального внеску працівника) з метою визначення відповідності їх критеріям, встановленим у Положенні про оплату праці у ЗВО та Положенні про оцінювання діяльності працівників ЗВО.

Обстеження посад – документально оформлене системне обстеження посад, результатом якого є задокументований опис трудових функцій, закріплених (визначених, притаманних) за ними.

Оцінювання робіт (трудових функцій) – інструмент систематичного визначення місця робіт (трудових функцій) в ієрархії заробітних плат ЗВО. Оцінювання проводиться за допомогою аналізу трудових функцій (трудових дій, трудових операцій), посадових завдань та обов'язків, закріплених за посадою.

Показники оцінювання результатів праці працівників – кількісні та якісні характеристики праці, які визначаються обсягами, повнотою, якістю, своєчасністю виконання встановлених трудових функцій (завдань, закріплених трудових обов'язків тощо).

Ранжування посад – дія, яка в окремих системах оплати праці є основою встановлення рівня оплати праці працівників, свого роду інструментом аналізу та зіставлення різних посад, який забезпечує

диференційований підхід в оплаті їхньої праці, ставить за мету розподіл робіт у залежності від визначених зарплато утворюючих чинників.

Тарифна система оплати праці – згідно зі ст. 96 КЗпП та ст.6 Закону України «Про оплату праці», – основа організації оплати праці в Україні, яка забезпечує диференціацію оплати праці працівників залежно від складності та інтенсивності виконуваної роботи, умов праці, відповідальності та значущості роботи. Вона містить: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів, доплати та надбавки до тарифних ставок та окладів, тарифно–кваліфікаційні характеристики робіт і професій працівників (довідники).

Підготовчим етапом розроблення ГТСОП у ЗВО є аналіз діючої системи оплати праці щодо відповідності стратегічним цілям розвитку закладу, специфіці надання освітніх та інших видів послуг, стратегії управління персоналом тощо та визначення основних положень системи оплати праці, що будуть їм відповідати.

Подальшим кроком розроблення ГТСОП є вибір та розроблення методів оцінювання, на основі яких буде проектуватися гнучка модель тарифної системи оплати праці.

Розроблені методики оцінювання зарплатоутворюючих чинників (розроблення оціночних форм, бланків, процедури проведення тощо) обов'язково мають бути апробовані.

Для більш оперативного управління ситуацією щодо запровадження ГТСОП у ЗВО обов'язково розробляються системи звітності та контролю. Здійснюється всебічний внутрішній аудит запровадження нової тарифної системи.

В організаційних заходах щодо розроблення та запровадження ГТСОП необхідно передбачити певну прозорість щодо методик оцінювання визначення індивідуального трудового внеску працівника і розміру тарифної (основної) частки його заробітної плати; процедури встановлення та перегляду ставок (рівнів) оплати, визначення рівня заробітної плати новоприйнятому працівнику; впливу громадських об'єднань працівників ЗВО (профспілок тощо) з метою запобігання конфліктним ситуаціям.

У ЗВО, який застосовуватиме ГТСОП, повинна бути документально оформлена методика управління цією системою, яка б містила всі необхідні елементи (від визначення оціночних показників та критеріїв оцінювання до питань обліку, аудиту і перевірки її функціонування, внесення змін, якщо це визнано доцільним керівництвом закладу та представниками трудового колективу).

Для розроблення та запровадження ГТСОП у ЗВО рекомендується створити координаційну раду за участю усіх заінтересованих сторін.

Результати оцінювання зарплатоутворюючих чинників затверджуються керівництвом закладу після ознайомлення з ними працівників.

При розробленні ГТСОП необхідно:

- визначити чіткі показники, які будуть використовуватися як зарплатоутворюючі з їх градацією (рівні, ступені);
- визначити методику оцінювання цих чинників;
- визначити політику керівництва у сфері матеріального стимулювання зайнятих;
- визначити основні завдання системи оплати праці, яка буде застосовуватися у ЗВО та встановити її основні пріоритети;
- розробити організаційну схему функціонування цієї системи та порядок її реалізації.

Усі перелічені вище пункти повинні бути викладені у Положенні про оплату праці у ЗВО та Положенні щодо оцінювання працівників закладу, які затверджуються наказом або розпорядженням його керівника.

При розробленні ГТСОП у ЗВО рекомендується використовувати такі методичні підходи:

- 1) ранжирування окладів (тарифних ставок);
- 2) управління продуктивністю і якістю праці;
- 3) урахування якісної характеристики праці та ділових якостей працівника.

Перший варіант передбачає визначення розміру заробітної плати працівника залежно від рангу посади, яку він обіймає в організаційній ієрархії закладу.

Другий варіант встановлює чітку залежність отриманого розміру заробітної плати працівника від індивідуальних результатів його праці (кількісних або якісних).

Третій варіант встановлює залежність заробітної плати працівника від специфіки виконуваної ним роботи та його ділових якостей, наявності особистісних та професійних компетентностей (система оплати за

знання, компетентності та кваліфікацію). За рішенням керівництва ЗВО при розробленні ГТСОП можна застосовувати комбінований варіант, який містить окремі елементи усіх перелічених вище підходів.

Усі три підходи передбачають застосування процедури оцінювання: у першому варіанті – посади; у другому варіанті – результативності і якості праці; у третьому – ділових якостей працівника, його професійних, соціальних, особистісних та інших компетентностей.

При застосуванні оцінювання посад для розроблення ГТСОП використовується факторний аналіз, зміст якого полягає у тому, що відбирається декілька чинників, які характеризують усі посади відповідного закладу (тобто є важливими елементами для всіх видів робіт). Це, перш за все, такі чинники як: ступінь відповідальності, рівень кваліфікації, умови праці тощо. Ключові чинники оцінювання робіт можуть бути різними для різних закладів, вони відбираються залежно від їх освітньої і наукової спеціалізації, розміру та кадрового складу тощо.

Оскільки ступінь важливості кожного із чинників варіюється для різних видів робіт, застосовують декілька рівнів важливості (або актуальності) чинника. Як правило, використовують чотири (мінімальний, низький, середній, високий) або п'ять рівнів (мінімальний, низький, середній, високий, дуже високий), зрідка використовують три рівні (низький, стандартний, високий).

Наступним кроком є оцінка кожного чинника конкретною кількістю балів, які відбивають його значущість (максимальна кількість балів відповідає найвищому рівню важливості, актуальності). Бали можуть розподілятися пропорційно і непропорційно. У результаті цього розробники отримують матрицю, за якою визначають скільки балів відповідає кожному чиннику і кожному рівню важливості (актуальності). Умовний приклад подібної оцінки робочих місць наведено у Таблиці 5.1.

Таблиця 5.1.

Матриця бальної оцінки робочих місць

Оціночний чинник	Зміст чинника	Опис рівнів чинників	Бал рівня
Необхідна кваліфікація	Освіта	Середня	1
		Професійна передвища	2
		Бакалавр	3
		Магістр	4
		Учений ступінь, вчене звання або друга вища	5
	Досвід роботи	Без досвіду	2
		До 1 року	4
		1–3 роки	6
		3–5 років	8
Більше 5 років		10	
Складність праці	Розумові зусилля	Різноманітна праця з використанням елементів аналізу, вибір шляхів вирішення поставлених завдань	6
		Різноманітна робота, яка потребує детального аналізу, логічних суджень, вибору рішень різних проблем	8
		Робота, що пов'язана з творчим підходом до пошуку та системному аналізу інформації, пов'язана з обчислюванням, постановкою та формулюванням проблем, розробкою шляхів вирішення цих проблем	10
	Фізичні зусилля	«Сидяча робота», необхідні слабкі фізичні зусилля	1
		Робота, що потребує незначних фізичних зусиль (вставання, нахили)	2
		Фізичні зусилля вище середнього, безперервна робота	3
		Робота, що потребує значних фізичних зусиль, але періодично, в окремі моменти праці	4
		Робота, що потребує постійного і сильного фізичного напруження	5

Оціночний чинник	Зміст чинника	Опис рівнів чинників	Бал рівня
	Самостійність	Дія згідно встановлених процедур: усі посадові обов'язки жорстко визначені, хоча посада і не знаходиться під постійним контролем. Нестандартні ситуації завжди вирішуються вищестоящим керівником	6
		Дотримання загальних інструкцій: не всі посадові обов'язки жорстко визначені. Цілі формуються зверху, але планування та організація роботи визначається працівником самостійно, хоча процедури виконання визначені. Звернення за допомогою до вищестоящого керівництва носить епізодичний характер	9
		Дотримання загальної політики: для відповідної посади формуються тільки загальні цілі, розроблення процедур та методів виконання роботи виконується працівником, самостійно, згідно з політикою організації	12
		Створює та формує політику, процедури та методи роботи: людина, що обіймає посаду знаходиться практично під самоконтролем, який здійснюється за результатами роботи. Стандарти продуктивності і якості виконання посадових обов'язків встановлюються працівником самостійно	15
Відповідальність	За роботу інших	Працівник відповідає тільки за свою роботу	1
		Працівник здійснює деяке керівництво та контроль над деякими трудовими функціями інших працівників	2
		Керує співробітниками або підрозділом, координує роботу з іншими керівниками (кафедра)	3
		Працівник відповідає за злагоджену дію групи підрозділів (працівник деканату тощо)	4
		Керує самостійною укрупненою одиницею (факультет, інститут тощо)	5
	За зовнішні контакти	Контакти на зовнішньому рівні, які передбачають взаємодію із відвідувачами щодо питань, які вимагають пояснень, обговорень або прийняття рішень	3
		Зовнішні контакти, що потребують високого ступеня такту, здатності до взаємодії, розсудливості. Передбачається наявність постійних зовнішніх зв'язків та можливий вплив на посадових осіб будь-якого посадового рангу	4
		Зовнішні контакти на найвищому рівні, які потребують складних переговорів, розроблення стратегії та тактики контактів	5
	Матеріальна відповідальність	Відповідальність за малоцінне обладнання	2
		Повна матеріальна відповідальність за обладнання та матеріальні цінності	4
		Відповідальність за матеріальні цінності, обладнання та організаційні витрати у підрозділі	6

Оцінний чинник	Зміст чинника	Опис рівнів чинників	Бал рівня
		Відповідальність за рух фінансів, раціональні витрати коштів самостійної одиниці	8
		Повна відповідальність за фінанси самостійної одиниці, доцільні витрати коштів	10
	Відповідальність за життя та здоров'я інших людей	Робота не пов'язана з ризиком нанесення шкоди здоров'ю або життю інших людей	1
		Існує ризик нанесення шкоди життю та здоров'ю інших	5

За таким підходом визначається бальна вага кожного із визначених важливими чинників, які впливають на розмір винагороди за надані освітні чи інші послуги. У нашому випадку це будуть шкали бальної оцінки показника відповідальності, фізичних та розумових зусиль, рівня професіоналізму, рівня самостійності виконання трудових функцій, відповідальності за використання лабораторного (іншого) навчального обладнання (засобів навчання), умов праці тощо. Ускладненим варіантом побудови оцінних матриць є встановлення вагомості оцінних чинників. При цьому визначають більш вагомі фактори. У деяких випадках для надання більшої вагомості чиннику йому встановлюють більшу кількість рівнів. Найбільш зручним для розрахунків є варіант встановлення питомої ваги для кожного чинника у частках одиниці. Вагомість кожного чинника визначається з урахуванням специфіки закладу. Для прикладу наведемо Шкалу бальної оцінки самостійності виконання трудових функцій (Таблиця 5.2)

Таблиця 5.2.

Шкала бальної оцінки самостійності виконання трудових функцій

Ступінь самостійності виконання трудових функцій	Робота не потребує прийняття самостійних рішень	Повністю самостійна робота, яка потребує періодичного контролю або «підстраховки» з боку керівництва	Повністю самостійна робота	Робота, яка передбачає вміння або навички керівництва, а також координацію дій інших працівників	Керівництво підрозділом, координація дій підлеглих працівників
Бали	1	2	3	4	5

Оцінка кожної посади в цілому відзначається як сума балів за кожним із чинників на основі розробленої матриці бальної оцінки. При застосуванні оцінної матриці з визначенням питомої ваги чинника загальна бальна оцінка робочого місця розраховується за формулою:

$$Eg = \sum_{j=1}^m (f_{ij} \cdot B_{ij}), \text{ де} \quad (5.1)$$

m – кількість оцінних чинників;

f_{ij} – бальна оцінка за кожним чинником;

B_{ij} – питома вага чинника;

Eg – загальна бальна оцінка.

Таке оцінювання проводиться один раз на рік, підґрунтям його проведення є довідник (посібник, реєстр тощо), що розробляється ЗВО самостійно, та в якому міститься чіткий опис кожного чинника чи підчинника оцінки та інформація щодо визначення рівнів їх важливості. Обов'язковою умовою об'єктивного проведення оцінювання є оперативність урахування змін, які відбулися за конкретною посадою, у конкретних трудових функціях.

Оцінювання здійснюється за поданням безпосереднього керівника структурного підрозділу зовнішніми консультантами (експертами) або оціночною комісією, яка створюється у закладі. Для зручності проведення процедури на кожного працівника заповнюється спеціальна картка. Після підрахунку балів за

кожною посадою, їх розташовують у вигляді ієрархічної піраміди залежно від отриманої бальної оцінки. Потім піраміда розбивається на грейди (ступені, класи)*. До одного грейду можуть увійти тільки ті посади, що набрали приблизно однакову кількість балів. Кількість грейдів залежить від чисельності персоналу, специфіки діяльності ЗВО та застосованої професійної структури. Для кожного грейду визначають межі балів (у деяких випадках ці межі можуть «перекриватися») (Табл. 5.3).

Таблиця 5.3.

Вст ановлення грейдів посад на основі отриманих ними балів

Грейди	Межі градації (у балах)
1	1–100
2	110–210
2	220–320
4	330–430
...	...
12	1310–1410

Наступним кроком є визначення розміру посадового окладу за результатами підрахунку балів, правила якого є єдиними для усіх позицій та посад.

Градація посадових окладів визначається шляхом розрахунків (з урахуванням ринкової вартості освітніх та інших послуг та фінансових можливостей ЗВО в цілому):

по-перше, визначається мінімальний посадовий оклад (це оклад посади, яка набрала найменшу кількість балів). Цей оклад не може бути нижчим за рівень встановленого державного соціального стандарту (мінімальної заробітної плати);

по-друге, діленням мінімального окладу на мінімальну суму балів визначається вартість одного балу (у грошових одиницях);

по-третє, визначається середній оклад для кожної посади (грейда) (сума набраних балів помножується на вартість одного балу).

Якщо штат працівників закладу великий, то у кожному із грейдів виділяють ключові позиції, орієнтири, для яких будуть визначатися ринкові рівні оплати праці. Для кожного з грейдів встановлюються діапазони окладів («вилка»). Оскільки посадовий оклад у випадку застосування методу оцінювання посад відбиває саме цінність конкретної посади, а не працівника, то можна використовувати однакову вилку на кожен грейд.

Для окремої посади, як правило, встановлюють чотири рівня («вилки») посадового окладу (I варіант – Таблиця 5.4; II варіант – Таблиця 5.5).

Таблиця 5.4.

I варіант визначення діапазонів «вилки» посадового окладу

Рівень окладу	Формула розрахунку
Середній оклад (\bar{S}_m)	Сума балів, помножена на вартість одного балу
Мінімальний оклад (S_{min})	$(\bar{S}_m - 20,0\%)$
Максимальний оклад (S_{max})	$(\bar{S}_m + 40,0\%)$
На випробувальний термін	$(S_{min} - 10,0\%)$

Таблиця 5.5.

II варіант визначення діапазонів «вилки» посадового окладу

Рівень окладу	Формула розрахунку
Середній оклад (\bar{S}_m)	$(\bar{S}_m + 15,0\%)$
Мінімальний оклад (S_{\min})	«Середньоринковий» оклад відповідної посади
Максимальний оклад (S_{\max})	$(\bar{S}_m + 15,0\%)$
На випробувальний термін	$(S_{\min} - 15,0\%)$

Оцінка індивідуальних результатів праці працівників використовується для побудови систем «плаваючих» окладів. Оцінка результатів праці конкретного працівника включає:

- оцінку виконання планів та завдань працівника;
- оцінку якості виконаної працівником роботи.

Для оцінки праці працівників, витрати якої не підлягають чіткому кількісному виміру, як головний критерій оцінки результатів праці використовують відповідність виконання встановлених трудових функцій, відповідність результатів праці раніше поставленим на конкретний період цілям (оцінка щодо відповідності цілям). Робота щодо виявлення цієї відповідності складається з таких етапів:

- встановлення декількох головних обов'язків (функцій) працівника;
- конкретизація кожної функції та її прив'язування до конкретних економічних показників (прибуток, витрати, економія ресурсів, плинність кадрів тощо);
- встановлення системи показників, що відбивають результати діяльності;
- встановлення мінімальних і максимальних стандартів виконання за кожним показником;
- співставлення фактичних результатів праці зі стандартами виконання (вище максимального стандарту, на його рівні, нижче мінімального) і визначення оціночного балу за даним показником;
- визначення середньої оцінки за всіма показниками.

На основі цієї оцінки визначається посадовий оклад працівника. У межах кожного розряду встановлюють декілька рівнів окладу (Р) (як правило застосовується чотири рівня) (Таблиця 5.6).

Таблиця 5.6.

Визначення рівня посадового окладу працівника залежно від оцінки його індивідуальних результатів роботи

Оцінка індивідуальних результатів праці	Рівень посадового окладу			
	80,0%	100,0%	110,0%	120,0%
1) не виконується одна або декілька головних трудових функцій	P ₁			
2) результати праці відповідають заданим показникам		P ₂		
3) результати праці вище середнього показника			P ₃	
4) працівник суттєво перевищує задані показники				P ₄

Спрощений варіант визначення посадових окладів залежно від оцінки індивідуальних результатів праці, наведений у Таблиці 5.7.

Таблиця 5.7.
Визначення рівня посадового окладу

Оцінка індивідуальних результатів праці	Рівень посадового окладу (тарифної ставки) (S)
А) Не повністю відповідає стандартам продуктивності праці та якості роботи (P ₁)	S _{min}
Б) Задовольняє стандартам продуктивності праці та якості роботи (P ₂)	\bar{S}_m
В) Постійно перевищує встановлені стандарти продуктивності праці та якості роботи (P ₃)	S _{max}

При визначенні «вилки» окладів (тарифних ставок) важливим моментом є встановлення ступеня (розміру) «перекриття вилок». Велике «перекриття» призводить до малої диференціації в оплаті праці, наслідком чого може бути ситуація, коли працівник буде отримувати заробітну плату вище, ніж його безпосередній керівник. Мале «перекриття» може призвести до того, що працівник, який демонструє високі досягнення у праці, практично не буде мати можливостей щодо зростання окладу (ставки) у межах «вилки». Зростання окладу (ставки) від розряду до розряду повинно бути відчутним, у протилежному випадку може скластися ситуація, коли працівник не буде зацікавленим у підвищенні кваліфікації та результативності праці. У цьому контексті важливим інструментом виступають коефіцієнти підвищення посадових окладів. (Таблиця 5.8).

Таблиця 5.8.
Визначення коефіцієнта підвищення розміру посадового окладу в залежності від рейтингу оцінки

Рейтинг оцінки	Коефіцієнт
А. Видатна, високоефективна праця	1,5
В. Постійно перевищує встановлені стандарти продуктивності праці та якості роботи	1,2
С. Задовольняє стандартам продуктивності праці та якості роботи, іноді перевищує встановлені стандарти продуктивності та якості роботи	1,0
Д. Задовольняє стандартам продуктивності та якості праці	0,5
Е. Не повністю задовольняє стандартам продуктивності та якості праці	0

Рейтингова оцінка, як основа визначення основної (базової) частки заробітної плати, досить часто застосовується в європейській практиці оплати праці такої категорії працюючих як керівники ЗВО. Досягнення визначених рівнів конкретних показників очолюваних ними структурних підрозділів (закладу в цілому) конкретизуються під час укладання контрактів та визначаються певною кількістю балів, які і є відправним моментом для розрахунку основної частки оплати праці керівника. Серед основних показників, які використовуються для оцінки праці керівників та визначаються у контракті (з урахуванням специфіки вищого навчального закладу), є такі:

- розширення географії (ринків) обсягів освітніх та інших послуг, кількості та охоплення їхніх отримувачів;

- збільшення обсягів надання послуг у порівняних цінах;
- зростання прибутку (доходу);
- збільшення обсягів фінансових інвестицій;
- відсутність заборгованості із заробітної плати, дебіторської та кредиторської заборгованості;
- зростання середньої заробітної плати працівників порівняно з минулим роком тощо.

Оцінювання ділових якостей працівників, яке використовується для розроблення ГТСОП, має на меті встановлення залежності рівня основної частки заробітної плати працівників від рівня знань, умінь, навичок та здібностей працівників, тобто їхніх компетентностей. Різновидом систем оплати праці, які базуються на оцінці ділових якостей працівника, є «Система плати за знання».

Основна частка заробітної плати працівника за умов застосування системи оплати за знання розраховується за формулою:

$$S_i = S_b + (S_b \times K_1) + (S_b \times K_2) + \dots + (S_b \times K_n), \text{ де} \quad (5.2)$$

S_i – основна частка оплати праці працівника,

S_b – базовий оклад (тарифна ставка),

$K_1 \dots K_n$ – коефіцієнт підвищення базового окладу за підвищення кваліфікації, набуття нових компетентностей тощо.

Коефіцієнти підвищення ($K_1 \dots K_n$) визначаються ЗВО самостійно з урахуванням власних фінансових можливостей.

Система оплати на основі оцінювання посад має такі переваги:

- створення у закладі вищої освіти або в окремому його структурному підрозділі чіткої та прозорої гнучкої тарифної системи, що дозволяє визначити можливий рівень доходу працівника, який обіймає конкретну посаду, з урахуванням відносної цінності цієї посади (посадової позиції) серед інших посад закладу (підрозділу);

- формування у працівників чіткого уявлення про всі можливі зміни рівнів заробітних плат (доходів) за умов зміни посади, тобто кар'єрного зростання;

- спрощення процедури прийняття рішень керівництвом ЗВО щодо припустимого прийняттого рівня оплати праці за посадами;

- порівняно проста система управління системою оплати праці (прийняття рішень щодо індексації заробітної плати).

Система оплати за результати роботи має такі переваги:

- може істотно вплинути на основні показники ефективності діяльності ЗВО (підвищення продуктивності праці, ресурсозбереження, зниження витрат часу, простоїв устаткування, скорочення обсягів виробничого браку);

- сприяє застосуванню сучасних систем стандартизації обліку витрат і контролю за використанням ресурсів; стимулює пошук та впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, перш за все. При проходженні навчання на виробництві чи на робочих місцях (дуальна форма навчання);

- заохочує персонал приділяти більшу увагу тим показникам, які обрані керівництвом закладу у відповідності до стратегії його розвитку;

- веде в цілому до поліпшення управління ЗВО і виміру трудових витрат.

Система оплати за знання, кваліфікацію, здібності (компетентності) має такі переваги:

- більша гнучкість у зміні характеру роботи, функцій та посад тих, хто володіє додатковими фахами або кваліфікаціями;

- оптимізація чисельності персоналу;

- збалансована політика щодо людського капіталу закладу (ефективне використання трудового потенціалу працівників – знань, умінь, навичок, здібностей; його збагачення та розвиток), якою стимулюється постійне підвищення професійної кваліфікації;

- формування у працівників корпоративної культури, відповідальності за діяльність усього ЗВО, оскільки вони знайомі з усім процесом діяльності, а не лише з окремими його частинами, або мають чітке уявлення про кожну його стадію;

- поліпшення вертикальної комунікації: персонал володіє більш широкими здатностями (компетентностями) щодо стратегії та цілей діяльності ЗВО; рішення керівництва сприймаються та розуміються ним краще, а зворотній зв'язок є більш якісним та ефективним;

- поліпшення горизонтальної комунікації між структурними підрозділами, володіння професійними проблемами, специфікою, термінами, а також розвитком особистих зв'язків та кооперації;

- підвищення рівня участі працівників в управлінні закладом.

У той самий час, перелічені вище системи оплати праці мають власні, притаманні їм недоліки. Так, слід ураховувати, що у разі застосування системи оплати на основі оцінювання посад при незбалансованому механізмі її впровадження існує ризик виникнення надмірної централізації системи оплати праці працівників, структурної жорсткості, бюрократизації. Недосконала система оплати за результати роботи може призвести до зниження показників якості праці та послуг, саме тому необхідні додаткові витрати для систем контролю якості. Крім того, якщо встановлені професійні стандарти занадто високі, це може призвести до погіршення

результатів праці, фізичного та психічного здоров'я персоналу, наслідком чого може бути погіршення морально–психологічного клімату у закладі та підвищення ступеню ризику виникнення конфліктних ситуацій. Недосконале нормування робіт може також призвести до суттєвих розходжень між рівнями заробітної плати працівників, а в окремих випадках занадто підвищити витрати на їхню оплату праці. За умов, коли працівники ЗВО вже звикли до існуючих норм та підходів щодо оцінювання результатів праці, з їхнього боку може виникнути опір введенню нових технологій та методів праці, який ґрунтується на побоюванні перегляду норм праці та схем мотивації, їх більшої жорсткості.

Застосування системи оплати за знання, уміння, навички та здібності вимагає чіткої та якісної роботи з добору, наймання та керівництва працівниками, що вимагає ефективної роботи у ЗВО відділів із роботи з персоналом, керівників структурних підрозділів, які здатні знаходити до кожного працівника підхід, бачення та забезпечення реалізації його наявних компетентностей) та потенційних можливостей щодо їх розширення. Необхідно враховувати й те, що чим вищий ступінь інтелектуальної праці, тим вищий повинен бути й рівень матеріальної мотивації. І, перш за все, необхідно працівників мотивувати до оволодіння тими компетентостями, які дійсно стануть у нагоді закладу, будуть запорукою його подальшого успішного розвитку.

Таким чином, вибір конкретної системи оплати праці (її можливих варіантів) та впровадження її у ЗВО, має бути збалансованим, враховувати специфіку його діяльності, стратегію розвитку та ступінь виникнення можливих ризиків.

Як зазначалося вище ці Рекомендації розповсюджуються виключно на ЗВО, які отримали відповідно до пункту 2 статті 22 «Організаційно–правовий статус закладів освіти» Закону України «Про освіту» статус неприбуткового або прибуткового закладу вищої освіти.

Методологічною основою Рекомендацій щодо регулювання розмірів оплати праці керівників закладів вищої освіти та їх структурних підрозділів виступають розроблення Державної установи Науково–дослідний інститут соціально–трудових відносин Міністерства соціальної політики України та вітчизняний і зарубіжний досвід щодо вирішення питань розроблення та впровадження ефективних систем оплати праці у сфері надання послуг³⁰⁶.

Оплата праці будь–якого керівника складається з основної частки – посадовий оклад та додаткової – доплати, надбавки та інші заохочувальні виплати, пов'язані з результатами його управлінської діяльності, ефективність якої оцінюється за показниками виробничо–господарської та фінансово–економічної діяльності підприємства, структурного підрозділу або напряму діяльності, яким він керує.

Посадові оклади перших керівників неприбуткових ЗВО, заснованих на державній, комунальній власності, , утворених центральними та місцевими органами виконавчої влади або місцевими органами самоврядування, визначаються цими органами в контрактах, які вони укладають із керівниками підпорядкованих їм закладів. Розмір посадового окладу перших керівників ЗВО встановлюється відповідно до положень окремої постанови Кабінету Міністрів України (далі – Постанова) кратним до розміру мінімальної заробітної плати – державного соціального стандарту країни. Ця кратність може збільшуватися положеннями Галузевої угоди між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на визначений термін та/або колективно–трудовим договором ЗВО.

Аналіз практики визначення урядом розмірів посадових окладів керівників державних корпорацій (Укрзалізниця, Укрпошта, Укрнафтогаз тощо) на основі складності їхньої праці, свідчить про те, що в більшості своїй величина кратності посадового окладу відносно розміру показника мінімальної заробітної плати коливається в межах 80–100 разів. Звичайно, що за теперішніх умов країна не має таких коштів для оплати праці ректорів університетів, але очевидно, що розмір кратності посадових окладів перших керівників повинен бути не нижче рівня 15–30 разів.

Посадові оклади перших керівників ЗВО підвищуються одночасно з підвищенням посадових окладів працівників із внесенням відповідних змін до трудового договору (контракту) органом, з яким у керівника укладено контракт (трудовий договір).

³⁰⁶ Типові методичні рекомендації щодо регулювання розмірів оплати праці керівників, їх заступників та керівників структурних підрозділів підприємств виробничої сфери на основі складності їх праці./ С.В. Мельник, В.В. Кузьменко, І.Ф. Ломанов. ДУ НДІ СТВ. – Луганськ: Вид–во «Віртуальна реальність», 2011. – 85 с.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування чи інші органи або особи, яким підпорядковані підприємства, у порядку поточного регулювання розмірів оплати праці перших керівників можуть здійснювати оцінку ефективності управлінської діяльності перших керівників.

Керівництво органу, якому підпорядковано ЗВО, за результатами оцінки ефективності управлінської діяльності керівника може прийняти обґрунтоване рішення, щодо:

- підвищення розміру оплати праці керівник, якщо за результатами оцінки є значні позитивні досягнення у господарській та фінансово–економічній діяльності закладу за усіма показниками;
- зменшення розміру оплати праці керівника закладу, якщо за результатами оцінки є падіння (зниження) рівнів окремих показників господарської та фінансово–економічної діяльності ЗВО або порушення умов контракту;
- ініціювання розірвання контракту з керівником ЗВО, якщо за результатами оцінки спостерігається постійне невиконання показників господарської діяльності та суттєве погіршення його фінансово–економічного стану або постійне невиконання умов контракту.

Додаткова оплата праці керівного складу (премії, винагороди, доплати, надбавки та інші заохочувальні виплати) здійснюється відповідно до положень, передбачених колективним договором, а у разі його відсутності – до положень про оплату праці, розроблених у ЗВО.

У ЗВО може застосовуватися система поточного регулювання розмірів оплати праці керівного складу закладу на основі системи показників оцінки ефективності їхньої управлінської діяльності.

Оцінка ефективності управлінської діяльності керівного складу закладу здійснюється на основі розробленого Положення, яке затверджується керівником ЗВО і погоджується з профспілковим органом закладу.

Положення щодо оцінки ефективності управлінської діяльності керівного складу закладу вводиться наказом його керівника з метою поточного регулювання розмірів оплати праці і передбачає:

- загальну для усього керівного складу або диференційовану за підрозділами (напрямами діяльності) систему показників оцінки;
- систему коефіцієнтів (балів) оцінки, диференційовану за розмірами фактичного виконання показників оцінки;
- перелік складових заробітної плати керівного складу, які підлягають регулюванню за результатами такої оцінки (вся нарахована основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, окремі види стимулювання);
- період оцінки діяльності керівника (загальних або диференційованих за підрозділами чи посадами показників), яким може бути місяць або квартал.

Система матеріального стимулювання праці керівників ЗВО та його структурних підрозділів складається з:

- преміювання за результати господарської та фінансово–економічної діяльності закладу;
- спеціальних систем преміювання;
- надбавок і доплат, передбачених відповідними актами законодавства;
- винагороди, передбаченої діючими у закладі положеннями;
- інших заохочувальних виплат, передбачених нормативними актами центральних органів виконавчої влади, та тих, що можуть виплачуватися за рішенням органу, з яким у керівника укладено контракт.

Може бути передбачено преміювання за виконання одних показників та за перевиконання інших. Кількість показників та розміри преміювання встановлюються таким чином, щоб щомісяця максимальний розмір премій за результати фінансової діяльності не перевищував 50,0 відсотків посадового окладу, а загальний розмір преміювання з урахуванням інших видів грошової винагороди (що входять до складу фонду додаткової заробітної плати) – 100,0 % посадового окладу.

Конкретні показники умов преміювання рекомендується визначати в контракті керівника закладу.

Премії за результати господарсько–фінансової діяльності та деякі інші винагороди виплачуються за рахунок фонду оплати праці закладу і враховуються у собівартості послуг, що надаються.

Спеціальні премії виплачуються керівнику ЗВО за рахунок прибутку (доходу), що залишається в розпорядженні закладу після сплати усіх податків та відрахувань до соціальних фондів, за погодженням з

органом, з яким у керівника укладено контракт, або відповідно до положень, виписаних у колективно-трудоному договорі.

Крім передбачених чинним законодавством надбавок і доплат науково-педагогічним працівникам, керівнику ЗВО може вводитися система додаткових доплат і надбавок, виписана в його контракті. Однією з таких доплат може бути винагорода за ефективне управління державним майном. Вона виплачується раз на рік у розмірі до 10 їхніх посадових окладів за виконання таких показників:

- розширення ринку збуту послуг закладу, що забезпечує збільшення обсягів надання послуг у порівняльних цінах до минулого року;
- зростання прибутків закладу порівняно з минулим роком;
- залучення фінансових інвестицій;
- зменшення заборгованості порівняно з минулим роком: дебіторської; кредиторської;
- відсутність або зниження порівняно з минулим роком заборгованості із заробітної плати;
- випереджаюче зростання розміру найнижчого посадового окладу працівника закладу, відповідно до законодавчо встановлених темпів зростання мінімальної заробітної плати на відповідний період поточного року;
- зростання середньої заробітної плати працівників порівняно з минулим роком;
- виконання програм соціального розвитку колективу тощо.

Показники ефективності управління майном та визначені розміри їх зростання (зниження) встановлюються щорічно органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває ЗВО, та/або визначаються у колективному договорі ЗВО.

Важливою складовою політики оплати праці керівників ЗВО є Система показників оцінки ефективності управлінської діяльності керівників ЗВО.

Вона містить 37 показників оцінки, які зведено до 6 груп за напрямками діяльності у сферах виробничого та фінансово-економічного, техніко-технологічного розвитку закладу, нормування, організації та умов праці, оплати праці та соціального розвитку колективу. Кожний показник оцінюється коефіцієнтом залежно від його зміни у звітному періоді порівняно з минулим. Максимальні розміри коефіцієнта (+0,94) встановлено для умов, коли рівень показника поліпшено (підвищено або знижено), середній його (коефіцієнта) розмір встановлено для умов, коли рівень показника залишився незмінним (+0,47), крім тих показників, рівень яких має бути зниженим. У цьому випадку оцінка визначається як нульова. Негативна оцінка встановлюється для усіх показників, рівень яких погіршився. У процесі оцінки коефіцієнт кожного показника заноситься до підсумкової оцінки.

Визначені коефіцієнти підсумовуються за кожною групою та їх сума множиться на коефіцієнт вагомості, визначений окремо емпіричним шляхом. Це дозволяє отримувати проміжні коефіцієнти оцінки показників за кожною групою, тобто

$$Knp_j = \left(\sum_{i=1}^n n_i \right) d_j, \quad (5.3)$$

де Knp_j – проміжний коефіцієнт оцінки за кожною j -ою групою;

$\sum_{i=1}^n n_i$ – сума коефіцієнтів оцінки кожного i -го показника за j -ю групою (m_j);

d_j – коефіцієнт вагомості суми показників за кожною j -ю групою.

Коефіцієнт підсумкової оцінки ефективності управлінської діяльності керівника визначається за формулою

$$Key = \left(\sum_{j=1}^m Knp_j \right) : m, \quad (5.4)$$

де Key – коефіцієнт оцінки ефективності управлінської діяльності керівника;

$\sum_{j=1}^m Knp_j$ – сума проміжних коефіцієнтів за кожною j -ю групою;

m – кількість груп коефіцієнтів ($m=6$).

За умови поліпшення всіх показників коефіцієнт ефективності дорівнює 1,0.

За умови, коли всі показники періоду оцінки залишилися незмінними, коефіцієнт оцінки складає 0,384.

У разі невиконання усіх показників коефіцієнт оцінки ефективності дорівнює $-1,0$.

Реальні коефіцієнти оцінки ефективності управлінської діяльності за своїми розмірами коливаються в діапазоні $1,0 \div -1,0$.

Складність управлінської праці обумовлена обов'язковістю виконання суб'єктом управління (керівником будь-якого рівня) загальних (основних) та специфічних функцій управління, значною різноманітністю та комплексністю робіт, які виконує керівник у рамках посадових обов'язків, високим ступенем самостійності, відповідальності тощо. Тому показник «складність праці» має враховуватися при визначенні основної частки заробітної плати керівника – посадового окладу, оскільки оклад – це винагорода за роботу, що виконується у відповідності до посадових обов'язків.

Для організації оплати праці керівників використовують схеми посадових окладів із встановленням або абсолютних розмірів посадових окладів у гривнях із диференціацією їх розмірів за відповідними посадами, або тарифних коефіцієнтів, також диференційованих за посадами.

Перший етап визначення розмірів посадових окладів керівників із урахуванням рівня складності праці – встановлення розмірів базових посадових окладів шляхом побудови схем посадових окладів.

При побудові схем посадових окладів керівників структурних підрозділів ЗВО необхідно дотримуватися таких принципів:

- горизонтальної диференціації посадових окладів (діапазон посадового окладу для кожної посади);
- вертикальної диференціації посадових окладів (за посадами штатного розпису);
- взаємозв'язку розмірів мінімальних і максимальних посадових окладів керівників із тарифною системою оплати праці, в тому числі ГТСОП, для інших категорій працівників закладу.

Горизонтальна диференціація посадових окладів керівників передбачає встановлення «вилки» окладів за кожною управлінською посадою.

Вертикальна міжпосадова диференціація посадових окладів керівників визначається кількістю посад у штатному розписі та співвідношенням розмірів мінімального посадового окладу нижчої посади та максимального посадового окладу керівника.

Для побудови схем посадових окладів, що базуються на коефіцієнтах співвідношень, рекомендується використовувати як основу розрахунків посадовий оклад викладача – стажиста чи асистента викладача, який не може бути нижчим 15 – 20 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетної сфери.

Кінцевим етапом міжпосадової диференціації розмірів посадових окладів керівників є визначення посадових окладів за конкретними керівними посадами.

Другий етап визначення розмірів посадових окладів керівників з урахуванням рівня складності праці – встановлення коефіцієнтів диференціації базового посадового окладу (K1).

Ступінь складності керівництва, що впливає на визначення розміру посадового окладу керівника, визначається, перш за все, структурою підрозділу, який він очолює, складністю функцій, що закріплені за підрозділом, різноманітністю професійного складу працівників підрозділу, необхідністю координувати діяльність підрозділу, який він очолює, з діяльністю інших підрозділів закладу. Залежно від перелічених вище ознак, структурні підрозділи ЗВО можна розподілити на групи, що характеризують різні ступені складності праці керівника.

Коефіцієнти диференціації розмірів посадових окладів керівників K1 встановлюються залежно від групи структурного підрозділу за ступенем складності управління та від середньооблікової чисельності підлеглих працівників (Таблиця 5.9).

Таблиця 5.9
Встановлення коефіцієнта диференціації посадових окладів працівників ЗВО (K1) залежно від рейтингу структурного підрозділу

Групи структурних підрозділів Чисельність працівників у підрозділі	I	II	III	IV	V	Рейтинговий коефіцієнт	Коефіцієнт диференціації розмірів посадових окладів
До 5	–	–	–	–	–	–	1,00
6–10	–	–	–	2,0	1,0	1–2	1,15
11–20	–	–	5,0	4,0	3,0	3–5	1,30
21–50	–	8,0	7,0	6,0	–	6–8	1,50
51–100	11,0	10,0	9,0	–	–	9–11	1,65
101–200	14,0	13,0	12,0	–	–	12–14	1,95
Понад 200	16,0	15,0	–	–	–	15–16	2,35

Коефіцієнти Таблиці 5.9. використовуються для диференціації посадових окладів керівників відділів та головних фахівців за напрямками їх діяльності. При визначенні коефіцієнтів диференціації розмірів посадових окладів керівників основних підрозділів ураховується тип надання освітніх та інших послуг та їх складність.

Третій етап визначення розмірів посадових окладів керівників структурних підрозділів з урахуванням рівня складності праці здійснюється шляхом множення базового посадового окладу керівника найнижчої посади на коефіцієнт диференціації.

Важливим інструментом неоінституціональної моделі регулювання соціально–трудова відносин виступає механізм колективно–договірного регулювання розмірів фондів оплати праці працівників ЗВО залежно від результатів їх виробничої та фінансово–господарської діяльності. До виробничої сфери згідно з Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД ДК – 009) належать, окрім іншого, ЗВО, які надають освітні та інші види послуг. ЗВО за Системою національних рахунків України, побудованою на засадах відповідних міжнародного (СНР – 2008) та європейського (ESA – 2010) стандартів, також підпадають під можливість регулювання питань оплати праці працівників, як суб'єкту господарювання, що надає відповідні послуги.

Запропоновані рекомендації можуть використовуватися при укладанні угод та договорів на різних рівнях соціального партнерства, в межах законодавчого поля визначеного законами України у ЗВО–неприбуткових установах, які мають доходи від своєї виробничої та іншої діяльності, крім тих випадків, де умови оплати праці, а відповідно і розміри фондів оплати праці їх працівників, регулюються відповідними постановами Кабінету Міністрів України, наприклад, виконання державного замовлення на підготовку кадрів за регульованими професіями.

Рекомендації, виходячи з особливостей оцінки виробничої та фінансово–господарської діяльності ЗВО, визначають мінімально необхідне, тобто оптимальне коло питань щодо колективно–договірного регулювання розмірів фондів оплати праці та систему послідовних, пов'язаних між собою заходів колективно–договірного регулювання розмірів фондів оплати праці, які, в окремих випадках, мають включатися до угод на різних рівнях соціального партнерства та завжди до колективних договорів ЗВО.

Рекомендації мають на меті забезпечення на різних рівнях соціального партнерства за відповідними угодами та договорами (галузева, регіональна угода, колективний договір):

- узгодженості позицій між сторонами соціального партнерства щодо принципів колективно–договірного регулювання розмірів фондів оплати праці;
- упорядкування, виходячи з цієї узгодженості, основних та додаткових показників як бази регулювання розмірів фондів оплати праці з їх внутрішньогалузевою диференціацією;
- визначення єдиного для ЗВО–неприбуткових установ підвиду економічної діяльності «Вища освіта» методичного підходу щодо встановлення базової величини фонду оплати праці та методики розрахунку розмірів його зростання;

- визначення кількісних та якісних показників оцінки результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності з відповідними обмеженнями щодо темпів їх зростання³⁰⁷.

Вирішення цих питань на галузевому рівні забезпечить у галузі єдину методичну основу колективно-договірного регулювання розмірів фондів оплати праці на нормативній підставі.

Рекомендації передбачають методичні варіанти щодо регулювання розмірів фондів оплати на рівні колективних договорів ЗВО, де регулюються:

- загальна (річна) величина фонду оплати праці наступного (планового) року;
- додаткова (щомісячна) величина фонду оплати праці поточного року.

Показниками регулювання розмірів фонду оплати праці є результати економічної діяльності ЗВО: індекси зростання обсягів наданих послуг та виконаних робіт; індекси продуктивності виробництва та праці; індекси зниження витрат усіх видів ресурсів, що задіяні у наданні послуг (собівартість послуг, робіт).

Для розрахунків динаміки (індексів) показників за базисний період беруться:

- під час визначення загального (річного) розміру фонду оплати праці – річні значення показників за попередній рік;
- під час визначення додаткового (місячного) фонду оплати праці – середньомісячні значення показників за попередній рік.

Розміри фонду оплати праці регулюються як у бік збільшення, так і у бік зменшення. У випадку збільшення за місячними результатами, додатковий фонд оплати праці використовується у наступному місяці для підвищення заробітної плати працівників шляхом встановлення надбавок, доплат, премій, інших компенсаційних та заохочувальних виплат, які включаються до собівартості послуг та робіт як додатковий фонд заробітної плати, тобто до валових витрат ЗВО.

Джерелом додаткових виплат є економія, отримана за рахунок зниження собівартості (за окремими статтями витрат) послуг та робіт, яка буде отримана обов'язково, якщо продуктивність виробництва та праці звітного періоду буде вищою ніж у базовому періоді.

Якщо за місячними результатами роботи ЗВО його фонд оплати праці підлягає зменшенню, то фактичний фонд нарахованої (виплаченої) працівникам заробітної плати не зменшується, а на суму зменшення фонду оплати праці за рахунок вільного залишку доходу ЗВО збільшується розмір коштів з доходу, спрямованих на розвиток закладу.

Принципи регулювання розмірів фонду оплати праці полягають в тому, щоб підвищувалася заробітна плата працівників у залежності від зростання кінцевих результатів економічної діяльності закладу за рахунок більш економного та ефективного використання матеріальних, трудових та інших ресурсів.

Основним показником оцінки обсягів наданих освітніх послуг у ринковій економіці є реалізовані послуги, за які заклад отримав гроші. Тобто оцінка визначається за обсягом реалізованих робіт та послуг, що знайшли свого споживача–покупця та оплачені покупцями.

Поряд з цим, при регулюванні розмірів фонду оплати праці застосування безпосередньо обсягу реалізованих робіт та послуг як показника розрахунку нормативу фонду оплати праці може призводити до завищення його розміру, оскільки цей обсяг включає такі складові, як матеріали, сировина, енергоносії, амортизація, інші витрати, що мають тенденцію щорічно збільшуватися за рахунок зростання цін та впливати на збільшення фонду оплати праці, яке не є адекватним трудовим витратам на надання освітніх робіт та послуг. З іншого боку, може спостерігатися і зворотний випадок – невиправдане зменшення розміру фонду оплати праці за умови зниження цін на ресурси, що задіяні у наданні послуг.

Найбільш придатним для розрахунків розмірів фонду оплати праці є:

- на рівні економіки – валовий внутрішній продукт;
- на рівні галузей (видів економічної діяльності) – валова додана вартість;
- на рівні ЗВО – чиста освітня послуга.

³⁰⁷ Рекомендації щодо створення оптимального механізму колективно-договірного регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємства (проект). – Звіт про НДР «Розробка рекомендацій щодо створення оптимального механізму колективно-договірного регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємства», УДК 331.2:331.106.24, № 0104U005215, ДУ НДІ СТВ (І.Ф.Ломанов, С.В.Мельник та інші). – Луганськ, 2004. 35 с.

Другим важливим показником, який повинен застосовуватися в системі регулювання фондів оплати праці, є показник продуктивності.

У ринковій економіці використовуються два показники продуктивності: продуктивність виробництва (надання послуг) і продуктивність праці.

Продуктивність виробництва (Π_v) розраховується як відношення обсягу реалізованих послуг (O_{rp}) до повних витрат на їх надання та реалізацію (V_{rp}), тобто

$$\Pi_v = O_{rp} : V_{rp} \quad (5.5)$$

Продуктивність праці (Π_n) розраховується як відношення обсягу чистої послуги ($O_{чп}$) до витрат робочого часу на її надання ($T_{чп}$), тобто

$$\Pi_n = O_{чп} : T_{чп} \quad (5.6)$$

Для ЗВО, на яких показником оцінки кінцевих результатів їх діяльності є доходи, регулювання фондів оплати праці їх працівників пропонується здійснювати за такими показниками:

- доход як обсяг їх діяльності;
- доход на 1 гривню витрат їх діяльності як показник продуктивності цієї діяльності;
- доход на 1 працюючого як показник продуктивності праці.

У разі використання показника продуктивності виробництва (діяльності) відпадає необхідність застосування в регулюванні розмірів фондів оплати праці таких показників, як зниження собівартості та зростання прибутку, оскільки зміна цих показників прямо впливає на показник продуктивності виробництва (діяльності). Це один із варіантів оптимізації механізму регулювання розмірів фондів оплати праці.

Основою реалізації методологічних та методичних підходів щодо колективно-договірного регулювання розмірів фондів оплати праці є угоди та договори, що укладаються на різних рівнях соціального партнерства, а саме:

- Генеральна угода (національний рівень);
- галузева (регіональна) угода – галузевий (регіональний) рівень;
- колективний договір – виробничий рівень.

У Генеральній угоді на державному рівні регулюється розмір коштів на оплату праці найманих працівників. Його зростання забезпечується відповідним зростанням валового внутрішнього продукту, складовою якого є розмір коштів на оплату праці найманих працівників або відповідним зростанням національного доходу, складовою якого є фонд споживання.

У галузевій (регіональній) угоді на відміну від Генеральної угоди повинно передбачатися два рівні регулювання розмірів фондів оплати праці.

Перший – на рівні галузі (регіону) зростання (зниження) обсягів коштів на оплату праці найманих працівників забезпечується відповідним зростанням (зниженням) обсягу валової доданої вартості.

Другий – на рівні підприємств галузі (регіону).

Для ЗВО галузева (регіональна) угода повинна пропонувати нормативний метод розрахунку розміру фонду оплати праці наступного (планового) року за формулою

$$\Phi_n = O_n \times H_\Phi \times K_e, \quad (5.7)$$

де: Φ_n – фонд оплати праці працівників наступного (планового) періоду, тис. грн.;

O_n – обсяг послуг наступного (планового) періоду, у прийнятих одиницях виміру;

H_Φ – норматив утворення фонду оплати праці;

K_e – коефіцієнт, що характеризує ефективність виробництва.

Норматив утворення фонду оплати праці (H_Φ) розраховується за формулою

$$H_\Phi = \frac{\Phi_\delta}{O_{пб}}, \quad (5.8)$$

де: $O_{пб}$ – обсяг послуг базисного періоду, у прийнятих одиницях виміру;

Φ_δ – фонд оплати праці працівників базисного періоду, тис. грн.

Ураховуючи нестабільність цінової політики, практично постійне зростання цін на сировину, матеріали, енергоресурси, устаткування, а відповідно і розмірів амортизації, слід при вартісному визначенні обсягів освітніх послуг використовувати при розрахунку нормативу утворення фонду оплати праці (H_Φ , формула 5.8) та при розрахунку розміру фонду оплати праці наступного (планового) року (Φ_n , формула 5.7)

показник чистої послуги ($O_{\text{ч}}$) з метою усунення впливу на величину $H_{\text{ф}}$ та $\Phi_{\text{п}}$ зростання цін на матеріальні, енергетичні ресурси та амортизацію.

Обсяг чистої послуги розраховується за формулою

$$O_{\text{ч}} = O_{\text{р}} - M_{\text{в}} - A_{\text{в}}, \quad (5.9)$$

де: $O_{\text{р}}$ – обсяг реалізованих послуг за відповідний період, тис. грн.;

$M_{\text{в}}$ – матеріальні та прирівняні до них витрати у собівартості реалізованих послуг, тис.грн;

$A_{\text{в}}$ – амортизаційні відрахування у собівартості реалізованої продукції, тис.грн.

Відповідно формули 5.7 та 5.8 будуть мати такий вигляд

$$\Phi_{\text{п}} = O_{\text{чп}} \times H_{\text{ф}} \times K_{\text{е}} \quad \text{та} \quad H_{\text{ф}} = \Phi_{\text{б}} : O_{\text{чб}}, \quad (5.10)$$

де: $O_{\text{чп}}$, $O_{\text{чб}}$ – обсяг чистої послуги відповідно наступного (планового) та базисного періодів, тис.грн.

Коефіцієнт ($K_{\text{е}}$), що характеризує ефективність виробництва, враховує два показники: індекс продуктивності виробництва ($I_{\text{пв}}$) та індекс годинної продуктивності праці ($I_{\text{пг}}$) та розраховується за формулою

$$K_{\text{е}} = \frac{100 \pm (I_{\text{пв}} : I_{\text{пг}}) \times (\pm \Delta\Pi_{\text{г}})}{100 \pm \Delta\Pi_{\text{г}}}, \quad (5.11)$$

в якій:

а) $I_{\text{пв}}$ – індекс продуктивності виробництва, який є показником динаміки ефективності виробництва, визначає ступінь використання всіх ресурсів виробництва і збільшення на цій основі доходу.

Він розраховується за формулою

$$I_{\text{пв}} = \frac{O_{\text{рп}} \times C_{\text{рб}}}{C_{\text{рп}} \times O_{\text{рб}}}, \quad (5.12)$$

де: $O_{\text{рп}}$, $O_{\text{рб}}$ – обсяги реалізованих послуг відповідно наступного (планового) та базисного періодів, тис.грн.;

$C_{\text{рп}}$, $C_{\text{рб}}$ – собівартість реалізованих послуг відповідно наступного (планового) та базисного періодів, тис.грн.;

$$\text{б) } I_{\text{пг}} = \frac{O_{\text{чп}} \times T_{\text{фб}}}{T_{\text{рп}} \times O_{\text{чб}}}, \quad (5.13)$$

де: $T_{\text{рп}}$, $T_{\text{фб}}$ – фонд робочого часу зайнятих, відповідно: розрахунковий на наступний (плановий) період та фактично відроблений у базисному періоді, годин;

в) $\Delta\Pi_{\text{г}} = (I_{\text{пг}} - 1) \times 100$.

Таким чином, у галузевій (регіональній) угоді для ЗВО–неприбуткових установ пропонується розрахунок річного розміру фонду оплати праці здійснювати за формулою

$$\Phi_{\text{п}} = \frac{\Phi_{\text{б}}}{O_{\text{б}}} \times \frac{100 \pm (I_{\text{пв}} : I_{\text{пг}}) \times (\pm \Delta\Pi_{\text{г}})}{100 \pm \Delta\Pi_{\text{г}}} \times O_{\text{п}}, \quad (5.14)$$

де: $O_{\text{п}}$, $O_{\text{б}}$ – річний обсяг наданих послуг, у прийнятих одиницях виміру.

Одним з важливих моментів регулювання фондів оплати праці є розрахунки збільшення або зменшення його розміру за щомісячними (або квартальними, піврічними) результатами роботи ЗВО. У колективному договорі закладу передбачається розрахунок збільшення або зменшення фонду оплати праці за результатами роботи за вищенаведені періоди здійснювати за формулою

$$\Delta\Phi = \Phi_{\text{б}} \times [(I_{\text{пв}} \times K_{\text{сі}}) - 1], \quad (5.15)$$

де: $\Delta\Phi$ – розмір збільшення або зменшення розміру фонду оплати праці за щомісячними результатами роботи закладу, тис.грн.;

$\Phi_{\text{б}}$ – фонд оплати праці базисного місяця, тис. грн.;

$I_{\text{пв}}$ – індекс продуктивності виробництва;

$K_{\text{сі}}$ – коефіцієнт співвідношення місячних індексів обсягу продукції та фонду оплати праці, який розраховується за формулою :

$$K_{\text{сі}} = (O_{\text{п}} \times \Phi_{\text{б}}) : (O_{\text{б}} \times \Phi_{\text{п}}), \quad (5.16)$$

де: $O_{\text{п}}$, $O_{\text{б}}$ – обсяг послугі поточного (звітного) та базисного місяців, у прийнятих одиницях виміру;

$\Phi_{\text{п}}$, $\Phi_{\text{б}}$ – фонд оплати праці поточного (звітного) та базисного місяців, тис.грн.

Збільшення розмірів фондів оплати праці потребує додаткових коштів та визначення їх джерел. Оскільки в розрахунках збільшення розмірів фондів оплати праці застосовано індекс продуктивності виробництва, рівень якого залежить не тільки від зростання обсягів реалізованих послуг, а й від зниження їх собівартості, то зрозуміло, що цим джерелом повинна бути економія (E_c), отримана за рахунок зниження собівартості у розрахунку на обсяг реалізованих послуг, яка розраховується за формулою:

$$E_c = \left(\frac{C_{рп}}{O_{рп}} - \frac{C_{рб}}{C_{рб}} \right), \quad (5.17)$$

Слід зазначити, що у більшості країн ЄС, в США, Канаді тощо роботодавці від отриманої економії у наданні послуг виділяють саме на користь працівників від 25 до 75 відсотків.

Висновки та рекомендації до розділу 5

Проведений аналіз стану регулювання соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти України дозволяє зробити такі узагальнені висновки:

1. Не дивлячись на суттєві зміни у вітчизняному трудовому, господарському та освітньому законодавстві принципи, підходи, методи та засоби регулювання соціально–трудова відносин працівників ЗВО залишилися на рівні 80–х років минулого століття.

2. Серед ключових характерних рис теперішнього стану соціально–трудова відносин працівників закладів вищої освіти виділимо:

- низька питома вага тарифної (основної) частини заробітної плати у її загалі. Досягання сумарної частки надбавок та доплат викладачам половини (та більше) місячного доходу працівника без прив'язування до ефективної системи оцінювання результатів із надання освітніх послуг та особистого внеску свідчить про недостатній рівень ролі розподільчої, мотиваційної, стимулюючої та відновлювальної функцій системи оплати праці науково–педагогічних працівників ЗВО;

- зберігається (відсутня у більшості країн світу) практика співіснування посад і наукових звань доцента та професора, що нівелює місце та роль професійних компетентностей як повсякденних складових високого рівня підтвердження професійних кваліфікацій;

- подовжується підміна безпосередньої наукової діяльності в ЗВО діяльністю науково–педагогічною, що протирічить фундаментальним підходам Системи національних рахунків України та міжнародним аналогам, які лягли в її основу;

- зберігається тенденція тотального домінування частки зайнятих в Україні кандидатів наук (докторів філософії) та докторів наук та тих, що захищаються, у сфері вищої освіти, тоді як на неї припадає менше десятої частини річного фінансування з усіх джерел науково–дослідних та науково–конструкторських робіт. Підтвердженням цього є те, що при скороченні за останні 7 років в Україні чисельності науково–педагогічних працівників майже на чверть, чисельність кандидатів наук (докторів філософії), докторів наук, доцентів та професорів у ЗВО фактично збереглася та зросла (відповідно) у відносному виразі;

- не дивлячись на задекларовану Законом України «Про вищу освіту» автономію (у тому числі фінансову) ЗВО, вони так і залишаються у правовому полі бюджетних установ, суттєво залежать від напрямків та обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, повністю пов'язані з Єдиною тарифною сіткою посадових окладів та тарифних розрядів для працівників бюджетної сфери тощо. Все це унеможлиблює формування ЗВО ефективної системи надання якісних освітніх послуг на ринкових засадах, переходити від «радянської» моделі функціонування до неінституціональної (корпоративної) моделі регулювання соціально–трудова відносин.

3. За весь період незалежності України МОН України так і не розроблено галузевих випусків Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників «Освітня діяльність», «Наукова діяльність», «Засоби навчання», тобто у багатьох випадках питання соціально–трудова відносин працівників сфери вищої освіти регулюються нормативною базою держави, яка зникла з політичної мапи світу більш як чверть століття тому.

4. Не дивлячись на суттєві зміни в освітньому законодавстві (Закони України «Про вищу освіту», «Про освіту») лівова частка номенклатури професій та посад педагогічних і науково–педагогічних працівників, яка розміщена в Національному класифікаторі України ДК 003 «Класифікатор професій», застаріла та потребує ініціювання з боку МОН України внесення відповідних змін та доповнень (скасування застарілих позицій, зміна кодів Класифікатора, зміна назв із збереженням кодів, включення нових назв тощо).

5. Рівень соціального захисту педагогічних та науково–педагогічних працівників ЗВО є одним із найвищих в Україні, перш за все, стосовно тривалості чергових та додаткових відпусток, «оздоровчих доплат

до відпускних», скороченої тривалості робочого тижня, гарантованого державою підвищення професійної кваліфікації не рідше 1 разу на 5 років тощо.

6. Зміст та структура Галузевої угоди між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2016–2020 роки свідчать про те, що вона в цілому відповідає нормам, положенням, мінімальним параметрам Генеральної угоди, розкриває весь спектр трудових та соціальних гарантій педагогічним, науково–педагогічним та науковим працівникам, містить цілий ряд додаткових, вищих за законодавчо гарантований рівень соціальних пільг та гарантій. Для неї, як і для більшості галузевих і Генеральної угоди в цілому, характерні подібні недоліки – популізм, завищені показники фінансово–матеріальних витрат, які неможливо виконати за умов бюджетного фінансування, слабка та нерівноцінна відповідальність профспілок тощо.

7. Слід зазначити, що розміри оплати праці найбільш кваліфікованих працівників ЗВО за певними посадами мають відносно прийнятний рівень по відношенню до співставляваних показників. Оціночно, розміри оплати праці науково–педагогічних працівників ЗВО, які мають наукову ступінь та звання у вересні 2017 року були на 22–63 % вищими, ніж середній показник по країні (7351 грн.), та в 1,5–1,9 рази вище, ніж у середньому за освітньою галуззю (6192 грн.).

Дещо інша ситуація спостерігається за посадами, які не потребують наукових звань та ступенів (старший викладач, викладач, асистент, викладач–стажист). Так, середньомісячна заробітна плата старшого викладача у вересні 2017 року складала 93,8% від загальнодержавного рівня, а викладача (асистента, викладача–стажиста) – 80,4%. По відношенню до рівня заробітної плати в освітянській сфері ці показники склали 111,4 та 95,4% відповідно.

8. Звертає на себе увагу той факт, що у зв'язку з прийнятим урядовим рішенням щодо підвищення з січня 2017 року оплати праці педагогічних працівників (шляхом переміщення їхніх посад на 2 тарифних розряди вище в ієрархії Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетної сфери), виникли помітні диспропорції та невідповідності в оплаті праці за кваліфікацію. Так, середня заробітна плата молодшого вчителя без категорії зросла з грудня 2016 року по вересень 2017 року з 3648 грн. до 4851 грн. , або в 1,3 рази, вчителя I категорії – з 4644 грн. до 6374 грн., або в 1,4 рази, вчителя вищої категорії – з 4998 до 6836 грн. , або в 1,4 рази. Станом на кінець 2017 року розмір середньої заробітної плати вчителів вищої категорії перевищував середньомісячний дохід викладача ЗВО на 7,9%.

9. Слід зазначити, що в інших країнах світу доступ до зайнятості у сфері освітньої, у т. ч. університетської діяльності, досить складний та передбачає наявність системи кваліфікаційних фільтрів, а саме:

- висока зарплата у сфері освіти та прив'язка до стажу роботи спонукає до виникнення високого конкурсу до «педуніверситетів» (Канада – 6–8 абітурієнтів на 1 місце, Фінляндія – 7–10, а в окремих випадках – 15 осіб на місце);

- складання зовнішнього кваліфікаційного іспиту на педагогічну придатність та отримання ліцензії (у Японії на 1 вакансію – 20–30 заявок, для заповнення яких проводиться додатковий професійний відбір (екзамен) ліцензованих конкурсантів);

- інтернатура. Після закінчення ЗВО диплом не видається, а випускник проходить стажування (1–3 роки) на посаді «асистент учителя», після чого здається кваліфікаційний екзамен (Велика Британія, Гонконг, Канада тощо);

- річні контракти (Фінляндія), які передбачають щорічний набір викладачів через конкурс;

- фільтри «на вихід» (Фінляндія, Японія та ін.), що передбачає соціально коректне відсторонення від викладацької діяльності педагогів у віці (Фінляндія – 20 років педагогічного стажу, Японія – 15 років) шляхом їхнього переведення на інші посади, безоплатне навчання за іншими спеціальностями тощо.

10. Практика колективно–договірного регулювання соціально–трудова відносин працівників закладів вищої освіти, як правило, носить формальний, поверхневий характер, що пояснюється, перш за все,

відсутністю в закладах реальної фінансової автономії та їх залежністю від надмірної регламентації з боку держави, як бюджетних установ.

Серед рекомендацій органам законодавчої та виконавчої влади, закладам вищої освіти, соціальним партнерам усіх рівнів соціального діалогу, виділимо:

- розроблення та прийняття окремого Закону України «Про господарську та фінансово-економічну діяльність закладів вищої освіти-неприбуткових установ»(назва умовна);

- внесення змін та доповнень до Закону України «Про вищу освіту», перш за все, стосовно самостійності в управлінні ЗВО, розподілі його доходів та видатків, застосуванні неоінституціональних підходів у політиці оплати та мотивації праці тощо;

- ініціювання МОН України розроблення або ж галузевих випусків ДКХП («Освітня діяльність», «Наукова діяльність» тощо), або ж започаткування формування нових стандартів професійно-кваліфікаційної сфери (відповідно до статті 35 Закону України «Про освіту» («Рамки кваліфікацій»)) – Галузевих рамок кваліфікацій для наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників;

- ініціювання МОН України внесення змін та доповнень до Національного класифікатора України ДК 003 «Класифікатор професій» стосовно всієї номенклатури професій та посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, перш за все, з урахуванням норм та положень Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», нових інноваційних підходів та методів навчання, оцінювання, визнання та присудження професійних кваліфікацій тощо;

- відхід ЗВО – неприбуткових установ від норм та положень Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетної сфери, перехід до застосування ними гнучких систем оплати праці науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів вищої освіти; механізмів регулювання розмірів оплати праці керівників закладів вищої освіти та їх структурних підрозділів відповідно до результатів їхньої діяльності; механізму колективно-договірного регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності закладу вищої освіти ;

- перехід на повне колективно-договірне регулювання соціально-трудових відносин працівників сфери вищої освіти за схемою: положення Генеральної угоди – положення галузевої угоди – колективний договір. При цьому, ключові питання (посадові оклади, надбавки, індивідуальні коефіцієнти, інші винагороди, режими та норми праці, міжпосадові співвідношення тощо) регулюються саме колективним договором;

- перехід у формуванні винагороди за надані ЗВО послуги чітко до їх класифікації за Системою національних рахунків України, тобто окремо за освітню, наукову, консультаційну та інші види діяльності.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Висновки

1. Головною метою реформування, модернізації та розвитку вищої освіти України, як невід'ємної складової державної політики реформ України, повинно бути створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права здобувати вищу освіту, яка відповідає основним принципам функціонування Європейського простору вищої освіти. В Україні в основному створенні умови для забезпечення конституційного права громадян на вищу освіту. Відносні показники людських і фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності, перебувають на рівні провідних країн світу. Обсяги державних видатків на освіту, зокрема і, на вищу освіту, у відносному вимірі досягли оптимального рівня і збільшення їх абсолютних значень можливе головним чином одночасно із зростанням ВВП країни. Так, показник охоплення населення України вищою освітою у 2008–2014 рр. склав 79 % проти 71 % у Німеччині, 62 % – Великій Британії, 72 % – Франції, 73 % – Польщі; 94% – США; 85% – Іспанії; 62% – Італії. Відносні показники охоплення населення України вищою освітою у віковій групі 15 –24 років та кількості українських студентів у розрахунку на 10 тис. населення за рахунок усіх джерел фінансування в останні 14 років перевищують аналогічні показники країн ЄС.

2. Процеси переходу економіки України від принципів планової економіки на принципи вільної ринкової економіки об'єктивно обумовлюють закономірність переходу економічних відносин у сфері вищої освіти України теж на принципи сучасної ринкової економіки з урахуванням особливостей вищої освіти, як одного із інститутів сучасних суспільних відносин. Проте, модернізація економічних відносин у сфері вищої освіти України продовжує здійснюватись в умовах моделі економічної діяльності вищої освіти, яка не відповідає концептуальним засадам ринкової економіки. Це є однією з причин вражаюче слабкого взаємозв'язку між високими показниками масштабів освітньої діяльності сфери вищої освіти України і значеннями валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США. Так, частка державних витрат на освіту в Україні, яка виражена у відсотках до ВВП, відповідає аналогічним показникам країн ЄС, або навіть перевищує їх (у 2005–2014 рр., зазначена питома вага в Україні склала 6,7 % проти 5,0 % у Німеччині; 5,2 % у США; 5,3 % у Канаді; 6,0 % у Сполученому Королівстві; 5,7 % у Франції; 5,0 % в Іспанії; 4,3 % в Італії; 4,9 % у Польщі). У той же час ВВП на душу населення України був у рази меншим, ніж у розвинених країнах: 7,4 тис. дол. в Україні проти 45,0 тис. дол. у Німеччині; 53,2 тис. дол. у США; 37,9 тис. дол. у Сполученому Королівстві; 38,1 тис. дол. у Франції; 32,8 тис. дол. в Іспанії; 33,6 тис. дол. в Італії; 41,2 тис. дол. у Бельгії; 24,1 тис. дол. у Республіці Польща.

3. На виконання положень Конституції України система вищої освіти України зобов'язана на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати підготовку: педагогічних, наукових та науково-педагогічних працівників для державних і комунальних навчальних закладів за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які повинні забезпечити конституційне право на доступну і безоплатну освіту; медичних працівників за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать конституційне право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; фахівців із права за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які мають забезпечити конституційне право на правову допомогу; фахівців, що забезпечують збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах, які забезпечать зазначене зобов'язання; фахівців для захисту суверенітету і територіальної цілісності України в обсягах, визначених відповідними державними замовниками; фахівців для забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги в обсягах, визначених відповідними державними замовниками; фахівців для захисту життя людей за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів в обсягах визначених відповідними державними замовниками; фахівців для захисту правосуддя за рахунок державного бюджету в обсягах, визначених органами правосуддя.

4. Згідно Рішення Конституційного Суду України безальтернативно впливає, що економічні відносини у сфері вищої освіти України повинні в обов'язковому порядку враховувати, що певна кількість здобувачів вищої освіти (споживачів послуг вищої освіти) мають право отримати послуги вищої освіти

відповідно до стандартів (отже, повинні бути затверджені державні стандарти професійні, вищої освіти за кожним рівнем і кожною спеціальністю, які б давали змогу розрахувати вартість відповідної конкретної послуги вищої освіти) з оплатою послуг вищої освіти за рахунок державного або місцевих бюджетів лише у державних і комунальних ЗВО лише на конкурсній основі (без жодних виключень, тобто без можливості отримати послугу вищої освіти поза конкурсом), при цьому, можливість отримання зазначеної послуги можлива лише на умовах державного замовлення. Це дає підстави стверджувати, що пропозиції деяких експертів відмовитись від системи державного замовлення на послуги вищої освіти слід вважати неприйнятними, оскільки цим же Рішенням встановлено, що Рішення «...є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене».

5. Встановлено, що державна офіційна статистична інформація, яка базується на діючій системі показників державних статистичних спостережень щодо стану економічних відносин у сфері вищої освіти України (зокрема, «Основні показники діяльності закладів вищої освіти України на початок...навчального року»), статистичний бюлетень; «Економічна активність населення України», ...рік, статистичний збірник; «Праця України», ...рік, статистичний збірник; Звіт про виконання зведеного бюджету України по видатках (в частині видатків на вищу освіту), ...рік) позбавляє можливості здійснити належний аналіз економічних відносин у сфері вищої освіти України з використанням сучасних методів опрацювання статистичної інформації та порівняння отриманих результатів із відповідною статистичною інформацією країн ЄС, США, Японії через неповність та неадекватність вітчизняної статистичної інформації.

6. На підставі здійсненого аналізу відповідності економічних відносин у сфері вищої освіти України концептуальним засадам сучасних моделей ринкової економіки (перш за все, концептуальним засадам Системи національних рахунків 2008) (СНР 2008) встановлено:

- невідповідність діючої моделі економічної діяльності системі вищої освіти України концептуальним засадам ринкової економіки;

- відсутність унормованого визначення результату основного виду економічної діяльності ЗВО «послуга вищої освіти» (тотожні поняття – продукт вищої освіти, освітня продукція вищої освіти, продукт вищої освіти);

- економічна діяльність українських державних і комунальних ЗВО здійснюється лише в організаційно–правовому статусі «бюджетна установа», що практично унеможлиблює досягнення їх фінансової автономії, як це притаманно суб'єктам господарювання в умовах сучасної ринкової економіки.

7. В економічних відносинах вищої освіти України має місце незбалансованість обсягів підготовки фахівців у розрізі багатьох спеціальностей з потребами ринку праці. Основною причиною є неузгодженість між структурами переліків, за якими здійснюється підготовка фахівців, та Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), за якою визначаються потреби ринку праці.

8. Діюча практика економічних відносин у сфері вищої освіти України не відповідає теоретичним і методологічним засадам сучасної ринкової економіки. Одним із підтверджень такого висновку може слугувати Рішення Комітету з питань науки і освіти № 54 від 21 грудня 2016 року «Про стан впровадження Закону України «Про вищу освіту», в якому зазначено: «Кардинальних змін потребує ... система фінансування вищої освіти, яка ... є непрозорою і неефективною, не відповідає викликам сучасності та засадам формування єдиного європейського освітнього простору. Держава продовжує розглядати витрати на вищу освіту як елемент соціальної політики, а не як інвестиції в людський капітал, що створює умови для зростання і розвитку країни у майбутньому. Назріла необхідність розроблення нової ефективної моделі фінансування вищої освіти, спрямованої на забезпечення якості освіти».

9. Аналіз нормативно–правового забезпечення економічних відносин у сфері вищої освіти України дає достатньо підстав для висновку, що нормативно–правове забезпечення економічних відносин у сфері вищої освіти України потребує кардинального перегляду з метою приведення його в відповідність до концептуальних засад Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

10. Головними суб'єктами, що формують попит на послуги вищої освіти, виступають здобувачі освіти. Другими за важливістю суб'єктами економічних відносин у сфері вищої освіти, які формують пропозицію послуг вищої освіти – заклади вищої освіти.

11. Заклади вищої освіти є невід'ємною складовою повної сукупності усіх інституціональних одиниць країни, а їх організаційно–правовий статус визначається юридичним власником (засновником) закладу при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті закладу вищої освіти. Заклади вищої освіти повинні мати право здійснювати освітню і економічну діяльність у одній із таких

організаційно–правових форм (статусів): «бюджетна установа»; некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом; нефінансова корпорація.

12. Ринок послуг вищої освіти в Україні як невід’ємна частина загальнонаціонального ринку товарів і послуг, європейського та світового ринків послуг вищої освіти, не має належного інституціонального упорядкування відповідно до принципів вільної ринкової економіки.

13. Діюча нормативно–правова база ціноутворення у сфері вищої освіти України не відповідає вимогам ринкової економіки, в умовах якої ціна розраховується і встановлюється по кожному продукту (товару або послугі). Натомість в Україні здійснюється не розрахунок вартості (ціни) конкретної послуги вищої освіти за кожним рівнем кожної спеціальності вищої освіти кожного навчального року, а розраховується орієнтовний середній обсяг витрат на підготовку одного фахівця, аспіранта, докторанта у календарному році.

14. Постійне зростання кількості споживачів послуг вищої освіти у світі, країнах ЄС, в Україні (у відсотковому вимірі), яке отримало визначення «масовизація вищої освіти», обумовлює зниження її якості. В сучасній ринковій економіці головним засобом забезпечення якості продуктів (товарів і послуг, у тому числі послуг вищої освіти) виступають стандарти продуктів (товарів і послуг) як результатів економічної діяльності. В Україні у сфері вищої освіти стандарти послуг вищої освіти до цього часу відсутні.

15. У нормативно–правових актах, які регулюють соціально–трудові відносини у сфері вищої освіти, слід передбачити норму, що керівники закладів вищої освіти мають право розглядати умови праці, посадові оклади (ставки заробітної плати), які встановлюються державою, та ставки погодинної праці (їх мінімальний рівень); встановлювати працівникам оплату праці, виходячи із фінансових можливостей конкретного закладу вищої освіти (за умови, що заклад освіти не є бюджетною установою).

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Внести зміни до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту»:

- у Розділ I. Загальні положення доповнити статтю 1 «Основні терміни та їх визначення» наступними термінами: безоплатна вища освіта; виробник послуг вищої освіти (заклад вищої освіти) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності; заклад вищої освіти як бюджетна установа; заклад вищої освіти як корпорація; заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО); заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; заклад вищої освіти як некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; державний стандарт послуги вищої освіти; економічна діяльність у сфері вищої освіти; економічні відносини у сфері вищої освіти; замовник послуг вищої освіти; послуга вищої освіти як результат економічної діяльності; ринок послуг вищої освіти; споживач послуг вищої освіти; якість послуги вищої освіти (визначення наведені у НМЕДВО).

- До розділу III. Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти, пропонується змінити назву розділу на «Стандартизація, стандарти професійної, вищої освіти, освітньої діяльності, послуг вищої освіти» та доповнити розділ положеннями щодо стандартизації у сфері вищої освіти. Дати визначення державних професійних стандартів; державних стандартів вищої освіти; державних стандартів освітньої діяльності; державного стандарту послуги вищої освіти.

- До розділу VI Заклади вищої освіти, внести доповнення щодо організаційно-правового статусу закладів вищої освіти, які можуть здійснювати освітню і економічну діяльність у одній із таких організаційно-правових форм (статусів): «бюджетна установа»; некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом; некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом; нефінансова корпорація (визначення наведені у НМЕДВО).

- Розділ XII. Фінансово-економічні відносини у сфері вищої освіти пропонуємо викласти у новій редакції, яка міститиме основні положення НМЕДВО.

2. Розглянути можливість впровадження Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України (НМЕДВО). Перехід на нову парадигму економічної діяльності у сфері вищої освіти України – від фінансування на «утримання» ЗВО до оплати державою, корпораціями, безпосередньо здобувачами вищої освіти конкретних послуг вищої освіти кожного рівня по кожній спеціальності – відповідатиме принципам сучасної ринкової економіки, і дозволить підвищити ефективність діяльності сфери вищої освіти України.

3. Підготувати проект Закону України «Про особливості здійснення процедур закупівлі, послуг із підготовки фахівців із вищою освітою за державним замовленням» як це встановлено у ст. 2 п. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922–VIII.

4. Підготувати проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зміни до Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 р. №5499–VI у частині держзамовлення передбачивши зокрема, визначення державними замовниками послуг вищої освіти в першу чергу ЦОВВ, на які покладені обов'язки здійснення відповідної державної політики незалежно від того, чи є у їх підпорядкуванні ЗВО. Так, зокрема, державним замовником на підготовку фахівців з права має бути Мінюст; фахівців для агропромислового комплексу – Мінагрополітики; фахівців транспорту – Мінінфраструктури тощо. У цьому ж проекті Закону доцільно розглянути можливість щодо впровадження системи регіональних замовлень з оплатою послуг вищої освіти за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів, або підготувати окремий відповідний закон про регіональне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою.

5. Впровадити сучасну систему ціноутворення та державного регулювання цін на послуги вищої освіти.

6. Впровадити нову систему бухгалтерського обліку у ЗВО, яка б забезпечила можливість розрахувати собівартість послуг вищої освіти кожного рівня та по кожній спеціальності вищої освіти протягом навчального терміну (періоду вироблення і надання послуги вищої освіти, а не як сума витрат у межах календарного (фінансового) року.

7. Впровадити сучасне державне прогнозування та стратегічне планування соціально–економічного розвитку України як основи для обґрунтованого державного прогнозування та стратегічного планування виробництва і надання послуг вищої освіти. Встановити обов'язкову правову норму, що у відповідних стратегічних документах розвитку окремих галузей та видів економічної діяльності повинен бути розділ щодо потреби у кваліфікованих фахівцях із вищою освітою.

8. Впровадити систему оплати праці у ЗВО, яка відповідає загальним засадам ринкової економіки з урахуванням положень корпоративного управління, фінансових можливостей ЗВО, якості освітнього та наукового продуктів, особливостей регіональних ринків праці.

ЗМІСТ

ВСТУП ... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ... 9

- Теоретично–методологічні засади економічних відносин у сфері вищої освіти, як основа Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти (НМЕДВО) (Ю. Вітренко, В. Ковтунець) ... 9
- Нова модель економічної діяльності у сфері вищої освіти (НМЕДВО) (Ю. Вітренко, В. Ковтунець) ...24
- Основні висновки і рекомендації до Розділу 1 ... 39

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Ю. Вітренко, В. Ворона) ... 40

- Основні висновки і рекомендації до розділу 2 ... 61

РОЗДІЛ 3. РИНОК ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Ю. Вітренко, О. Мусієнко) ... 64

- Висновки до Розділу 3 ... 88

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЯКОСТІ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАНДАРТИЗАЦІЯ, СТАНДАРТИ (Ю. Вітренко, Д. Кірієнко) ... 89

- Висновки до Розділу 4 ... 128

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (С. Мельник) ...129

- Законодавчо–нормативне забезпечення соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти. Основні характеристики термінів та понять ... 129
- Аналіз основних характеристик умов зайнятості та соціального захисту науково–педагогічних і педагогічних працівників сфери вищої освіти ...145
- Підходи щодо регулювання оплати праці науково–педагогічних працівників в окремих країнах Європейського Союзу та світу ... 150
- Пропозиції щодо реформування окремих складових – регуляторів соціально–трудова відносин у сфері вищої освіти ... 153
- Висновки та рекомендації до розділу 5 ... 172

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ... 182

- Висновки ... 182
- Рекомендації ... 185

